T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

TORBALI VE KÖYLERİNDEKİ TÜRK DEVRİ YAPILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet USTA

Öğrenci No: 9212000489

DANIŞMAN : Yrd. Doc. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL

İZMİR-2016

T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

TORBALI VE KÖYLERİNDEKİ TÜRK DEVRİ YAPILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet USTA

Öğrenci No: 9212000489

JÜRİ ÜYELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (Danışman)

Prof. Dr. Yüksel SAYAN

Doç. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

İzmir 2016

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum TORBALI VE KÖYLERİNDEKİ TÜRK DEVRİ YAPILARI adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı
İmza
MUHAMMET USTA

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : **Muhammet USTA**

Numarası : **92120000489**

Anabilim Dalı : **TDAE-Türk Sanatı**

Tez Başlığı (Türkçe) : **Torbalı ve Köylerindeki Türk Devri Mimari Eserleri**

Tez Başlığı (İngilizce) : **Turkish Monuments In Torbalı And Vilages**

Tez Savunma Tarihi : **08.02.2016**

Tez Başlığı Değişikliği **Varsa Yeni Başlık: ----**

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Yard. Doç Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL

Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Yüksel SAYAN

Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme

İmza : .....

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme

İmza : .....

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle X

Oy çokluğuyla O

Başarılıdır	**Düzeltilmelidir**	**Başarısızdır**
X		

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İçindekiler

Kısaltmalar: 1

ÖZET 2

ABSTRACT 3

ÖNSÖZ 4

1- GİRİŞ 6

2-TORBALI'NIN COĞRAFİ KONUMU 10

3- TORBALI ADI VE TARİHİ 10

3-1- Torbalı Adı: 10

3-2-Torbalı Tarihi: 11

4-CAMİLER 20

4-1-ARSLANLAR KÖYÜ CAMİİ 21

4-2- TULUM KÖYÜ TİRİMÜJGAN CAMİİ 41

4-3-ÖZBEY KÖYÜ HAMİDİYE (ÖZBEY) CAMİİ: 55

4-4- TEPEKÖY ORHANİYE (MERKEZ /ÇARŞI) CAMİİ 74

4-5- NAİME KÖYÜ BURHANİYE CAMİİ 96

4-6-YENİKÖY SELİMİYE CAMİİ 112

4-7- ŞEHİTLER KÖYÜ (MEŞHED) SÜLEYMANİYE CAMİİ 128

4-8-SUBAŞI KÖYÜ ABİDİN CAMİ 144

4-9- PAMUKYAZI (ARAPÇI) MAHMUDİYE CAMİİ 159

4-10- BÜLBÜLDERESİ KÖYÜ HAMİDİYE CAMİİ 177

4-11- ERTUĞRUL CAMİİ 190

4-12- EĞERCİ KÖYÜ CAMİİ 208

4-13- AHMETLİ KÖYÜ AHMEDİYE CAMİİ 224

5-MEKTEPLER 238

5-1-1- BÜLBÜLDERESİ HAMİDİYE MEKTEB-İ İBTİDAİYESİ 239

5-1-2- YENİKÖY SELİMİYE MEKTEBİ İBTİDAİYESİ 247
5-2- GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN TORBALI MEKTEPLERİ 254
5-2-1-Sepetçiler Mecidiye Mekteb-İ İbtidaiyesi 254
5-2-2-Tulum Tirimüjgan Mekteb-İ İbtidaiyesi 254
5-2-3-Subaşı Abidin Mekteb-İ İbtidaiyesi 254
5-2-4- Naime Burhaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi 254
5-2-5-Hamidiye (Özbey) Mekteb-İ İbtidaiyesi 255
5-2-6- Ahmedli Ahmediye Mekteb-İ İbtidaiyesi 256
5-2-7- Meşhed (Şehitler) Süleymaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi 257
5-2-8- Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Mekteb-İ İbtidaiyesi 258
5-2-9-Kırbaş Rahmiyye Mekteb-İ İbtidaiyesi 258
5-2-10- Eğerci Karyesi Mekteb-İ İbtidaiyesi 258
5-2-11- Ertuğrul İnas (Kız) Mektebi 258
5-2-12-Yaylayakası Mekteb-İ İbtidaiyesi 258
6-ÇEŞMELER 259
6-1-1 AHMETLİ KÖYÜ MEYDAN ÇEŞMESİ 260
6-1-2- AHMETLİ KÖYÜ YENİ ÇEŞME 263
6-1-3- YENİKÖY ÇEŞMESİ 266
6-1-4- ÇAPAK KÖYÜ KOCA ÇEŞME 269
6-1-5- ÇAPAK KÖYÜ DERİNKUYU ÇEŞMESİ 275
6-1-6-ÇAPAK KÖYÜ KÜRT ÖMER (DAĞ MAHALLE) ÇEŞMESİ 279
6-1-7- ÇAPAK KÖYÜ İNCİRCİK ÇEŞMESİ 283
6-1-8-YAZIBAŞI TAŞLIZADE ÇEŞMESİ 286
6-1-9-ŞEHİTLER KÖYÜ ÇEŞMESİ 289
6-2-GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN ÇEŞMELER 292
6-2-1-Özbeyköy Çeşmesi 292

6-2-2 Helvacı Köy Çeşmesi: 293
7-İSTASYONLAR 294
7-1-PANCAR TREN İSTASYONU 295
7-2-TORBALI TREN İSTASYONU 303
8-DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA 312
8-1-Camiler: 312
8-1-1 Plan ve üst örtü: 312
8-1-2-Son Cemaat Yeri: 317
8-1-3- Cephe Düzeni: 320
8-1-4- Minareler: 321
8-1-5- Giriş Açıklıkları: 323
8-1-6- Harim: 324
8-1-7- Mihrap: 324
8-1-8-Minber: 327
8-1-9-Kadınlar Mahfili: 327
8-2-Mektepler: 328
8-3-Çeşmeler: 332
8-4-İstasyonlar: 339
9-SÜSLEME 343
9-1-CAMİLER: 343
9-2- Mektepler: 346
9-3-Çeşmeler: 347
9-4- Tren İstasyonları: 347
10-SONUÇ 348
11-KAYNAKÇA 352
12-ÖZGEÇMİŞ 368

Kısaltmalar:

Bkz: Bakınız

Cm: Santimetre

Fot: Fotoğraf

H: Hicri

Km: Kilometre

KVKBK: Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu

M: Miladi

MEV: Milli Eğitim Vakfı

s: Sayfa

S: Sayı

Şek: Şekil

TCDD: Türkiye Cumhuriyeti devlet Demiryolları

TDV: Türkiye Diyanet vakfı

TKATM: Torbalı Kent Arşivi ve Tanıtım Merkezi

VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Yy: Yüzyıl

ÖZET

TORBALI VE KÖYLERİNDEKİ TÜRK DEVRİ YAPILARI

MUHAMMET USTA

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 2016

Danışman; Yrd.Doç.Dr. Ersel Çağlıtütüncigil

Çalışmamız sırasında "Torbalı ve Köylerindeki Türk Devri Yapıları" adı altında, 13 cami, iki mektep, dokuz çeşme, iki tren istasyonu olmak üzere toplam 26 yapı yerinde incelenmiş ve araştırmaları yapılmıştır. Eserler, mimari özelliklerine dikkat edilerek kataloglanıp tezimize dahil edilmiştir. Söz konusu yapılardan bazıları, tarihsel özelliklerini tamamen kaybetmelerinden dolayı tezimize dahil edilmemiştir.

Araştırma bölgemizdeki yapılar genel olarak 19. yy'da inşa edilmişlerdir. Camiler, mektepler ve tren istasyonlarının tamamı, çeşmelerin de geneli II. Abdülhamid devrinde yapılmışlardır. İncelenen alanın yeni kurulan bir yerleşim birimi olması sebebiyle, yapıların bulundukları bölgelerin kuruluş tarihi de çoğunlukla, eserlerin tarihleriyle paralellik taşımaktadır.

Araştırmamız, yapıların tarihi, mimari, plan, malzeme ve varsa süsleme özellikleri üzerinde durularak ele alınmaya çalışılmıştır. Mimari kurguları ve bezemeleri, söz konusu dönemde, merkezden uzak bölgelerdeki, Türk mimarisi ile benzerlik taşımaktadır. Camilerin ilk inşalarındaki planlarında görülen üslup birliği, bölgede yaşanan büyük Torbalı Depremi ve çağın gereksinimleri sebebiyle, büyük değişimlere uğramıştır. Araştırmamız sırasında yapıların bu değişimleri de tespit edilerek tartışılmıştır. Bahsettiğimiz sebeplerden ötürü yapılarda süsleme yok denilecek kadar azdır.

Anahtar kelimeler: *Torbalı, II.Abdülhamid, Mimari, Cami, Mektep, Tren Garı, Çeşme*

ABSTRACT

At the time of our study, totally 26 constructions under the name of "*Turkish Era Structures In Torbalı And Vilages"*, including 13 mosques, two scholls, nine fountains and two train stations were inspected on their sites. Taking the architectural features of the constructions into consideration, we inserted this in our classified index. Some of the buildings being talked about are not included in our thesis because they lost their historical features.

Monuments were generally built during the 19th century. All mosques, schools and train stations, some of the fountains were constructed during the period of II. Abdulhamid. Because the site that we examined is a new residential area, the establishment date of the region on which constructions were located show paralellism with the dates of the constructions.

We try make an emphasis onhistories, architectures, plans, meterials and also on ornamental properties ot he buildings if they have. Architectural plans and ornamanetals have some similarities with Turkish architecture on the faraway locations. Because of the Big Torbalı Earthquake and requirements of the age, plans had been changed dramatically. During our study, these features of the constructions were also implicated in our thesis.Due to the mentioned reasons, the constructions have scarcely any ornaments.

Key words: Torbalı, II. Abdülhamid, Architect, Mosque, Scholl, Train Station, Fountain

ÖNSÖZ

Torbalı bölgesi, sahip olduğu toprak verimliliği ve iklim elverişliliği sebebiyle Batı Anadolu'daki önemli tarım havzalarından biridir. Bu sebeple bünyesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Roma ve Bizans döneminde oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Türk egemenliği ile birlikte eski önemini kaybeden kent, Sultan II. Abdülhamid'in bu bölgede çiftlik arazisi edinmesiyle birlikte, yeniden canlanma yaşamıştır. Bu dönemde var olan yerleşim birimlerine veya Sultan'ın fermanıyla kurulan yeni yerlere çok sayıda *cami, mektep, çeşme, tren garı* gibi dini ve sivil binalar inşa edilmiştir. Bu yapılardan kimi günümüze ulaşabilmişken, kimi de bozularak gelebilmiştir. Bir kısmı ise tamamen yok olmuştur. Çalışma konumuzu "*Torbalı ve Köylerindeki Türk Devri Yapıları"* oluşturmaktadır. Bu konunun seçilmesinde, bölgedeki yapıların bugüne kadar bilimsel bir yaklaşımla incelenmemesi ve tam olarak tanımının yapılmaması etkili olmuştur. Çalışmamızda, bu yapıların incelenmesi, tanımlandırılarak kataloglandırılması ve mevcut halleriyle kayıt altına alınması amaçlandırılmıştır.

Konumuzun içeriğinin belirlenmesinden, çalışmamızın tamamlanmasına kadar geçen süreçte, büyük desteği, yardımı, katkıları ve yönlendirmeleri için, şahsıma büyük emeği geçen, hakkını kolay ödeyemeyeceğim danışmanım sayın, Yrd.Doç.Dr. Ersel Çağlıtütüncigil'e minnettarlığımdan dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Araştırma konumuzun belirlenmesi aşamasında yakın ilgisini gördüğüm sayın Prof.Dr. Yüksel Sayan'a, Ayrıca katkılarından dolayı yerel tarih araştırmacıları sayın, Yasin Kayış'a ve Necat Çetin'e desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Akademik hayatımın en başından sonuna kadar, şahsıma maddi, manevi hiçbir desteği esirgemeyen babam Bahri Usta'nın ve annem Hatice Usta'nın ellerinden öperek, sonsuz saygılar sunarım.

Harita.1: Torbalı ilçe haritası (2015)

1- GİRİŞ

Torbalı yakınında bulunan *Metropolis*, Ege bölgesindeki ilk çağın önemli şehir devletlerinden biridir. Kurulduğu günden bu yana *Hitit, Roma, Bizans* ve *Osmanlı* gibi devletlerin egemenliği altında kalmıştır. En gelişmiş çağını *Roma* ve *Bizans* devirlerinde yaşamıştır. Türk egemenliği ile birlikte eski önemini kaybeden kent, *Osmanlı*'nın son dönemleriyle birlikte tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Bu yerleşim biriminin Osmanlının son dönemlerinde bu kadar öne çıkmasının altında, şüphesiz, II. Abdülhamid'in *Batı Anadolu*'da ticareti elinde bulunduran gayri müslim ve yabancı tüccarların tekelini kırma amacı yatıyordu. Antik dönemlerden Türk egemenliğinin son dönemlerine kadar olan süreçten geriye, tarihsel miras sayılabilecek kültür varlığı, yok denilecek kadar azdır. Bölge üzerindeki tarihi niteliklere sahip eserler ise, genel olarak 19. yy'a tarihlendirilmektedir. Bu yapılardan günümüze ulaşabilenlerin bir kısmı, az da olsa özgün hallerini muhafaza ederken, bir kısmı da, yapılan bilinçsiz onarım ve yeniden inşa faaliyetleri neticesinde asli hallerinden bir hayli uzaklaşmıştır. Bu bilinçsiz müdahalelerin en önemli sebebi, kentin 1928 yılında geçirdiği *Büyük Torbalı Depremi'd*ir[1]. Bu felaket sonrasında kentin büyük bölümü yerle bir olmuştur. Şehirde bulunan eserler de maalesef bu depremden önemli ölçüde etkilenmiş, kimi kısmen, kimi de tamamen yıkılmıştır. Bu afetten tamamen yıkılmaktan kurtulabilen birçok eser de, sonraki yıllarda yapılan plansız yapılaşma faaliyetleri neticesinde, asli görünümlerini kaybetmiştir.

Tezimizin hazırlanmasındaki amaç, ayakta kalabilmiş bu yapıların, yerinde incelenerek belgelenmesi ve gelecek kuşaklara, bilimsel verilerin ışığı altında aktarılmasıdır. Bölgede kamu yapıları dışında, çok sayıda konut ve çiftlik gibi yapılar da bulunmaktadır. Sayılarının fazlalığı nedeniyle ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Bu sebeple çalışmamız, bir takım dini ve sosyal kamu binaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırmalarımız neticesinde bölgede sadece cami, mektep, çeşme ve tren istasyonu gibi yapıları incelemeye değer bulduk. Bu camilerden ikisi dışında geriye kalan 13 eser tezimize dahil

[1] Tınal 2009: 2289.

edilmiştir. Sadece, *Sepetçiler Köyü Mecidiye Camii* ve *Kırbaş Rahmiyye Camii'*nin tamamen yeniden inşa edilmesi ve özgün durumlarına ilişkin verilerin elimizde olmaması sebebiyle araştırmamıza dahil edilmemiştir. Bölgede camiler ile birlikte yapılan mekteplerin, ikisi haricinde, hepsi yok olmuştur ayakta olan bu iki yapıya da, tezimizde ayrıca yer verilmiştir. İnceleme alanımızda çok sayıda çeşme tespit edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu kayrak taş gibi kalitesiz malzemeden imal edilmiş olup, yakın dönem ürünüdür. Tarihi özellikleri bünyesinde barındıran yalnızca, dokuz çeşme araştırmamızda ele alınmıştır. Ayrıca Torbalı'da beş adet tren garı tespit edilmiş, bunlardan sadece iki tanesi, özgünlüklerini koruduğu için araştırmaya değer görülmüştür.

Yukarıda sayılan bu yapılar dışında bölge konut mimarisi açısından oldukça zengindir. Fakat bunlar başlı başına bir araştırma konusu olabilecek sayıda olması sebebiyle araştırmamıza dahil edilmemiştir. Ayrıca bölgede, değirmen, hipodrom binası, ambar gibi tarihi özellikleri barındıran yapılar da bulunmaktadır. Sivil mimari özellikleri gösteren bu yapılar, incelediğimiz eserlerle nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterdiği için araştırmamız da yer almamıştır.

Torbalı hakkında, içinde barındırdığı tarihi *Metropolis* antik kentine rağmen, oldukça az yayın yapılmıştır. Torbalı tarihi ile ilgili ilk bilgilere 1980'li yılların sonlarında başlayan *Metropolis* kazısı ile ulaşılmıştır[2]. Bunu daha sonraki dönemlerde konuya ilgi duyan diğer araştırmacıların çalışmaları izlemiştir[3]. Torbalı'da yaşayan ve buraya gönül veren, öğretmen ve yerel tarihçiler de diğer önemli çalışmaları yürütmüşlerdir[4]. Tezimiz konusunu oluşturan yapılarla ilgili doğrudan veya dolaylı yoldan bahseden çalışmaların

[2]*Metropolis* kazıları, 1989 yılında Prof.Dr. Recep Meriç yönetiminde başlamıştır. *Metropolis* antik kenti kazısında elde edilen veriler buranın tarihine ışık tutacak çalışmaların da başlangıcını oluşturmuştur. Bu kazılar hakkında daha ayrıntılı bilgi için Meriç-Akın:1995; Meriç 1996:153-156.

[3]Bu araştırmacıların yayınları için bkz: ; Karayaman 2009:40-48 ; Tınal 2009:2289-2243 ; Kayış 2010:74-79 ; Tabak 2010: 75-89 ; Yıldırım 2011:13-23 ; Kayış 2012: 44.

[4]Konu ile ilgili ilk araştırmayı yapan Veli Arkoç'tur (Arkoç 1996). Ardından Yasin Kayış ve Necat Çetin bu yöndeki araştırmalara derinlik kazandırmış iki yerel tarihçidir. Kendilerine Torbalı ile ilgili belgeleri temin etmem de göstermiş oldukları yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

önemli bir kısmını, bu araştırmacıların hazırladığı kitaplar ve gazete makaleleri oluşturmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak bir lisans[5], bir yüksek lisans[6], bir de doktora tezi bulunmaktadır[7]. Ancak bu çalışmalar kapsam olarak sınırlıdır ve kısıtlı bilgiler içermektedir.

Torbalı ile ilgili ilk çalışma yerel araştırmacı V. Arkoç'a aittir. Bu eserde müellif, Torbalı'nın tarihi hakkında yapılan araştırmaları derleyerek, bölge tarihine ışık tutmaya çalışmıştır.

Torbalı tarihi ile ilgili yapılmış en ayrıntılı çalışma, bizim de sıkça başvurduğumuz, Y. Kayış isimli araştırmacıya ait olan, "*Aydın Vilayeti Salnamelerinde Torbalı Ve Sultan II. Abdülhamid'in Hayır Eserleri"* (Torbalı 2012) isimli eserdir. Yazar, Torbalı'nın kuruluşundan başlayarak tarihi hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Şehrin ilk kuruluş yeri hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bölgedeki cami, çeşme ve mektep gibi binaları tarihçesini, belgeler ışığında ele alıp değerlendirmiştir. Kitapta II. Abdülhamid'in yaptırdığı hayır eserlerine de değinilmekte ve günümüzdeki hallerinin fotoğrafları sunulmaktadır. Fakat yapıların mimari özellikleriyle ve süslemeleriyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Bir diğer yerel araştırmacı N. Çetin'e ait olan, bölge tarihi ile ilgili birçok makale de sıkça kullanılmıştır. Özellikle yapıların kitabelerine ilişkin makaleler, eserlerin tarihlendirilmesi ve kitabelerinin okunması için başvurduğumuz önemli çalışmaların başında gelmektedir.

Konumuzla ilgili yapılmış tezler de bulunmaktadır. A.Gezer'in 2011'de hazırladığı lisans bitirme tezinde[8], bölgedeki camilerin, sadece bir kısmı incelenmektedir. S. Büyükkılıç'a ait 2013 tarihli yüksek lisans tezi[9] ise, bölgedeki *Metropolis* antik kenti bünyesinde yer alan hamamla ilgilidir. Bir diğer akademik çalışma ise, A. Haykıran'ın hazırlamış olduğu doktora tezidir. Bu

[5]Gezer 2011.
[6] Büyükkılıç 2013.
[7] Haykıran 2014.
[8] Gezer 2011.
[9] Büyükkılıç 2013.

çalışmada Abdülhamid dönemi, Aydın Vilayeti'ndeki çiftlikler incelenmiştir. Torbalıdaki yedi çiftliği de araştırmasına dahil eden yazar, çiftliklerin ve üzerinde yer alan yapıların durumu hakkında bilgi vermektedir. Bu sebeple çiftlik yapıları, tezimizde konu edilmemiştir.

Çalışmamız sırasında Torbalı ve köylerindeki eserlerin hepsi tek tek gezilerek, yerlerinde belgelenmiştir. Söz konusu bölgede 13 cami, iki mektep, dokuz çeşme, iki tren istasyonu olmak üzere toplam 26 yapı incelenmiş ve araştırması yapılmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda kataloglandırmaya yapılmıştır. Katalog kısmı, camiler, mektepler, çeşmeler ve tren garları olarak ayrılmıştır. Katalogda eserlerin tarihçesi, mimari özellikleri ve varsa süsleme özelliklerinden bahsedilmiştir. Kitabeli olan yapıların kitabe metinleri, Latin harfleriyle ve Türkçeye çevirisi ile birlikte metin içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Camilerin tamamı dikdörtgen veya kare planlı, düz ahşap çatılı olarak inşa edildikleri için, plan tiplerine göre gruplandırılmamıştır. *Torbalı Kent Arşivi ve Müzesi'*nden elde edilen Sultan II. Abdülhamid'in *1896 Albümü*'nde yer alan fotoğraflarla yapıların özgün durumları ve günümüzdeki halleriyle ilgili karşılaştırmaya gidilmiştir. Çeşmelerde ise genel bir gruplandırmaya gidilmemiştir. Konumlarına göre bağımlı veya bağımsız çeşmeler olarak ele alınmıştır. Mekteplerin sayıca azlığı Torbalı için bir tipoloji çalışması yapmamıza imkan vermemektedir. Benzer bir durum mevcut tren istasyonlarında söz konusudur. İncelenen yapılardan sadece iki caminin tescil kaydı vardır. Bunlar *Yeniköy Selimiye Camii* ve *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii'*leridir.

Değerlendirme ve Karşılaştırma bölümünde yapıları, plan özelliklerine göre gruplandırdık. Her bir plana değinerek bunlara, Anadolu'dan örnekler verdik. Daha sonra, incelediğimiz yapılar ve Anadolu'daki benzer veya çağdaş yapılarla kendi aralarında karşılaştırma yoluna gittik. Eserlerle ilgili görselleri yerleştirerek, ifade etmeye çalıştığımız metnin daha iyi anlaşılmasına çalıştık. Ardından, çalışmamızı kısaca özetleyen bir sonuç bölümüne yer verdik. Tezimiz sırasında yararlandığımız tüm yayınları, kaynakça kısmında, akademik kurallara uygun olarak aktardık.

2-TORBALI'NIN COĞRAFİ KONUMU

Coğrafi yapı bakımından orta yükseklikte, engebeli bir arazi yapısına sahip Torbalı, *Küçük Menderes*'in suladığı geniş bir ovanın ortasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden 40 m. yükseklikteki ilçenin yüz ölçümü, 600 km^2 olup kuzeyde *Kemalpaşa*, güneyde *Selçuk*, batıda *Menderes*, doğuda *Tire* ve *Bayındır* ilçeleri ile komşudur[10]. 2012 yılında *"Mahalli İdareler Yasası*" ile ilçeye bağlı 5 belde ve 26 köy, mahalle konumuna getirilmiştir. Bu mahalleler şöyledir; *Ayrancılar, Çaybaşı, Pancar, Subaşı, Yazıbaşı* beldeleri ile *Ahmetli, Arslanlar, Bülbülderesi, Çakırbeyli, Dağkızılca, Dağtekke, Demirci, Düğerlik, Eğerci Helvacı, Karakızlar, Karakuyu, Karaot, Kırbaş Korucuk, Naime, Ormanköy, Özbeyköy, Pamukyazı, Sağlık, Saipler, Taşkesik, Tulum, Yeniköy, Yeşilköy ve Yoğurtçular* köyleridir. Bu sebeple araştırmış olduğumuz yapılar genel olarak köylerde yer alsa da günümüzde bu yerleşim birimleri söz konusu bu yasa ile mahalle konumuna gelmişlerdir.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2013 yılı, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi veri tabanına göre ilçede 144.293 kişi yaşamaktadır[11]. Yöre halkının geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Burada yetiştirilen başlıca tarım ürünleri zeytin, üzüm, pamuk, buğday, mandalina ve soğandır[12].

3- TORBALI ADI VE TARİHİ

3-1- Torbalı Adı:

Torbalı isminin kökeni, *İyonya*'nın 12 önemli şehrinden biri olan *Metropolis*'ten gelmektedir. Bu isim, zamanla söylenişte değişikliğe uğramış ve *Tripolis, Triyanna, Tripoli* ve daha sonra *Torbalı* haline dönüşmüştür[13].

---

[10] Anonim *1967:*87. ; Anonim, 1973: 195. ; Aksoy 1992: 57. ; Anonim 2007: 943.

[11] http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=35&p_ilce1=1682&p_kod=2&p_yil=2013&p_dil=1&desformat=html Erişim tarihi: 13.04.2014.

[12] Anonim 1994: 109. ; Anonim 1986: 11638.

[13] Arkoç 1996: 18.

3-2-Torbalı Tarihi:

Batı Anadolu bölgesinde yapılan kazılar ve elde edilen buluntular ile bugünkü Torbalı ve çevresinde, yaklaşık 5000 yıldan beri süregelen bir şehir hayatının var olduğu anlaşılmaktadır[14]. Günümüzde Torbalı olarak isimlendirdiğimiz bölgede eski çağlardan beri var olan *Tepeköy, Sinektepe, Arapkahve* ve *Arslanlar* höyüklerinin de M.Ö 3000'li yıllarda yerleşim merkezi çevresinde kurulduğu düşünülmektedir[15]. Bu bölgedeki ilk insan yerleşimine ait bulgular, *Cilalı Taş* devrine dayanmaktadır. O dönemden elde edilen kullanım aletleri *Metropolis* antik kenti, *Kuşçuburun* ve *Tepeköy* bölgesi arasında kalan alanda, belirli bir toplum hayatının varlığını göstermektedir[16]. Ancak son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalar, Torbalı'da *Hitit* döneminden kalma *Puranda* isimli başka bir yerleşim yerinin daha varlığını ortaya koymuştur[17].

Torbalı denildiğinde akla ilk gelen *Metropolis* antik kentidir. Bölge tarihi açısından ilk önemli yerleşim birimi olan *Metropolis, Yeniköy* ve *Özbeyköy* arasındaki bir tepede konumlanmıştır. Kent ilk dönemlerinde önemli bir konuma ve öneme sahiptir. Bölgenin bu denli gelişmesinde ve üne kavuşmasındaki en büyük etken şüphesiz, verimli toprakları ve ticaret yolları üzerinde kurulmuş olmasıdır. Antik dönemde yaşamış ünlü coğrafyacı *Strabon, Geographica* adlı eserinde burayı, *Smyrna-Ephesos* güzergâhında, *Ephososa* 120 stadion (22 km) uzaklıkta bir yer olarak tanıtmakta ve ünlü bir şarap merkezi olduğundan söz etmektedir[18]. *Metropolis* hakkında bilgi veren bir diğer kişi de *Peutinger*'dir. 12-13. yy arasında yaşamış bu seyyah, *Metropolis'i*, çizmiş olduğu dünya

[14]Arkoç 1996: 18.
[15]Arkoç 1996: 18.
[16] Kayış-Kızıl- Çetin 2013: 19.
[17]Torbalı merkezine 11 km. uzaklıkta bulunan *Kaplancık* köyündeki *Bademgediği Tepesi*'nde 1999-2005 yılları arasında yapılan kazılarda *Puranda* kentinin mevcut olduğu alan tespit edilmiştir. *Hitit* yazılı metinlerinde başkenti *Apasas (Efes)* olarak anılan *Arzawa Krallığı*'na ait olan bu şehirde oldukça plansız bir yerleşim varlığı tespit edilmekle birlikte, 750 m. uzunluğundaki sur kalıntıları ve su yolları bu bölgede insan yaşamının varlığını göstermektedir. Kaynaklardan öğrendiğimize göre, Hititlilerle yapılan bir savaşta, *Hitit* kralı *II. Murşili*'nin komutasındaki ordu M.Ö.1318'de *Puranda* şehrini kuşatır ve şehir düşer, ardından Puranda'lılar esir alınıp *Hattuşa*'ya sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Meriç 2002: 230-234 ; Doger 2006: 40-47; Aybek- Meriç- Öz 2009; 116-123 - Kayış 2011: 9; Kayış 2012: 26.
[18] Arkoç 1996: 22.

haritasında*, Smyrna* ve *Ephesos* arasında bir yer olarak göstermiştir[19]. Kelime anlamı *Ana Kent*[20], *Ana Tanrıça Kenti*[21] olan bu kentin yerini belirleyen ilk araştırmacılar, *Torbalı*'ya 1675 yılında gelen Avrupalı gezginlerden, *J.Spon* ve *G. Wheler'dir*[22]. 19.yy'da İzmirli bir diğer araştırmacı olan *A.Fontier* Metropolis'deki yazıtlar ve bölge topografyası hakkında bir araştırma yapmıştır[23]. Kurulduğu yıllarda *Efes'*e bağlı bir şehir olan *Metropolis*, M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamış ve çeşitli Yunan göçlerine maruz kalmıştır[24]. İlerleyen yıllarda *Lidya* ve *Pers* egemenliğinin görüldüğü kent, *İskender*'in ölümünden sonra, *Seleukos* hâkimiyetine girererek kültürel ve siyasal alanda önemli bir gelişme kaydeder[25]. *Roma İmparatorluğu'*nun Anadolu'da yayılmasıyla birlikte, *Bergama Krallığı'*nın yönetimine giren kente, *Aristonikos* ayaklanmasında *Roma*'lıların tarafını tuttuğu için bağımsızlık verilmiştir ve bu dönemden itibaren de kentte önemli gelişmeler gözlemlenmiştir[26].

Metropolis, Roma imparatorluğunun parçalanmasından sonra 6. yy'da *Bizans* hâkimiyetine girmiştir. 7. yy'da bu bölgeye Arap akınları gerçekleşmiş, fakat bu akınlar kalıcı olmamıştır[27]. 11. yy'dan itibaren başlayan Türk akınları ile birlikte kentin önemi daha da artmıştır. Kentteki kale, büyük ihtimalle bu dönemde yapılmış ya da kapsamlı bir onarım görmüştür[28]. Kimi araştırmacılar bu kalenin Bizans döneminde yapıldığını ileri sürmektedir[29]. Bizans hâkimiyeti altında olduğu süre zarfında Selçuklu Sultanları *I. İzzettin Keykavus* (1210-1219) ve *Gıyaseddin Keyhüsrev* (1236-1246) adına basılan sikkelerin bulunması, şehirde bu dönemde yoğun bir Türk etkisinin görüldüğünü

[19] Meriç 1992: 4.
[20] Umar 1979: 20.
[21] Öz-Aygün 2002: 235.
[22] Meriç 1992:4 ; Pınar 2005: 22.
[23] Anonim 2000: 57.
[24] Kayış-Kızıl- Çetin 2013: 21.
[25] Kayış 2012: 26.
[26] Kayış 2012:26.
[27] Arkoç 1996: 23.
[28] Kayış 2012:26.
[29] Arkoç 1996: 21, 23 ; Meriç 1992: 11.

kanıtlamaktadır[30]. 1304 tarihinde *Aydınoğulları*'nın idaresine giren şehre, Moğol istilasından kaçan Türkmen topluluklarının sığınmasıyla, *Türk-İslam* kültürü hâkim olmaya başlamıştır[31].

Aydınoğulları'nın 15. yy'da Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla, Osmanlı egemenliğine giren *Torbalı*, bölgesel önemini yitirerek bir duraklama devresine girer ve idari bakımdan artık *Kızılhisar* yerleşimi öne çıkmaya başlamaktadır[32].

17. yy'da bölgeyi ziyaret eden ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, *Torbalı*'dan; "*Sığla sancağında 150 akçe kazadır ve nahiyesi kırk parça köydür. Serdarı vardır, sığla paşasının voyvodalığıdır. Kalesi bir sivri kızıl kaya üzerindedir…. tarihinde celali cennet oğlu sığınmasın diye yer yer yıkmışlardır. Bazı köylerinde hafta pazarı kurulur. Kadı ve subaşı pazar pazar gezip hükümet ederler*[33]." şeklinde söz eder. Evliya Çelebinin bu anlatımlarından *Kızılhisar* şehrinin, *Cumaabad (Cumaovası) ile Aysaluğ* (Selçuk) arasında kaldığı ve yaklaşık 40 köyden oluştuğu anlaşılmaktadır[34].

17. yy'da bölge hakkında bilgi veren bir diğer önemli seyyah da 1975 yılında bölgeyi ziyaret eden *Jakob Spon ve G.Wheler'*dir[35]. Her iki seyyahın anlatımlarından, *Metropolis* antik kentinin bulunduğu bölgede geç dönemde *Kızılhisar* adlı bir Türk yerleşiminin varlığı ve bu yerleşmenin de 17. yy sonlarında gözden düşmüş olduğu anlaşılmaktadır[36]. Yerel tarih araştırmacısı Y. Kayış, *Spon*'un anlatımlarında, adı geçen *Tourbale* kelimesini *Torbalı* olarak

[30] Kayış 2012: 26.
[31] Kayış 2012: 26.
[32] 1530 tarihli Anadolu Vilayeti Muhasebe Defterinde, *Çengele* (Ormanköy), *Dirmilli* (Dirmilli/Korucuk), *Teymurcili* (Demircili), *Akça Meşhed* (Şehitler), *Hortuna* (Yazıbaşı), *Torbacı*, *Çapak*, *Kayaş* (Pancar), *Kızılca* (Dağkızılca), *Bozköy*, *Deryanda* (Tiryanda), *Yaylayakası*, *Dereköy*, *Gökyaka* köylerinin isimleri geçmekte olduğunu, bu veriler ışığında, Torbalı'nın ilk adının *Torbacı* olduğu ve *Hortuna* köyüne yakın bir yerde kurulmuş olabilme ihtimalinin varlığından söz eder. Aynı araştırmacı yine bu dönem kayıtlarında *Kızılhisar Kalesi* olarak adı geçen yerin büyük olasılıkla *Metropolis Kalesi* olduğunu ileri sürmektedir. Kayış 2012: 28.
[33] Çelebi 1985: 548.
[34] Kayış 2012: 28.
[35] Kayış 2012: 28
[36] Kayış 2012: 29.

yorumlamakta ve *Torbalı* adının bugüne kadar elde edilen belgelerde ilk defa burada geçtiğini ifade etmektedir[37].

1822 tarihli bir başka belgede ise; *Kızılhisar Kazası'na* bağlı köylerden birinin isminin, *Dorbalı* olarak geçtiği ve burasının bugünkü *Torbalı*'nın nüvesini oluşturduğu düşünülmektedir. Zamanla bu isimin d/t değişikliğiyle *Torbalı*'ya dönüşerek 19.yy'dan itibaren resmi belgelerde yerini almaya başladığı görülmektedir[38].

Sultan II. Mahmud döneminde, 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre, İzmir'e bağlı 13 kazadan biri olan *Kızılhisar*'da nüfus ağırlıklı olarak Yörüklerden oluşmaktadır[39]. Bu kayıtlara göre yörede 2460 erkek Yörük, 99 erkek Kıpti (Çingene), 590 erkek Yerleşik Müslüman, 38 Rum erkek, yaşamaktadır[40].

Araştırmacı Y. Kayış'a göre, 1840 yılında yapılan meclis çalışmalarında, *Kızılhisar* bölgesi meclisinde Torbalıyı temsilen *Feyzullah Efendi'*nin yer alması, Torbalı'nın yerel olarak önem kazandığının göstergesidir[41].

Torbalı adının geçtiği bir diğer belge de 1857 tarihinde hazırlanmış olan *Dürrizade Seyid Mehmed Dürri Efendi*'nin, *Kızılhisar* kazasında bulunan *Torbalı Çiftliğinin* tapusunu almak için yaptığı girişimler ve bu isteğin haklı görüldüğüne dair belgelerdir[42].

Torbalı için tarihi kaynaklarda sıkça geçen isimlerden biri de *Tiryanda*'dır. İzmir'e 30 Roma Mili mesafesinde olmasından dolayı, Roma dilinde anlamı *"Otuz*" olan *Triakonta* kelimesinden türeyen[43] *Tiryanda* isminin nereye ait olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, bu ismin, *Torbalı'*nın eski adı olduğunu söyler[44]. Kimi araştırmacılar ise bu yerin

[37] Kayış 2012: 29.
[38] Kayış 2012: 29.
[39] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 31.
[40] Kayış 2012: 29.
[41] Kayış 2012: 31.
[42] Kayış 2012: 32.
[43] Umar 1993: 799.
[44] Kayış 2012: 31.

Torbalı'ya bağlı *Ayrancılar* olduğu görüşünü savunmaktadırlar[45]. Yasin Kayış *Tiryanda*'yı konum olarak, *Kuşçuburun Mahallesi'*nin batı tarafındaki demiryolu tesislerinin kalıntılarının da bulunduğu bölgede aramak gerektiğini ileri sürer. Araştırmacı; "*Öncelikle demiryolu kalıntılarının bulunduğu bu alana günümüzde "Kuşçuburun İstasyonu denilmektedir. Oysa 19. yy'daki Kuşçuburun şimdiki bulunduğu alanda değil daha güneydoğudadır. Dolayısıyla ilk yapıldığı yıllarda söz konusu tesislerin Kuşçuburun İstasyonu olması mümkün değildir. Buna karşın, 1860 yılında açılan demiryolu hattından sonra yazılmış pek çok belgede demiryolunun Tiryanda'dan geçtiği bilgisi vardır. Hatta bazı kaynaklarda Tiryanda İstasyonuna tren bileti ücretlerini bulabilmek de mümkündür. 1908 Aydın Vilayeti Salnamesinde verilen bilgiye göre ise Torbalı'dan önceki durak olan Tiryanda ile Torbalı arası sadece 3 ¼ bir mesafe vardır. 5.3 km eden bu uzaklık tam da Torbalı İstasyonu ile sözü edilen kalıntılar arasındaki mesafeye denk gelmektedir. Bu bilgilere dayanarak Tiryanda'nın, demiryolu geçmeyen ve Torbalı İstasyonu'ndan 9,5 km. uzaklıkta bulunan Ayrancılar'la aynı mevkide olması mümkün görünmektedir[46]."* şeklinde ifade etmektedir.

Tarihi antik dönemlere kadar uzanan *Tiryanda* yerleşim yerinin*, Fatih Sultan Mehmet* döneminde *Selçuk Kalesi* muhafızlarına tımar olarak verildiği bilinmektedir. 1467 yılındaki tahrir defterinde *Diryanda* nahiyesinin köylerinden sadece, *Diryanda* ve *Emirdoğan* görülmektedir. 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre *Tiryanda (Deryanda*) olarak geçmekte ve *İzmir*'e ait beş kazadan biri konumundadır. Yine bu sayımda *Torbalı* adının geçmemesinden dolayı, bölgede *Kızılhisar* ve *Tiryanda*'nın önemli yerleşim yerleri olduğu anlaşılmaktadır[47]. Bu yer hakkında "1867 tarihli *Osmanlı Devleti Salnamesinde Kızılhisar*'la *Torbalı'*nın adı birlikte zikredilmekte ve *Kızılhisar nam-ı diğer Torbalı* kaza statüsüne çıkarılmaktadır. Buna göre bir zamanlar, *Kızılhisar Kazasının* köyü olarak tanımlanan *Tiryanda* (Torbalı), yöredeki idari

[45] Martal 1993: 18'den aktaran Kayış 2012: 32.
[46] Kayış 2012: 31.
[47] Kayış 2012: 32.

yapılanmada öne çıkmaya başlamış ve zamanla *Kızılhisar* adının yerine kullanılır olmuştur"[48].

1879 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde artık *Kızılhis*ar adı görülmemekte, bunun yerine *Tiryanda* (Torbalı) adının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerden sonraki belgelerde ise "*ma Torbalı Tiryanda*" olarak anılmaktadır. Tahrir defterlerinde *Diryanda / Driyanda veya Deryanda* olarak okunulacak şekilde "dal" harfi ile yazılmış fakat sadece 1478 Tarihli tahrir defterinde "Tiryanda" şeklinde ifade edilmiştir*, Aydın Vilayeti Salnamesinde* ise *Triyanda* olarak geçmektedir[49].

Prof. William M. Ramsey, burayı "…Trianda adını taşıyan Triakonto…" olarak niteler ve *Trianda* İstasyonunun yaklaşık olarak 3 Roma mili kuzeyinde yer aldığını belirtir[50].

1904 yılında Alman Jeolog *Alfred Philippson* Torbalı bölgesine gelmiş ve yaptığı incelemelerden sonra, "…*Triyanda istasyonunda ovadan ada şeklinde bir yükselti çıkmaktadır, hanların ve kahvehanelerin yer aldığı aşağı Tiryanda'da hemen yukarda büyük bir kaynaktan suyu bol bir çay akmaktadır*" şeklinde tanımlamıştır[51]. Bölgede kaynaktan çıkan bu denli büyük bir su *Yukarı Ayrancılar'*da bulunmaktadır. Yine *Ayrancılar* bölgesinde Kurulan *Tiryanda Çiftliğinden* dolayı, *Ayrancılar, Tiryanda* olarak anılmıştır[52]. Tüm bu bilgiler ışığında *Tiryanda*'nın bugünkü *Torbalı* sınırları içinde kalan *Ayrancılar* olduğu anlaşılmaktadır.

Köy konumundaki *Torbalı*'nın önemli bir yerleşim merkezi olmasındaki en büyük etkenlerden biri de 1858 yılında yapımına başlanan İzmir-Aydın Demiryolu Hattı'nın uzantısı olan *Tiryanda*[53] ve *Torbalı İstasyonlarının* 28 Aralık

[48] *Kayış 2012:* 31.
[49] Kütükoğlu 2012: 61
[50] Ramsay 1960: 179.
[51] Pınar 2001:22., s.22.
[52] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 33.
[53] Tiryanda istasyonu Yunan işgalinden sonra, Yunanlıların geri çekilişi sırasında Türk kuvvetlerini yavaşlatmak için Tahir Bey çiftliği ile birlikte yakılmıştır. Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 58.

1860 yılında bölgede kurulması sayılabilir[54]. Demiryolu hattından önce kendi ürünlerini dış pazara açamayan bu bölge, demiryolunun buraya gelmesi ile birlikte ürünlerini daha rahat ve güvenli bir şekilde *İzmir Limanı'*na kadar ulaştırabilmiş, böylece pazar payının artması sağlanarak tarım ticaretinin görüldüğü bir yer haline dönüşmüştür. Başlangıçta sadece *İzmir- Torbalı* arasında olan seferler, 1866'da *Aydın*'a, 1881'de *Nazilli*'ye, 1884'te *Bayındır*'a, 1888'de *Tire ve Ödemiş'*e, 1891'de de *Söke'*ye kadar genişletilerek, Torbalının önemli durak noktalarından biri haline gelmesine yol açmıştır[55].

Gelişen Torbalı, Osmanlı yönetiminin gözünden kaçmamıştır. Sultan II. Abdülhamit'in 1881 yılında yöreden 19 adet çiftlik satın almasıyla gelişimi önemli ölçüde artmıştır[56]. *Çiftlikât-ı Humayun* (Padişah Çiftliği) olarak anılan bu çiftliklerin bir bölümü *Torbalı*, bir bölümü de *Tire* sınırları içinde kalmaktadır. Önemli bir kısmı dönemin meclis maliye üyelerinden, *Baltacızade Arisditi Bey'e* ait olan *Torbalı* ve *Tire* köylerinden oluşan, 20 Köy ve 30.000 dönümlük bu topraklara daha sonra *Arisditi Bey'in* borcundan dolayı, Maliye Nezareti tarafından el konulmuştur. El konulan bu arazilerden *Torbalı Nahiyesine* bağlı olan 11 çiftlik, 1881-1882 yılları arasında, II. Abdülhamit'in şahsına ait Hazine-i Hassa'ya 33,000 lira bedel karşılığında devredilmiştir[57].

Osmanlı Salnamelerinde 1893 yılından itibaren bu çiftlikler ve buraya yapılan hayır eserleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1894-1908 yılları arasında, *Ahmetli, Tepeköy, Hamidiye (Özbey), Yeniköy, Eğerci, Arapçı (Pamukyazı) Sepetçiler, Mecidiye ve Ertuğrul* çiftliklerinin Padişahın kişisel hazinesine girmesiyle birlikte Torbalı'dan geçen demiryolumum iki yakası da, II. Abdülhamit'in şahsi arazisi olmuştur[58].

II. Abdülhamid'in neden Torbalı'da çiftlik ve arazi satın alarak buralara yatırım yaptığı ve buralara çeşitli hayır eserleri yaptırdığı konusunda kesin bir

[54] Atilla 2002: 63.
[55] Kayış 2012: 36.
[56] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 35.
[57] Kayış 2012: 36.
[58] Kayış 2012: 36 ; Kayış- Kızıl-Çetin 2012: s.36.

bilgi yoktur. Araştırmacı Y. Kayış'a göre, "*bu durumun başlıca sebebi, kuşkusuz 19. yy'ın ikinci yarısında demiryolu hattının da gelmesiyle, Küçük ve büyük Menderes ovalarıyla birlikte Torbalı civarındaki arazilerin de önem kazanmasıdır. Dolayısıyla bu bölgeye yatırım yapmak akıllıca bir tutumdur. İyi bir yatırımcı olduğu bilinen II. Abdülhamit'in de bölgeyle ilgilenmesi şaşırtıcı değildir. Ancak bu yatırımın ticari kısmının dışında siyasi ve stratejik sebepleri olması da çok büyük bir olasılıktır. …Osmanlı yönetimi doğrudan yabancı ülkeleri ve yatırımcıyı karşısına almaktan çekiniyor, buna bağlı olarak da yabancı sömürüsüne direniş için dolaylı yollar seçiyordu.*

İşte bu siyasal ortam içerisinde Sultan II. Abdülhamid'in ülke topraklarının talan edilmesine karşı bireysel girişimler almaya çalıştığı bilinen bir olgudur. Nitekim Aydın Vilayeti ile Yanya, İşkodra ve Manastır'daki araziler hariç sultanın, çoğunluğu petrol bölgeleri ve Kudüs'te olmak üzere toplam 56.102.065 dönüm araziyi kişisel mülkiyetine kattığı bilinmektedir. Sultanın Anadolu gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu yerlerden arazi satın almaması, yapılan alımlarda, güvenliğin zayıf, halkı içinde Türk unsurunun az olduğu ve özellikle yabancı devletlerin ilgilendiği yerlerin seçilmesi, bu toprak alımlarının belli bir strateji içinde yürüttüğünün göstergesi olarak kabul edilebilir. 19. yy'ın sonlarında mülk alımını ve mülk tapulanmasını hızlandıran Sultan Abdülhamit, çıkardığı iradelerle de emlak edinmesinin sebebini bu arazilerin yabancıların eline geçmemesinin sağlanması" olarak açıklar[59].

Bu bağlamda, Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan bu çiftliklere birer cami, mektep ve çeşme hatta bazı köylere de süs havuzundan oluşan külliyeler yapılmıştır. Günümüzde *Torbalı* merkezde yer alan *Tepeköy*'de halk pazarları kurulmuş böylece Çiftlikat-ı Hümayun'un merkezi olan *Tepeköy* önemli bir konuma yükseltilmiştir[60].

[59]Kayış 2012: 37-38.
[60]Kayış 2012: 38.

Osmanlı devletinin çöküşünden sonra bölgeyi Yunan kuvvetleri, 20 Mayıs 1919 tarihinde işgal etmiştir[61]. 1922 yılında başlatılan Büyük Taarruz ile Yunan kuvvetleri bölgeden kaçarken Türk ordusunu yavaşlatmak için birçok yeri yakmıştır. Bu geri çekiliş sırasında, Torbalı'da, Hükümet Konağı, 2 okul, 2 medrese, 1 cami, 1 fabrika, 562 hane, 2 han, 28 dükkân, 5 çiftlik yakılmış, Dağkızılca ve ona bağlı köylerde, 8 okul, 3 cami, 2 fabrika, 1 tekke 208 hane ve 2 han yakılmıştır[62].

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1926 yılında, ilçe konumuna yükseltilen Torbalı ilçesinin o dönemdeki nüfusu, 20.700'e, hane sayısı ise 3645'e ulaşmıştır[63]. 1927 yılında başlatılan eğitim seferberliği ile Vali Kazım Dirik öncülüğünde Torbalı ve köylerinde 1936 yılına kadar 28 okul inşa edilmiştir[64].

1928 yılında 30 Martı 31 Marta bağlayan gece Torbalı'da büyük bir deprem olmuş[65], ilçeye ağır hasar vererek can ve mal kaybına yol açmıştır. Depremin sebep olduğu zayiat konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Y.Kayış bu depremde, 2000 evin yıkıldığını, 9 kişinin öldüğünü, 62 kişinin de yaralandığını ifade ederken[66], M. Kınal, gece 02.27 de meydana gelen depremin büyüklüğünü 6.5 olarak ifade eder ve 50 kişinin öldüğünü belirtir[67]. *Torbalı Depreminde*, bölgedeki çok sayıda tarihi eser de ağır hasar görmüştür.

Cumhuriyetin ilanından sonra bölge için önemli gelişmelerden biri de Atatürk'ün yurt gezisi sırasında gördüğü Bataklık halindeki *Cellât Gölünün*, yine Atatürk'ün emri ile kurutularak 230.000 dekarlık tarım alanına çevrilmesidir[68]. Bölgenin adı da *Sağlık* olarak değiştirilmiştir[69].

[61] Anonim 1994: 109.
[62] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 59.
[63] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 60.
[64] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 69-70.
[65] Anonim 1928: 1.
[66] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 61.
[67] Karayaman 2009: 2229.
[68] Kayış- Kızıl-Çetin 2012: 64.
[69] Karayaman 2009: 40-48 ; Yıldırım 2011.

4-CAMİLER

4-1-ARSLANLAR KÖYÜ CAMİİ

Katalog No :1 **Şekil No:**1 **Foto No:**1-28

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi :1879-1880

Banisi : -

Bulunduğu Yer:

Cami, *Arslanlar Köyü*'nün meydanında yer almaktadır. Köy, Torbalı merkeze 7 km. uzaklıkta kurulmuş olup Torbalı-Bayındır yolu üzerinde sağa doğru ayrılan asfalt yolda yer almaktadır. 19. yy sonlarına doğru, *Mora* yarım adasındaki *Arslanlar Köyü'*nden göçen Türkler tarafından, eski köylerine atfen bu ad verilmiştir [70].

Tarihçe:

Cami, Sultan II. Abdülhamid döneminde, köylüler tarafında inşa edilmiştir. Bu sebeple yapıya ilişkin tarihi kaynaklarda bir bilgi yoktur. Yapının kuzeyinde ve güneyinde, son yıllarda eklenmiş Latin harfli iki adet mermer kitabe bulunmaktadır. Profilli yüzeye sahip alçı silmelerle çerçevelenmiş kuzeydeki mermer kitabe panosuna, "*Namaz Müminin Miracıdır"* ve *1879-1880* tarihleri yazılmıştır (Fot.1). Benzer durum güneydeki kitabe panosunda da görülmektedir. Burada da "*Arslanlar Köyü Camii Halk Yardımıyla İnşa Edilmiştir 1879-1880*" ibaresi okunmaktadır (Fot.2). Özellikle birinci kitabenin yeri yadırganmaktadır. Bu modern kitabenin içinde yer aldığı silmelerle çerçevelenmiş bir çökertme teşkil etmektedir. Buranın bir kitabe yeri olarak düşünüldüğü, ancak zamanla tahrip olan Arap harfli kitabenin sökülerek, yerine bugünkü levhanın yerleştirildiği bir ihtimal olarak akla gelmektedir. Fakat, yerinde ve arşivlerde yaptığımız incelemeler sırasında bu düşüncemizi destekleyecek yeterli delillere ulaşamadık.

[70] Çetin 2006: 7., http://www.torbali.gov.tr/default_b0.aspx?content=1134, 13.01.2015. 14.26

Yapının incelenmesi:

Cami, dikdörtgen planlı bir harim, bu harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ve kuzey batısındaki minareden oluşmaktadır (Fot.3) (Şek.1). Harimin üzeri, içten düz ahşap tavan, dıştan dört yana eğimli kırma kiremit çatı ile örtülüdür. Çatı saçakları kademeli olarak yukarıya doğru genişlemektedir. Günümüzde duvarları sıvalı ve sarı renk badanalı olduğu için inşa malzemesi seçilememektedir.

Günümüze yakın bir dönemin eklentisi olan minare, kuzey batı köşeye konumlandırılmıştır (Fot.4). Dış cephesi sıvalı ve sarı renk badanalı minarenin gövdesi, sıvasız olan iç cephesinden anlaşıldığı üzere tuğla ile inşa edilmiştir. Minare, Torbalı'daki diğer minarelerin aksine, oldukça yüksek tutulmuş sekizgen planlı bir kürsüye sahiptir (Fot.5). Kürsüden pabuçluğa geçiş, çokgen kesitli sade bir silme ile sağlanmıştır. Pabuçluk kısmı çok alçak tutulmuştur. Pabuçtan gövdeye geçiş kısmında yuvarlak bir silme yer almaktadır. Sade düzenlenmiş gövdenin altında ve üstünde mavi renkli fayanslarla kaplanmış iki adet bilezik bulunmaktadır. Şerefe altı, tuğlaların köşeli dizilmesiyle oluşturulmuş, beş sıra mukarnas görünümündedir (Fot.6). Şerefe korkulukları demirdendir. Petek bölümünün ortasında, siyah ve mavi renkli fayanslardan bir bilezik vardır. Külah kısmı, metal doğramalı renkli cam ile kapatılmıştır. Minareye ulaşım ise, sekizgen kürsünün doğu yüzüne açılan dikdörtgen açıklık şeklindeki kapıdan sağlanmaktadır.

Caminin cepheleri oldukça sade düzenlenmiştir. Doğu cephesinde iki sıra halinde beş adet pencere bulunmaktadır (Fot.7). Alt sıradaki pencerelerden en kuzeydeki, son cemaat yerini aydınlatan, son yıllarda açılmış dikdörtgen açıklık şeklindeyken; güneydeki iki pencere, basık kemerli, taş söveli olup harime açılmaktadır. Üst sıradaki yuvarlak kemerli üç pencere daha küçük boyutludur. Bunların altında kademeli olarak yukarıya doğru genişleyen eşikler vardır.

Harimi aydınlatan pencerelerin doğramaları, günümüzde PVC malzemeli olup, demir parmaklıklara sahiptir.

Güney cephede iki sıra halinde dört pencere yer alır (Fot.8). Alttaki basık kemerli pencereler taş sövelidir. Üsttekiler ise daha küçük boyutlarda olup yuvarlak kemere sahiptir. Tamamı plastik doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Üstteki iki pencerenin arasına kitabe yerleştirilmiştir.

Batı cephede göze çarpan ilk unsur, cephenin kuzey ucuna yerleştirilmiş minaredir (Fot.9). Cephenin ikinci kat seviyesinde yer alan ve kadınlar mahfiline ulaşmayı sağlayan kapıya, demirden yapılmış merdivenlerle çıkılmaktadır. Pencereler düzen olarak güney cepheyi aynen tekrar etmektedir (Fot.10).

Kuzey cephe, günümüzde asli şeklinden hayli uzaklaşmıştır. İlk inşasında, doğu ve batıda birer, kuzeyde ise üç gemi teknesi kemerle dışa açılan son cemaat yerinin kemer aralarının, tarihini tam olarak saptayamadığımız bir dönemde, örülerek kapatıldığı mevcut izlerden de anlaşılmaktadır (Fot.11). Bu kapatılan kemer açıklıklarından iki yandakilerin içine birer büyük pencere, ortadakine ise son cemaat yerine girişi sağlayan bir kapı eklenmiştir. Kapının hemen üzerinde cephe ortasında dikdörtgen alçı silme şeklinde bir kitabe vardır. Bunun üzerindeki düğüm motifi, dış cephelerdeki tek süslemeyi oluşturmaktadır (Fot.1).

Son cemaat yeri zemini, iki yanda bir seki ile yükseltilmiştir. Üzeri içten düz ahşap tavanla örtülüdür. Bu mekan aynı zamanda üst kattaki kadınlar mahfiline zemin teşkil etmektedir (Fot.13). Son cemaat yerinin doğu duvarı üzerinde dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarına içerden bakıldığında buraya daha önceden yerleştirilmiş sütunlar seçilebilmektedir (Fot.14). Sütunların arasında gemi teknesi formunda kemerler yer alır. Bu da yukarıda ileri sürdüğümüz, kemerlerin içinin geç bir dönemde örülerek kapatıldığı yönündeki görüşümüzü desteklemektedir. Bu durum, kuzey duvarının orijinal olmadığını düşündüren bir başka sebeptir.

Harime giriş, kuzey duvarı ortasında yer alan, dikdörtgen şekilli bir kapı ile sağlanmaktadır. Demir kanatlara sahip bu kapı, alçı bir silme ile çerçevelenmiştir. Kapının üzerinde, son yılların eklemesi olan, alçı silmeli, köşeleri iç bükey kıvrımlı dikdörtgen bir ayet kitabesi yer alır. Giriş açıklığının iki yanında ise, basık kemerli birer pencere mevcuttur.

Harime girişte göze çarpan ilk unsur, oldukça hareketli bir düzenlemeye sahip olmasıdır (Fot.15). Harimin doğu duvarı, üzerindeki pencereler düzen açısından dış cepheyi aynen tekrar etmektedir (Fot.16). Alt kattaki basık kemerli pencerelerin üstüne, dikdörtgen prizma şekilli birer kabartma yerleştirilmiş, bu prizma şekilli kabartmanın iki yanına da alçıdan yapraklar eklenmiştir (Fot.17).

Kıble duvarı ortasında süslemeli mihrap yer almaktadır (Fot.18, Fot.19). Mihrabın iki yanında, ön yüzlerinde dört yapraklı çiçek motifleri olan, kare kaideler üzerinde yükselen birer yuvarlak mermer sütun vardır. Bu sütunların akant yapraklarından oluşan kompozit başlıkları altın yaldızla boyanmıştır. Yarım daire profilli, yuvarlak kemerli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülüdür. Mihrap nişinin kemer içine alçıdan bir perde motifi yerleştirilmiştir. Kemer köşeliklerinde alçı ile yapılmış, kıvrım dallar ve yapraklardan oluşan bitkisel süslemeler vardır. Mihrabın üst kesiminde her bir yüzünde kabartma süsleme bulunan kare kesitli konsolların taşıdığı bir tepelik görülmektedir (Fot.20). Yukarıya doğru kademeli bir şekilde genişleyen bu tepeliğin her bir kademesinde, farklı süsleme kuşakları yer alır. En altta konsol görünümlü bir kuşak, onun üstünde oval süslemeli ve en üstte de kıvrım dallardan oluşan, süslemeli bir başka kuşak yer almaktadır. Tepeliğin iki yanında mermerden birer alem vardır. Bu tepeliğin üstünde ise, alçı silmelerle kuşatılmış, biri dikdörtgen biri oval iki ayet kitabesi görülmektedir. Bu oval kitabenin etrafında, kıvrım dallar ve yapraklardan oluşan alçı süsleme görülmektedir. En üstte ise düz yapraklardan oluşan, iri bir palmet motifi yer alır.

Harim batı duvarı üzerindeki pencereler de düzen bakımından dış cephe ile benzerlik göstermektedir (Fot.21). Tek fark, kuzey batı köşesine üst kattaki kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan merdivenin konumlandırılmış olmasıdır.

Harim kuzey yönünde dördü serbest, sekiz adet ahşap sütunla taşınan kadınlar mahfili yer alır (Fot.22). Mahfili taşıyan desteklerim kademeli olarak yukarıya genişleyen sütunların başlıkları Bağdadi yastıklara sahiptir. Mahfil ile harim arasındaki ilişkiyi ahşap korkuluklar ayırmaktadır. Mahfil tavanını içerde de dört adet ahşap destek taşımaktadır (Fot.23).

Yapının minberi ve vaaz kürsüsü mermerden imal edilmiş olup günümüze yakın bir dönemin ürünüdür. Minberin, süpürgeliğinde, aynalığında, korkuluklarında ve köşk bölümünde geometrik desenler göze çarpmaktadır (Fot.24). Vaaz kürsüsü üzerinde de geometrik desenler mevcuttur (Fot.25).

Harimde dikkat çeken süsleme unsurları, içlerinde "*Allah Celle celalühü, Muhammed Aleyhüsselam"* ve Dört Halife isimlerinin *"radiyallahü anh*" ifadesi ile birlikte yer aldığı alçı silmeli yuvarlak levhalardır. Bir diğer süsleme unsuru da tavanın hemen altından, harimin etrafını dolaşan bir sıra düz, bir sıra konsol şekilli alçı süsleme şeritleridir (Fot.26). Ahşap tavanın ortasında dikdörtgen bir çökertme mevcuttur. Burada ahşap çıtalarla oluşturulan sekizgenlerden ibaret geometrik bir süsleme vardır. Her birinin merkezinde kare oluşturacak şekilde birbirleriyle kesişen bu sekizgenler geçmesinin içleri pembe ve sarı renkli yağlı boya ile boyanmıştır (Fot.27). Tavanda yer alan altıgen levhadan oluşan ikinci süsleme panosu da kadınlar mahfiline yakın konumdadır. Bu süsleme, merkezindeki daireden dışa doğru genişleyen, alt kısımları daha dar, dikdörtgenlerden ibaret kompozisyonun farklı renklerde boyanması ile yapılmıştır (Fot.28).

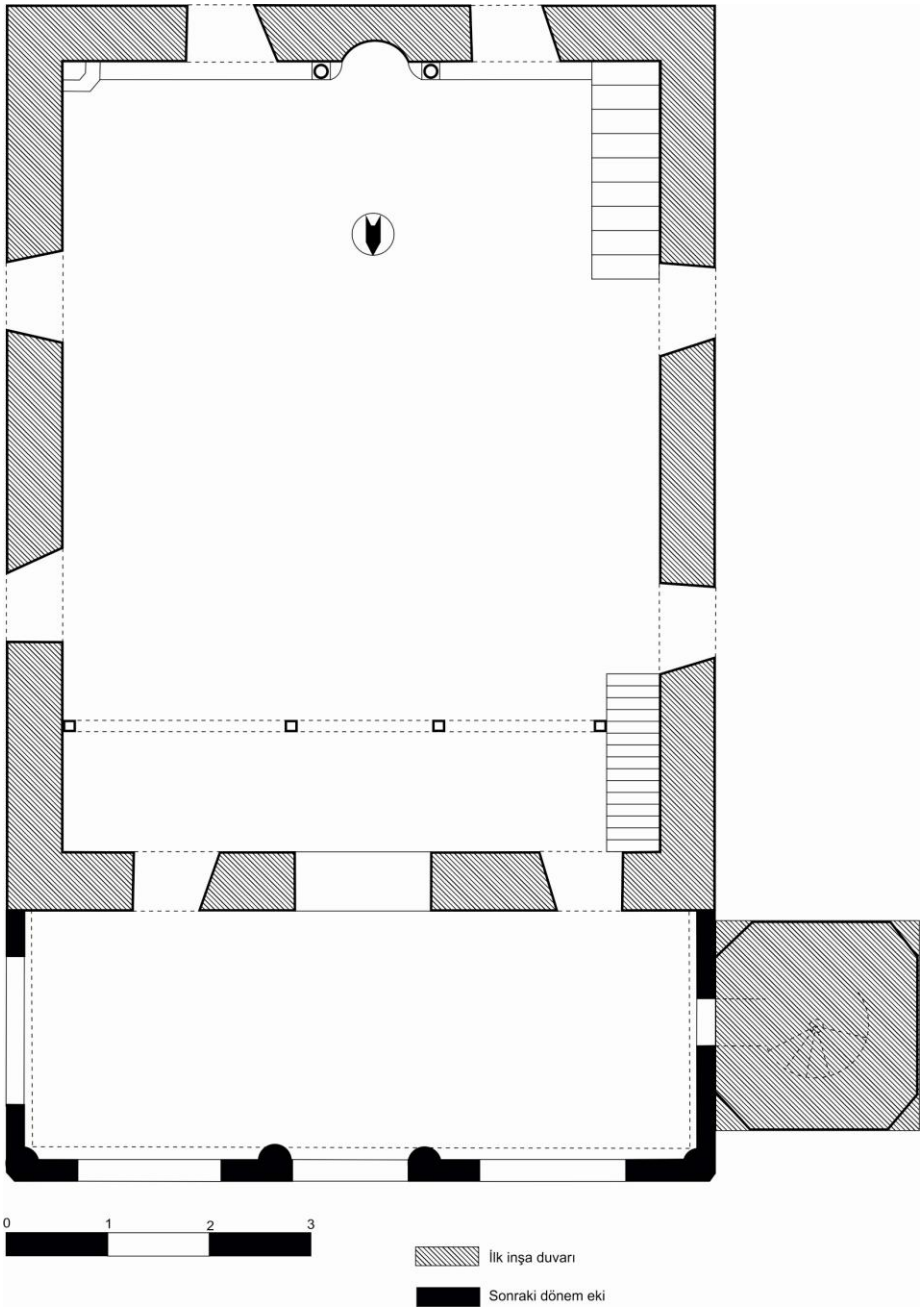

Şekil-1: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Plan

Fot.1:Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Kuzeydeki kitabe.

Fot.2: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Güneydeki kitabe.

Fotoğraf 3: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Güneybatıdan genel görünüş.

Fotoğraf 4: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Minare.

Fotoğraf 5: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Minare kürsüsünün güney yüzü.

Fotoğraf 6: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Şerefe, petek ve külah.

Fotoğraf 7: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Kuzey doğu köşeden, doğu cephe.

Fotoğraf 8: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Güney cephe.

Fotoğraf 9: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Güneybatı köşeden batı cephenin genel görünüşü.

Fotoğraf 10: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Batı cephe.

Fotoğraf.11: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 13: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Son cemaat yeri güney ve batı duvarları.

Fot.14: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Son cemaat yeri kuzey duvarı.

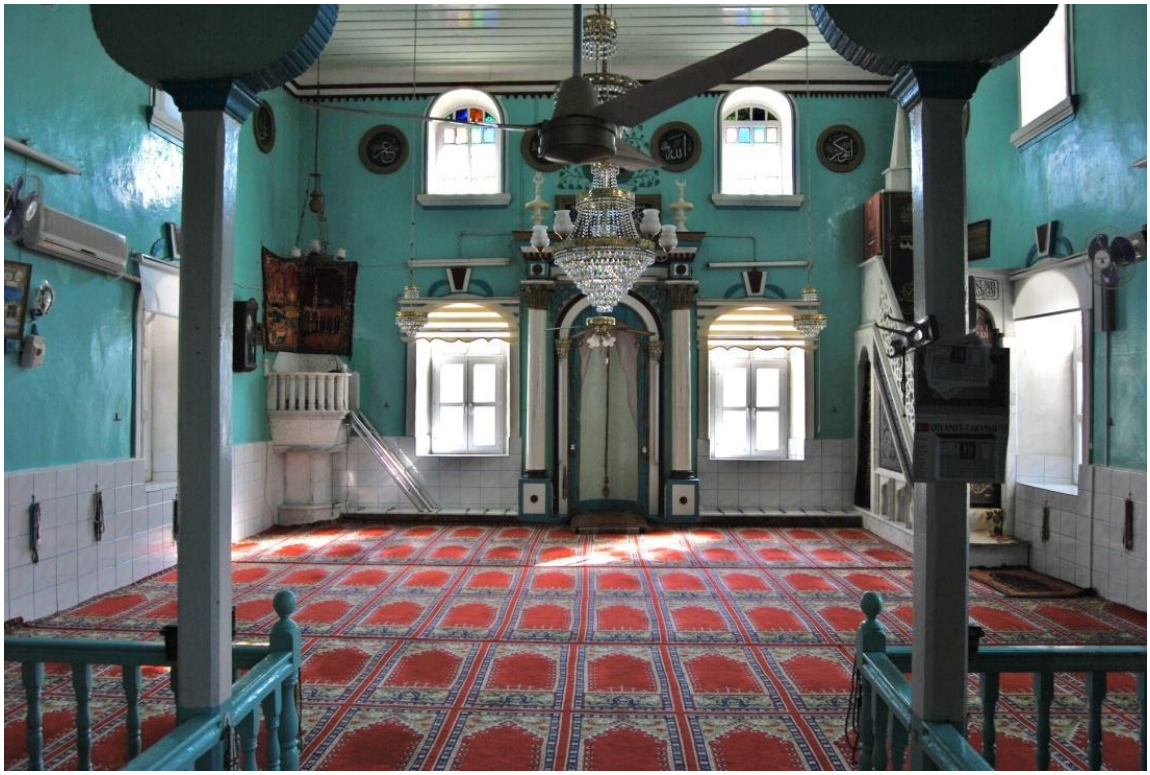

Fotoğraf 15: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Harim genel görünüş.

Fotoğraf 16: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Harim doğu duvarı.

Fotoğraf 17: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Harim pencere süslemesinden ayrıntı.

Fotoğraf 18: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Harim güney duvarı.

Fotoğraf 19: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Mihrap.

Fotoğraf 20: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Mihrap tepeliği.

Fotoğraf 21: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Harim batı duvarı

Fotoğraf 22: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Kuzey duvar ve kadınlar mahfili.

Fotoğraf 23:Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Kadınlar mahfili doğu cephe

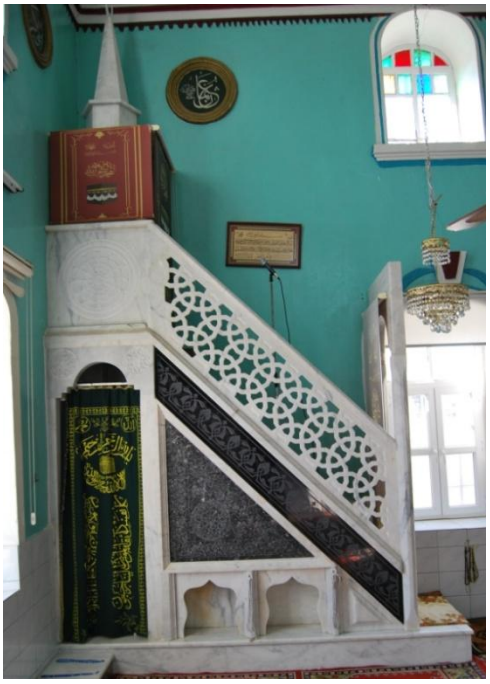

Fotoğraf 24: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Minberi.

Fotoğraf 25:Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Vaaz kürsüsü.

Fotoğraf 26: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Tavan kenarlıkları.

Fotoğraf 27: Torbalı, Arslanlar Köyü. Tavan süslemesi.

Fotoğraf 28: Torbalı, Arslanlar Köyü Camii. Tavan süslemesi.

4-2- TULUM KÖYÜ TİRİMÜJGAN CAMİİ

Katalog No :2 **Şekil No:** 2-3 **Fot. No:**30-45

Banisi :II.Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi :1307(H)/1889-90(M)

Bulunduğu Yer:

Cami, Torbalı merkeze 13 km. mesafedeki *Tulum Köyü*'nde yer almaktadır. Bir tepenin eteğinde kurulmuş olan köye, Torbalı merkezden itibaren İzmir-Aydın yolu üzerinde 4 km. ilerledikten sonra, sol tarafa ayrılan asfalt yoldan 2 km. içeriye doğru gidilerek ulaşılmaktadır.

Tarihçesi:

Kitabesine göre caminin inşası, 1307(H)/1889-90(M) yılı ortalarında bitirilmiştir. 1893 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde, mektep ve minaresi ile birlikte tamamlandığı ifade edilmektedir[71]. Mimar adı bilinmeyen yapının kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan üç satırlık kitabesinde bani adı ve inşa tarihi yer alır (Fot.31) (Şek.3). Üzerinde sultan II. Abdülhamit'in tuğrasının da bulunduğu kitabenin Latin harfleriyle transkripsiyonu ve çevirisi şöyledir;

1) Ziynet-i efzay-i makam-ı muallay-ı hilafet-i islamiye ve erike- pira-yi seniyye-i osmaniye es-sultan

2) İbn'üs- sultan es-sultan el-gazi abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3) İş bu tirimüjgan cami-i şerifi bin üç yüz altı sene-i hicriyesi zilkade'de inşa edilmiştir

[71] Kayış 2012: 103.

Sene-i hicriyesi 1306 reseme taşçı Ali Bey, yazmaktadır[72].

1) İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2) Sultan oğlu sultan ikinci gazi abdülhamid han hazretleri en şereflileri tarafından

3) Yapılan bu tirimüjgan camii şerifi bin üç yüz altı senesi zilkade ayında inşa edilmiştir. Hicri 1306

4) Yılı 1306 resmeden taşçı Ali Bey

Kitabedeki bu bilgilere göre caminin II. Abdülhamit tarafından H.1306/M.1889 yılının Zilkade ayında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Bütün bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde yapının inşasına 1889 yılında başlandığı ve 1893 yılında da tamamlandığı ileri sürülebilir.

1895 yılına kadar "*Tulum Çiftliği Karyesi Camii, Tulum Karyesi Cami'i Şerifi"* isimleriyle anılan esere 1896'dan itibaren II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadın Efendi'nin şerefine Tirimüjgan Cami'i Şerifi adı verilmiştir. İlk inşasında, içinde mektep, havuz, çeşme ve caminin yer aldığı bir külliye şeklindeki yapılardan günümüze sadece cami gelebilmiştir.

Yapının incelenmesi:

Bugünkü görünüşü ile kısmen değişikliğe uğradığı anlaşılan cami yaklaşık 60 cm yüksekliğinde bir duvarın çevrelediği avlu içindedir. Yapı, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ve bu harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden oluşmaktadır (Fot.30) (Şek.3). Ayrıca batı duvarının kuzeyine bitişik bir de minaresi vardır. Harimin üzeri içten düz ahşap tavan, dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Duvarları sıvalı ve mavi renk badanalı caminin inşa malzemesi tespit edilememiştir.

[72] Çetin (b) 2006: 7.

Harim batı duvarının kuzey ucunda yer alan minaresi beşgen planlı bir kaide üzerinde yükselmektedir (Fot.32). Tuğladan inşa edilmiş minare soğanvari bir pabuca sahiptir. Pabuç bölümünün ortası bir kuşatma kemeriyle daraltılmış, gövdeyle birleştiği yere ise bir bilezik eklenerek hareket katılmıştır. Silindirik gövde üzerinde iki adet aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Gövde ve şerefenin arasına bir bilezik eklenmiştir. Şerefe altı tuğla konsollarla hareketlendirilmiş olup, petek kısmı kısa tutulmuştur. Külah ise, soğanvari olarak şekillendirilmiştir. Minareye çıkış, ikinci kattaki kadınlar mahfiline açılan, harim batı duvarının kuzey ucuna yakın bir yerdeki dikdörtgen kapı ile sağlanmaktadır.

Cami imamının verdiği bilgiye göre 1928 Torbalı Depreminde harimin, doğu, güney ve batı beden duvarları yıkılmış ve bilinmeyen bir tarihte onarılmıştır. Ancak resmi kayıtlarda, 1928 yılında meydana gelen bu depremde caminin hasar gördüğünü belirten herhangi bir belge veya ifadeye rastlayamadık. Her dört cephede de duvarlar dış taraftan harçla sıvalı olduğundan, cephe malzemeleri arasındaki doku ve nitelik farklılığının olup olmadığı seçilememektedir. Kaldı ki harim kuzey duvarı ile diğer duvarlar arasında ne dış görünüş, ne de pencere düzeni açısından bir farklılık söz konusu değildir. Bu da cami imamının vermiş olduğu bilginin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Sadece, yapının farklı zamanlarda küçük çapta onarım geçirdiğini ileri sürebiliriz. Günümüzde orijinal plan şemasını koruyan caminin son cemaat yeri, dört adet betonarme kolonla taşınan, üç yönden açık ve düz tavanlı bir birim olarak inşa edilmiştir (Fot.30). Son cemaat yerinin kuzeybatı ucunun üst noktasındaki sıva dökülmelerinden, bu alanın inşa malzemesinin tuğla olduğu ve üzerinin sıva ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Doğu, güney ve batı cepheler çok sadedir. Bu duvarlar üzerinde tek sıra halinde yerleştirilmiş, ikişer dikdörtgen pencereler bulunur. Söveleri olmayan pencerelerin kenarlarına, boya ile söve görünümü verilmiş böylece cepheye hareket kazandırılmak istenmiştir. Ancak bu uygulamanın tamamı yenidir (Fot.36, 37, 38).

Tarihini bilmediğimiz bir dönemde yapının kuzey cephesi geçirdiği onarım ve değişiklikler neticesinde özgün durumunu kaybetmiştir. 1890'lı yıllarda alınan fotoğraflara göre son cemaat yeri, yanlardan birer kuzeyde ise beş adet gemi teknesi formlu kemerlerle dışa açılmaktaydı. Özgün son cemaat yeri ahşap destekler üzerine oturan, düz ahşap tavanla örtülüydü (Fot.39). Ayaklar arasındaki boşluklar ise belirli bir yüksekliğe kadar demir parmaklıklarla kapatılmıştı. Ayrıca harim kuzey duvarında yer alan giriş kapısının hemen üstünde küçük boyutlarda bir mükebbire mevcuttu. Kapı ve pencerelerinde söveler bulunmaktaydı. Günümüzde ise, bu unsurlar yok edilmiş ve kuzey cephe betonarme olarak bilinmeyen bir tarihte yenilenmiştir.

Günümüzde diğer cephelere göre daha hareketli olan kuzey cephede (Fot.40), alttakiler daha büyük ve yüksek olmak üzere iki sıra halinde düzenlenmiş dört adet pencere ve bir kapı bulunmaktadır. Girişin sağında ve solunda yer alan pencerelerin tamamı dikdörtgen açıklıklar şeklinde olup demir parmaklıkları vardır. Cephe ortasında yer alan giriş açıklığı dikdörtgen şekillidir ve sonradan imal edildiği anlaşılan ahşap kanatlarına sahiptir. Girişin hemen üzerinde ise inşa kitabesi yer alır (Fot.31).

Harime giriş ahşap kapı kanatlarına sahip kapıdan sağlanmaktadır. Girişte, kot seviyesi hariminden daha düşük olan bir alan göze çarpmaktadır. Bu kot farkı, mekanın sonradan bir onarım geçirdiğinin işaretidir. Aynı zamanda, üst kattaki kadınlar mahfiline zemin teşkil eden bu hacimde dört adet kare kesitli betonarme kolon, üstte yer alan kadınlar mahfilini taşımaktadır (Fot.41).

Oldukça sade tutulan harim duvarları, yerden belirli bir seviyeye kadar fayansla kaplanmıştır (Fot.42). Bu sebeple harim duvarları, güney duvar hariç tek tek ele alınmamıştır. Harimde bulunan pencerelerin söveleri de aynı fayanslardan yapılmıştır. Üzeri içeriden düz ahşap tavanla örtülü hariminde göze çarpan tek süsleme unsuru, duvarların üst seviyesinde bulunan, alçı silmelerle çerçevelenmiş metal levhalardır. Üzerlerinde Lafz-ı Celal, İsm-i Nebi ve dört halifenin radiyallahü anh ibaresi ile birlikte adlarının yazılı olduğu bu

levhalar acemi işi hat örnekleri olup, Arap harflerini ve imlasını iyi bilmeyen birinin elinden çıktıkları ileri sürülebilir.

Harim güney duvarının ortasında yer alan mihrap, yarım daire profilli yalın bir görünüme sahiptir (Fot.43). Mihrap nişi, üzerine düz atkı taşı yerleştirilmiş bir kavsara ile örtülüdür. Bir onarım sonucu buraya konulduğunu düşündüğümüz bu kavsaranın iki yanındaki kemer izlerinden, öncekiler gibi çeyrek küre şeklinde kavsara ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mihrabın çevresi ve içi tamamen fayansla kaplanmıştır. İki yanında, 24 cm. yüksekliğinde, 28 cm. genişliğinde bir seki yer almaktadır. Mihrabın biraz üstünde yer alan Arapça bir kitabede Al-i İmran ayetinin bir cümlesi yazmaktadır.

Yapının minberi ve vaaz kürsüsü ahşap olup, 2012 yılında yenilenmiştir (Fot.44).

Sade tutulmuş kadınlar mahfili bölümü oldukça alçak yapılmıştır (Fot.45). Bu alçaklıktan dolayı mahfilin, tarihini tam olarak tespit edemediğimiz, fakat yakın bir dönemde olması kuvvetle muhtemel bir zamanda yenilendiği düşünülebilir. Nitekim, mahfili taşıyan betonarme ayaklarla, mahfil kafesi arasındaki malzeme, doku ve nitelik farkı da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Mahfil harimden, ahşap çıtalarla oluşturulmuş bir kafesle ayrılmıştır. Mahfilin hemen batısında bulunan dar kapı, minareye çıkışı sağlar. Kuzey duvarında ise iki adet pencere görülmektedir. Pencereler içerden dikdörtgen açıklıklar şeklindedir.

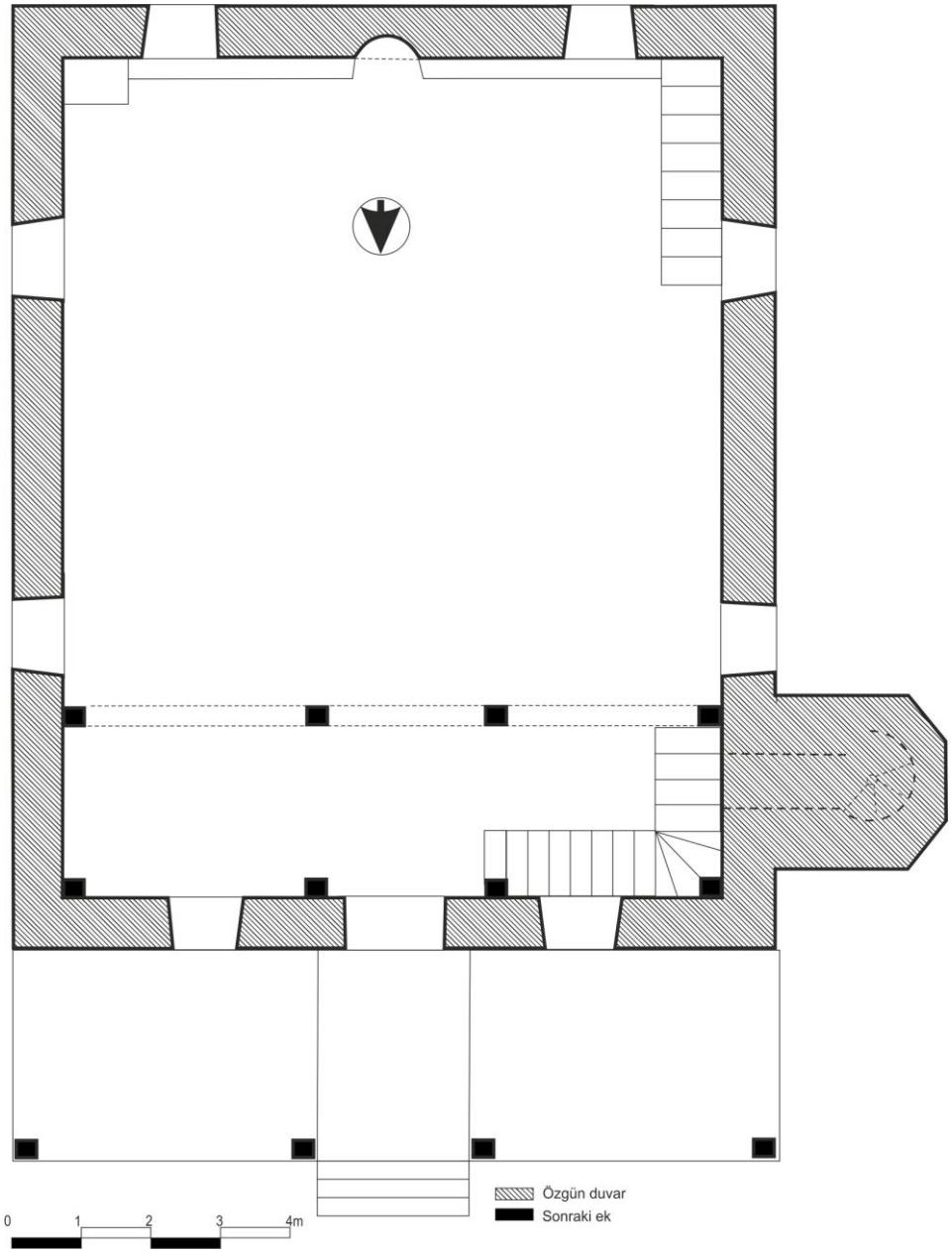

Şekil-3: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Planı.

Fotoğraf 31: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Kitabe.

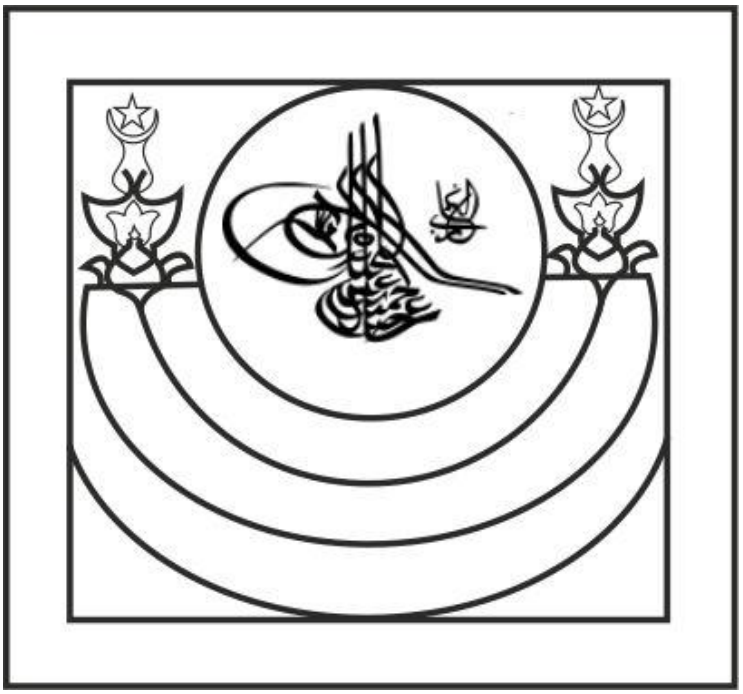

Şekil 2: Fotoğraf 31: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Kitabe.

Fotoğraf 30: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camiii. Kuzey batı köşeden genel görünüş.

Fot.33: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Minare.

Fotoğraf 34: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Minare pabuçluğu.

Fotoğraf 35: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Minare şerefesi

Fotoğraf 36: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Kuzey doğu köşeden, doğu cephe.

Fotoğraf 37: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Güneydoğu köşeden güney ve doğu cepheler

Fotoğraf 38: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 39: Torbalı-Tulum Köyü, Tirimüjğan Camii. Kuzey cepheden görünüş.1896 (TKATM)

Fotoğraf 40: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 41: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Kadınlar mahfili.

Fotoğraf 42: Torbalı, Tulum köyü Tirimüjgan Camii. Harimden görünüş.

Fotoğraf 43: İzmir- Torbalı Tulum Köyü, Tirimüjgan Cami. Mihrap.

Fotoğraf 44: İzmir- Torbalı Tulum Köyü, Tirimüjgan Cami. Kıble duvarı.

Fotoğraf 45: İzmir- Torbalı Tulum Köyü, Tirimüjgan Cami. Kadınlar mahfilinin içi.

4-3-ÖZBEY KÖYÜ HAMİDİYE (ÖZBEY) CAMİİ:

Katalog No :3 **Şekil No:**4-5 **Foto No:**47-68

Banisi :II.Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi : 1307(H) /1889-90(M)

Bulunduğu Yer:

Cami, *Torbalı*'ya 9 km uzaklıkta, bugünkü adı *Özbey* olan köyün meydanında bulunmaktadır.

Tarihçesi;

Kuzey cephede, harim girişinin hemen üzerinde yer alan iki satırlık kitabeden, 1307(H)/1889-1890(M) yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Mermer malzemeli, iki satırlık kitabenin ortasında II. Abdülhamid'in tuğrası bulunur (Fot.47) (Şek.4). Kitabede,

1) Ziynet-i efzay-ı makam-ı muallla-yı hilafet-i islamiye ve erike- pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmaniyye essultan

2) İbn'üs sultan essultan el gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden iş bu Hamid Cami-i şerif bin üç yüz yedi şaban-ı şerifinde inşa edilmiştir. Yazmaktadır[73].

Sadeleştirilmiş metni:

1-İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2-Sultan oğlu sultan ikinci gazi abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından yapılan bu hamid camii şerifi bin üç yüz yedi senesi şaban ayında

[73] Kayış 2012: 110. - Çetin 2006(b): 7.

inşa edilmiştir. Buradan yapının Mart-Nisan 1890 yılında tamamlandığını anlıyoruz.

Resmi belgelerde, yapıya ilişkin ilk bilgiler, 1893 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde yer almaktadır. Bu kayıtta, minare ve muhafaza duvarlarıyla birlikte tamamlandığı ve yapının isminin, 1896'ya kadar *Hamidiye Karyesi Cami'i Şerifi,* 1896'dan sonra da *Hamidiye Karyesinde Hamidiye Cami'i Şerifi* olarak geçtiği bilgisi verilmektedir[74]. Caminin müftülük kayıtlarında inşa tarihi ise, M.1890 olarak gösterilmektedir.

Caminin içinde yapı ile birlikte H.1311/M.1894 yılında inşa edilmiş bir çeşmeye ait dört satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Günümüzde yapıdan ayrı olarak harim muhafaza edilmekte olan bu kitabe, avlu duvarının kuzey batı köşesinde yer almaktaydı (Fot.48).

Yapının incelenmesi:

Eski adı Hamidiye camisidir. Yapının, kuzeyinde mektep, kuzey doğusunda çeşme, batısında ise bir havuz yer almaktadır. Mektep ve çeşmesi günümüze gelememiştir fakat, çeşmenin kitabesi mevcuttur[75].

Yapının bugünkü görünüşü geçirdiği onarım ve eklentilerin bir sonucudur[76]. Hamidiye Camii, boyuna dikdörtgen planlı bir harim ve bu harimin kuzey ve doğu cephesi boyunca uzanan, geç tarihte eklenmiş son cemaat yeri ve Kur'an kursundan oluşmaktadır. Ayrıca batı duvarına bitişik bir de minaresi vardır (Fot.49) (Şek.5). Harimin üzeri, içten düz ahşap tavan, dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Kırma çatı dışa doğru yaklaşık 40 cm kadar saçak oluşturmaktadır. Duvarları sıvalı ve yeşil renk badanalı olduğu için, inşa malzemesi tam olarak tespit edilememiştir.

[74] Kayış 2012: 110.
[75] Bu kitabe, cami imamı tarafından, cami içinde muhafaza edilmektedir (foto:49).
[76] Bu eklentilerde yapının kuzeyi uzatılarak genişletilmiş ve bu cepheye bir son cemaat yeri ilave edilmiştir.

Yapının içinde bulunduğu avlu bir ihata duvarı ile çevrilidir. Avlu girişi kuzeybatı köşede yer alır (Fot.50). Avlunun girişinin solunda, yakın bir tarihte inşa edildiği anlaşılan şadırvan vardır.

Bugünkü konumu itibariyle, batı duvarının orta kesimine yakın bir yerde bulunan minare, beşgen prizma şekilli bir kaide üzerinde yükselmektedir (Fot.51). Pabuç ve ayak kısmı günümüzde fayanslarla kaplanmıştır. Şerefe altına bir bilezik eklenerek gövde hareketlendirilmiştir. Şerefe korkulukları demirdendir. Petek kısmı ise dönem özelliğini yansıtan soğanvari bir külah ile örtülüdür (Fot.52). Minarenin hemen batısına yakın bir dönemde, kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan bir de merdiven eklenmiş, bu merdivenin sahanlığı kapatılarak, yakın bir tarihte bir malzeme odasına dönüştürülmüştür.

Yapının doğu cephesi boyunca, önünde iki katlı bir birim yer almaktadır. Yapıya daha sonradan bitişik olarak inşa edilmiş bu kısım günümüzde Kur'an kursu olarak kullanılmaktadır (Fot.53). Üst katı, cepheden 30 cm. kadar çıkıntı teşkil eden bu ilave birimin güney cephesi dışa kapalıdır. Doğu cephesinde ise, iki sıra halinde düzenlenmiş geniş dikdörtgen açıklıklar halinde üçer pencere bulunmaktadır. Üst kat pencereleri PVC, alt kattakiler ahşap doğramalara sahiptir. Oldukça sade tutulan cephede herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Özgün harim doğu duvarının pencereleri, cephe önünde yer alan bu ilave birimin alt katına açılmaktadır. Bu birimin inceleme tarihinde kilitli olmasından dolayı içerden görüntü alınamamıştır.

Sade inşa edilmiş güney cephede, iki sıra halinde düzenlenmiş ikişer pencere dışında yapıya herhangi bir hareket katan unsur yoktur. Bu pencerelerden alttakiler dikdörtgen, üsttekiler ise oval şekildedir. Önünde yer alan ağaçların sıklığından dolayı, cephenin genel görünüşünü gösteren bir fotoğraf çekmek mümkün olmamıştır.

Yapının batı cephesi üzerinde altta üç, üstte bir olmak üzere iki sıra halinde düzenlenmiş toplam dört adet pencere mevcuttur (Fot.54). Alt kattaki pencereler, diğer cephelerdeki pencere düzenini aynen tekrar etmektedir. Üst

sırada yer alan tek pencere ise, yuvarlak şekillidir. Alt sıradaki pencerelerden ortada yer alanın önüne, sonradan ilave bir oda eklendiği için, dışarıdan görülememektedir. İlave odaya giriş, güney cephesi üzerinde yer alan dikdörtgen açıklık şeklindeki kapıdan sağlanmaktadır. Sadeliğin hâkim olduğu cephede herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

Yapının kuzey cephesi özgünlüğünü yitirmiştir. İlk inşasında, kuzey cephesinde, profilli başlıklara sahip ahşap desteklerin taşıdığı üç yönü açık bir son cemaat yeri bulunmaktaydı (Fot.55). Destekler birbirine basık kemerlerle bağlanmıştı. Ortadaki açıklık, diğerlerine oranla daha dar ve yuvarlak bir kemerle inşa edilmişti. Son cemaat yeri güney duvarında, taş sövelere, alınlıklara ve demir parmaklıklara sahip iki pencerenin arasında, söveli ve alınlıklı bir giriş açıklığı mevcuttu. Bu kapının hemen üstüne dışa çıkıntısı oldukça az olan yuvarlak kesitli bir mükebbire yer almaktaydı. Açıklıkların tamamı dikdörtgen şekilliydi. Eser, günümüze kadar geçirdiği çeşitli onarımlarla bu görünüşünden oldukça uzaklaşmıştır. Onarımlarda son cemaat yeri harime dahil edilerek, kuzeye doğru genişletilmiş, meydana gelen bu yapının kuzeyine de betonarme olarak yeni bir son cemaat yeri inşa edilmiştir.

Günümüzde, kuzey cepheye dört adet kolon yerleştirilmiş ve kolonların arası belirli bir yüksekliğe kadar duvar, üst kısımları ise camekan olacak şekilde kapatılmak suretiyle yeni son cemaat yeri eklenerek, özgünlüğünden uzaklaşmıştır. Bu mekan yapıya, 1974 yılından hemen önce ilave edilmiş olmalıdır. Özgün son cemaat yerinin güney duvarı yıkılarak bu bölümün, tespit edemediğimiz, fakat çok geç olmayan bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Böyle bir fikri ileri sürmemizde iki ana neden vardır. Birincisi; yapının ilk inşasından kalan fotoğraftır. İkinci ise; harimin kuzeyinde yer alan iki betonarme ayağın taşıdığı betonarme kadınlar mahfilindeki malzeme farkı ve minare girişinin bugünkü konum itibariyle, harim batı duvarının ortasında yer alıyor olmasıdır. Normal hallerde, zorunlu olmadıkça minare girişinin harim batı duvarının kuzey ucuna yakın bir konumda yer alması veya son cemaat yerine açılıyor olması beklenir. Nitekim Torbalı'ya bağlı *Tirimüjgan Camii (1889)*'nde

minare girişinin harim batı duvarının kuzey ucuna yakın bir konumda yer aldığı görülmektedir. Benzer bir uygulamanın*, Özbey Köyü Hamidiue Camisi'*nde de görülmesi gerekmekteydi. Ancak, son cemaat yerinin güney duvarının yıkılarak harime dahil edilmesiyle, bugünkü görünümüne kavuşmuştur. Buradaki değişiklikler, bir hamlede değil, farklı zamanlarda yapılan müdahalelerle yapıya eklenmiş olmalıdır.

1974 ve 1995 yıllarında çekilmiş iki ayrı fotoğrafta[77] (Fot.57,58), harim kuzey duvarının önünde yer alan, iki katlı düzenlemeye sahip birimin üst katı kadınlar mahfili, alt katı ise aynı zamanda kadınlar mahfiline zemin teşkil eden bir son cemaat yeri görevi görmektedir. Ancak bu son cemaat yerinin ayakları arası 1995 sonrasında, her üç taraftan, alüminyum doğramalı geniş pencerelere sahip birer perde duvarla dışa kapalı bir mekan haline getirilmiştir.

Harime, kuzey cephenin ortasında bulunan ahşap kanatlara sahip sade bir kapıdan girilir. Yapının içi de oldukça sade düzenlenmiştir (Fot.58). İlk inşasında kareye yakın bir planı olan harim bölümü geç bir tarihte mihrap duvarına dik olacak şekilde kuzeye doğru uzatılmıştır. Harime girdiğimizde bizi karşılayan ilk şey, yapıya, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi daha sonra eklendiğini belli eden,kadınlar mahfilini taşıyan betonarme ayaklardır (Fot.59).

Harim duvarlarındaki pencereler, içeriden de büyük ölçüde dışarıdaki düzen ve formu tekrar etmektedir. Burada tek fark pencerelerin düz yüzeyli ve cepheden bir miktar dışa taşkın, birer alçı silme içine alınmış olmalarıdır. Oldukça sade olan harimin içinde duvarları hareketlendirmek için, alçı ile çerçeve içine alınmış yuvarlak, metal levhalar eklenmiştir. Bu levhalardan doğuda ve batıda olanlarda, Arapça harflerle dört halifenin isimleri, güneyde Allah Celle celalühü ve Muhammed aleyhisselam yazmaktadır.

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap özgünlüğünü kaybetmiştir. Asli şeklinde yarım daire kesitli, yuvarlak kemerli, çeyrek küre şekilli bir kavsaraya sahipti. 1974 yılına ait bir fotoğrafta orijinal mihrap ve çevresinin alçı

[77] Bu fotoğraflar günümüzde son cemaat yeri güney duvarının batı kanadında sergilenmektedir.

ve kalem işi süslemelerle bezendiği görülmektedir. Mihrabı iki yanda sınırlayan, kademeli başlıklara sahip sütun şeklindeki plasterler, hemen üstteki alınlığı taşımaktaydılar. Mihrabın süsleme kuşağında, sarı zemin üzerine yeşil renkte Mührü Süleymandan oluşan, geç dönemde yapılmış kalem işi süslemeler yer almaktaydı. Niş içinde kıvrımlar yapan ve eteklerinde püsküllerin sıralandığı motif görülmekteydi (Fot.60). Bu süslemenin ortasından aşağı doğru inen bir de kandil motifi bulunmaktaydı. Yine aynı fotoğrafta mihrap kemerinin üst tarafında bir kitabenin daha yer aldığı görülmektedir, 1995 tarihine kadar bu kitabenin mevcut olduğu, aynı yılda alınmış fotoğraftan tespit edilmiştir (Fot.61). Bu fotoğrafta niş içinin de yağlı boya ile kaplandığı görülmektedir. Günümüzde mihrap nişi ve iki yandaki pencere arasında kalan duvar yüzeyleri mavi renkli mozaiklerle kaplıdır (Fot.62). Bu mozaikler, yakın bir zaman onarımının izlerini taşımaktadır. Günümüzde, mihrap alınlığının üstünde silme içine alınmış dikdörtgen bir ayet kitabesi mevcuttur (Fot.63). Bu kitabede, Bakara suresi 149. ayet yazmaktadır. Bu ayet kitabesinin de hemen üstünde, alçıdan yapılmış güneş kursu içinde “ya mucibed davat” yazmaktadır.

Kadınlar mahfili, batı duvarından güneye doğru dar bir koridor olarak uzatılıp, buraya dışarıdan girişi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir (Fot.64). Kadınlar mahfilini taşıyan kolonlar ve harimdeki birleşme izlerinden buranın daha sonra oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Girişin hemen batısında kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan bir merdiven bulunur. Mahfil ahşap çıtalarla oluşturulmuş bir kafesle harimden ayrılmıştır.

Yapının minberi ve kürsüsü ahşapdan olup 2008 yılında yenilenmiştir (Fot.65). Minberin aynalık kısmında; tam madalyonlardan, çevresinde ise yarım ve çeyrek madalyonlardan oluşan süslemeler mevcuttur. Kürsünün gövde kısmında ise madalyon etrafından çıkan dört yapraklı friz, süslemeyi oluşturmaktadır (Fot.66). Harimdeki tek süslemeyi doğu ve güney duvarlarının birleştiği köşede, Arapça harfli kalem işi yazılar oluşturmaktadır (Fot.67,68).

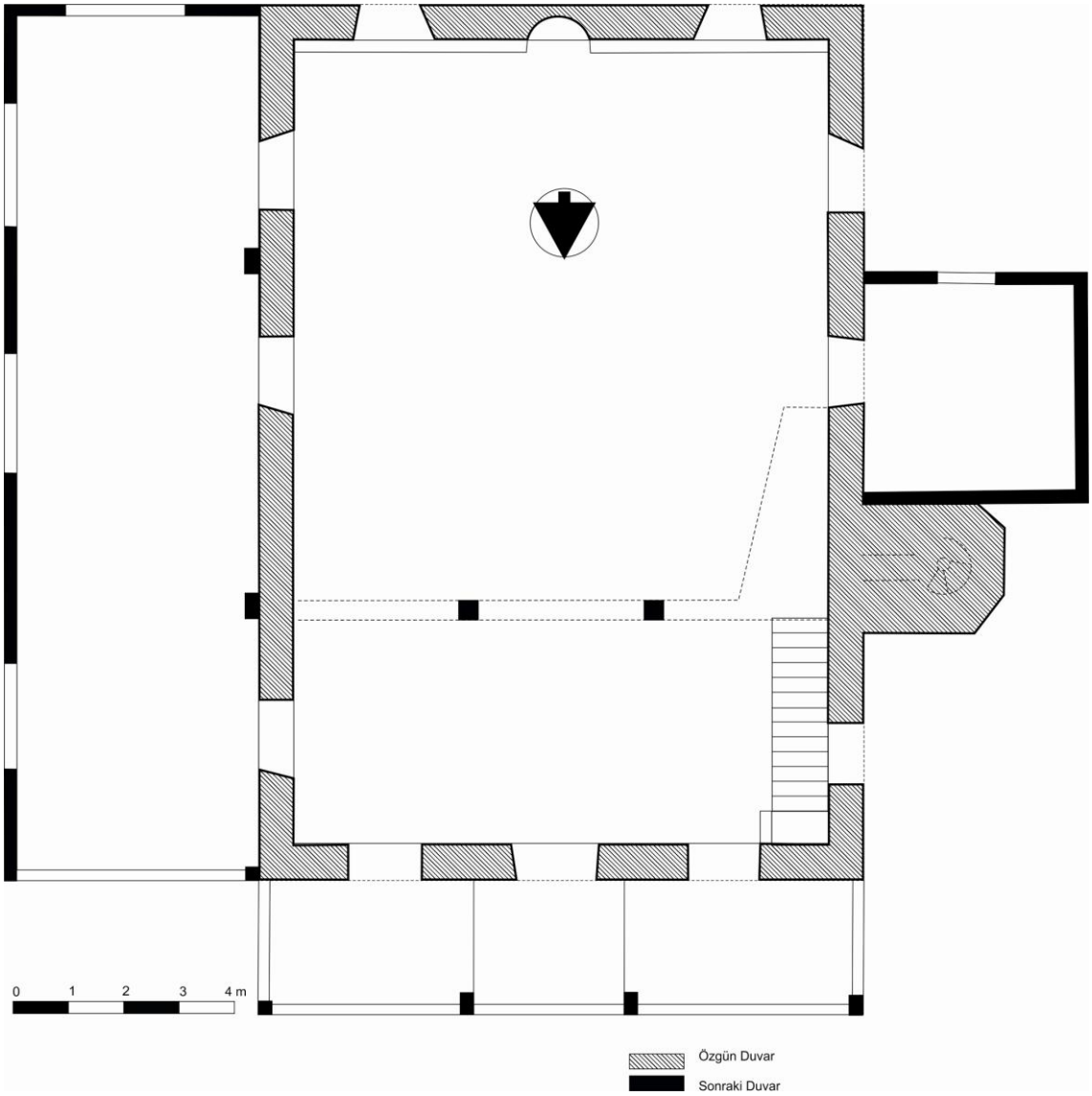

Şek.5: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Planı.

Fotoğraf 47: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Kitabesi

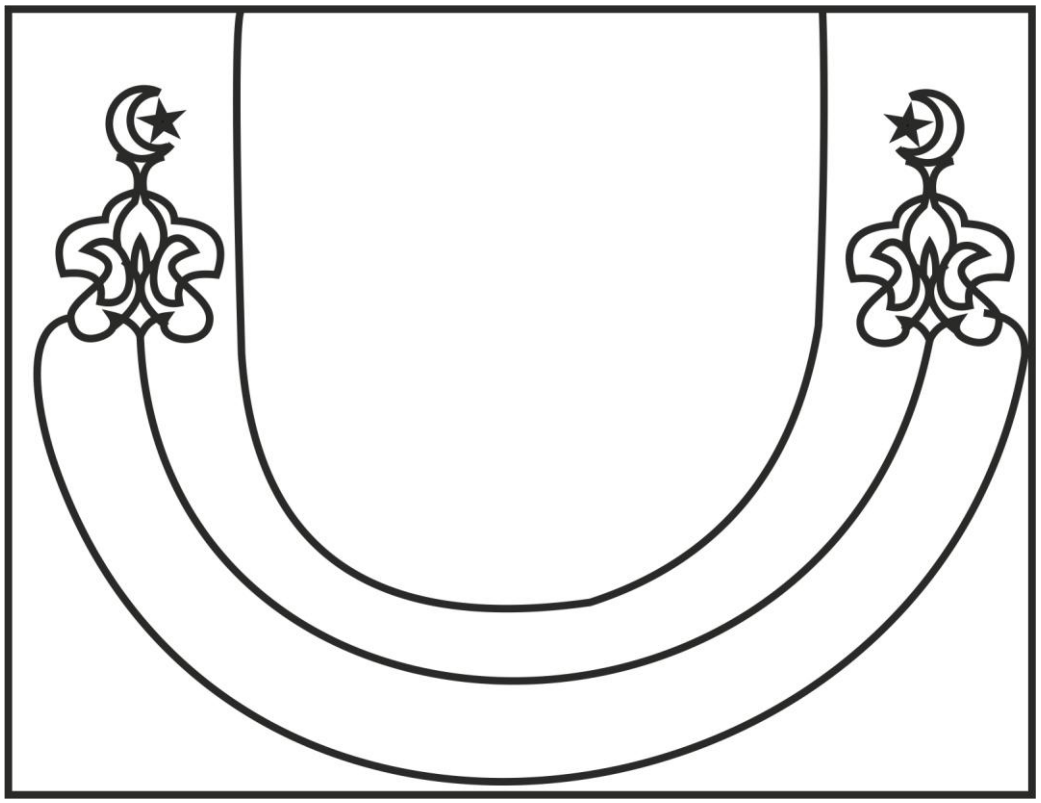

Şekil-4: Torbalı,Özbey Köyü kitabe.

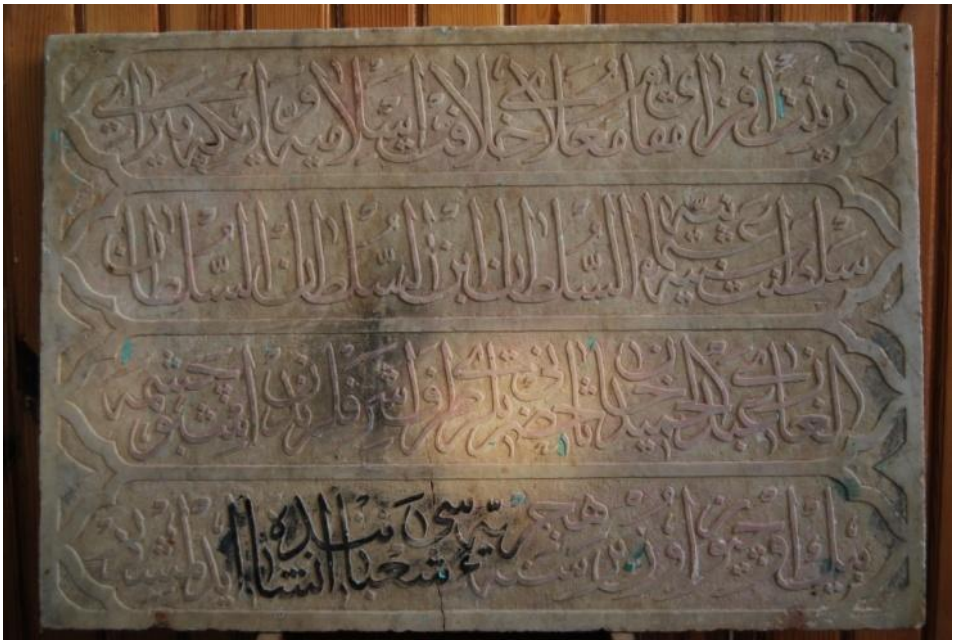

Fotoğraf 48: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camisinde muhafaza edilen çeşme kitabesi.

Fotoğraf 49: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Batı cepheden genel görünüş.

Fotoğraf 50: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Avlu girişi ve şadırvanı.

Fotoğraf 51: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Minare.

Fotoğraf 52: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Minaresi şerefe ve petek bölümü.

Fotoğraf 53: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Doğu cephe genel görünüş.

Fotoğraf 54: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 55: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. 1896. (TKATM)

Fotoğraf 55: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 56: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Kuzey batı köşeden görünümü. (1974 yılı Cami arşivinden.)

Fotoğraf 57: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Kuzey cepheden görünüm. 1995 yılı. Cami arşivinden

Fotoğraf 58: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Harim genel görünüş.

Fotoğraf 59: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Harim kuzey cephesi ve kadınlar mahfili ve mahfili taşıyan ayaklar

Fotoğraf 60: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Cami. Mihrap onarım öncesi 1974. Cami arşivi

Fotoğraf 61: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Mihrabı 1995 yılı. Cami arşivi

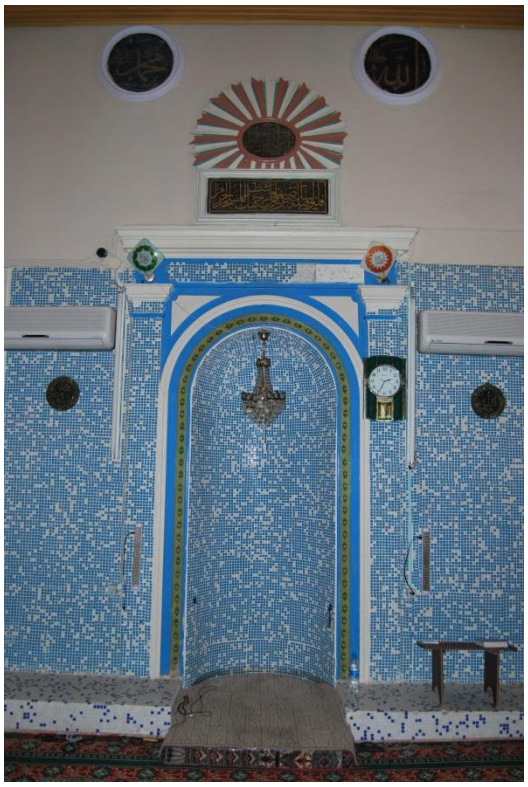

Fotoğraf 62: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Mihrabı

Fotoğraf 63: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Mihrap üstü süslemeleri

Fotoğraf 64 Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Kadınlar mahfiline çıkış ve minare girişi

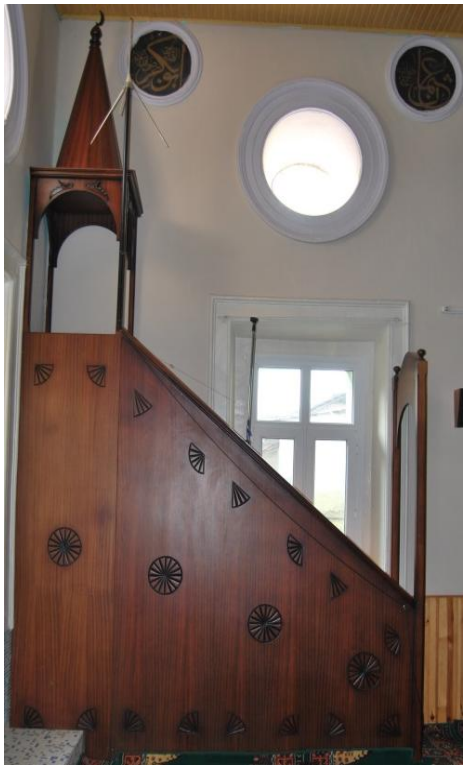

Fotoğraf 65: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Minberi

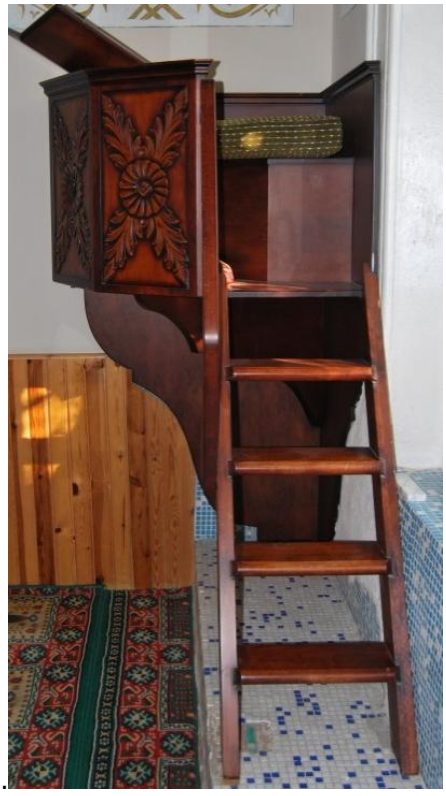

Fotoğraf 66: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Cami, Vaaz kürsüsü.

Fotoğraf 67: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Doğu duvarı, güney kenarında yer alan maliki hat levhası.

Fotoğraf 68: Torbalı, Özbey Köyü, Hamidiye Camii. Güney duvarı, doğu kenarında yer alan hat levhası.

4-4- TEPEKÖY ORHANİYE (MERKEZ /ÇARŞI) CAMİİ

Katalog No :4 **Şekil No:**6-7 **Foto No:**69-93

Yapının Banisi :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi :1308(H)/1890-91(M)

Bulunduğu Yer:

Torbalı merkezde yer alan yapı, düzlük bir arazide, oldukça geniş bir avlu içinde inşa edilmişti.

Tarihçesi:

Eser, kuzey cephede yer alan harim giriş açıklığının üzerindeki kitabeye göre tarihlendirilmektedir. Üzeri bitkisel ve geometrik motiflerle bezeli üç adet alçı silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmış bu mermer kitabeden, caminin 1308(H)/1890-91(M) yılında tamamlandığı öğrenilmektedir[78]. İnşa tarihi ve bani adını içeren kitabe üzerinde, ortada oval madalyon içine, dekoratif şekilde işlenmiş Sultan II. Abdülhamit'in tuğrası yer almaktadır. Madalyonun hemen altına ise üç satırlık sülüs kitabe metni hakkedilmiştir (Fot.69)(Şek.6). Üzeri altın yaldızla boyanmıştır. Bu kitabenin okunuşu ve sadeleştirilmiş hali şu şekildedir;

1) Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafeti islamiyye ve erike pira-yi saltanat-ı seniyye osmaniyye essultan

2) İbn'üs sultan essultan el-gazi Abdülhamit han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

[78] Kitabe tarihlendirilmesi, Çetin (a), 2006: 7'de konu başlığında (Safer'ül- ahir 1320- Nisan-Mayıs1902) olarak verilmektedir. Fakat konu metni içinde yapının inşa tarihi olarak H.1308 tarihini gösterilmektedir. Bu karışıklığın muhtemelen, yayının dizgisi sırasında oluşan bir hatadan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira, söz konusu kitabe anlatılırken, "…kitabedeki H.1308 tarihini müftülük kayıtları doğrulamaktadır" ibaresi bize asıl tarihin H.1308 olduğunu kanıtlamaktadır. Kayış 2012: 110'da eserin, Eylül/Ekim 1890'da yapıldığının bilgisini vermektedir.

3) İş bu Orhaniye Cami-i şerif bin üç yüz sekiz sene-i hicriyesi safer'ül ahirde inşa edilmiştir. Sene-i hicriyesi fi-safer'ül ahir 1308[79];

Sadeleştirilmiş hali:

1) İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2) Sultan oğlu sultan ikinci gazi Abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından

3) Yapılan bu Orhaniye Camii şerifi bin üç yüz sekiz senesi sefer ayında inşa edilmiştir. Yapım yılı 1308 sefer.

Sol alt köşe ve sağ alt köşede inşa tarihleri tekrarlanmıştır. Müftülük kayıtları ise 1308 tarihini doğrulamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Yapı, resmi kayıtlara göre 1896 yılına kadar, *Tepeköy Karyesi Cami-i Şerifi,* 1896 yılından sonra da *Tepeköy Karyesinde Orhaniye Cami-i Şerifi* olarak anılmıştır[80]. Yapıldığı ilk yıllarda merkeze uzak bir konumda yer alan eser, bugün için şehrin genişlemesiyle birlikte merkez konumuna gelmiştir. Bu sebepledir ki son zamanlarda halk arasında *Merkez Orhaniye Camii* olarak da adlandırılmıştır.

Eser, mektep, havuz ve çeşmeden oluşan külliyenin bir parçasıydı. Bu yapılardan sadece cami günümüze ulaşabilmiştir. Cami avlusuna, yakın bir dönemde şadırvan ve tuvaletler eklenmiştir. Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii, kuzey güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir harim ve bu harimin kuzeyinde bulunan son cemaat yeri ile doğusunda ek bölümden oluşmaktadır. Ayrıca batı duvarına bitişik bir de minaresi bulunmaktadır. İçten düz ahşap

[79] Çetin 2006 (b): 7.

[80] Kayış 2012: 99.

tavan ile örtülü harim, dıştan kiremit kaplı kırma çatılıdır. Duvarları sıvalı ve yeşil renk badanalı caminin inşa malzemesi tespit edilememiştir (Fot.70) (Şek.7).

Cami, kuzey, doğu ve batı yönlerinde farklı tarihlerde gerçekleştirilen onarım ve eklemeler sonucunda, günümüze asli şeklinden uzaklaşarak gelebilmiştir[81].

Yapının batısında yer alan özgün minaresi eski fotoğraflarına göre kare bir kürsüye sahipti. Minarenin silindirik olan gövdesi ile şerefesinin bitiştiği alanda palmet motiflerinden oluşturulmuş bir süsleme kuşağı bulunmaktaydı (Fot.71). Şerefe altı kademeli olarak yukarıya doğru genişlerken, korkulukları demir malzemeliydi. Petek ile külahın birleştiği noktada, yatay eksende katlanmış bir perde dizisi, aralarında da birer çiçek motifi bulunmaktaydı. Külahı, alt kısmında çokgen kesitli, üst kısmında ise, yuvarlak ve dilimli bir kum saati formunda inşa edilmişti (Fot.72). Günümüzde özgünlüğünü yitirmiştir. Kürsü etrafının görevli odası haline getirilmesinden dolayı, dışarıdan görülememektedir. İlk bakışta rahatlıkla görülen pabuçluk kısmı ise, asli şeklini korumaktadır. Pabuçluk ve gövdenin birleştiği yerde de dışa çıkıntılı bir adet bilezik bulunmaktadır. Gövdesi, sıvanarak ve beyaz renk boya ile boyanmıştır. Oldukça sade olan minarenin, şerefe altı mukarnaslıdır (Fot.73). Bu mukarnaslar alt tarafta bir bilezik ile sonlandırılmıştır. Demir parmaklıklara sahip şerefenin petek bölümü metal malzeme ile kaplanmıştır. Dışı sıvalı olan minarenin inşa malzemesi, tuğladır.

Yapının duvarları, dış taraftan harçla sıvalı ve badanalıdır. Yapının doğu cephesinin önü, cephe boyunca bitişik olarak son yıllarda inşa edilen ek bölümle kapatılmıştır. Bu ilave birimin güney cephesi, camininkiyle birleşince, ortaya yapının güney cephesinin çok büyük olduğu izlenimi çıkmaktadır. Tek fark pencere düzeni ile çatılar arasındaki kot yüksekliğidir. Öndeki ilave birimin kuzey cephesinde biri giriş, ikisi pencere olmak üzere üç, doğu cephesinde dört,

[81] Bu ilave birimler yapının cepheleri tanıtılırken ayrıntılı bir şekilde ele alınıp tartışılacaktır.

güney cephesinde ise iki pencere açıklığı mevcuttur. Bunların her biri dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir ve demir parmaklıklara sahiptir.

Yapının asıl doğu cephesi dış taraftan algılanmamaktadır (Fot.74). Bu cephenin pencere düzeni ve formu batı ve güney duvarlardakinden görünüm olarak farklı değildir. Tek fark, öndeki ilave birime ulaşmak için, kuzey ucunda yer alan giriş açıklığıdır. Bu kapının konumu özgün olduğu konusunda tereddütler oluşturmaktadır. Kaldı ki, cephe üzerindeki pencere ve açıklıklardan görünüm olarak farklı olan bu kapı, doğu cephe üzerinde yer alan betonarme bölümün kapı ve pencereleriyle daha çok benzeşmektedir.

Yapının güney cephesi oldukça sade düzenlenmiştir (Fot.75). Bu cephede toplam iki adet pencere bulunmaktadır. Bu yuvarlak kemerli pencereler ahşap doğramalıdır ve demir parmaklıklara sahip olup, harimi aydınlatmaktadır.

Caminin batı cephesinde herhangi bir süsleme unsuru yoktur (Fot.76). Burada harimi aydınlatan üç adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Minareye yakın olan taraftaki iki pencerede, sütun başlığı görünümü verilmiş konsollar yer alır (Fot.77). Her iki pencerenin de kilit taşlarında kabartma ay yıldız motifli süslemeler bulunmaktadır. Diğer pencerede ise herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir. Pencereler arasında kalan duvar yüzeylerinde ise belirli bir yükseklikten sonra, dışarıya doğru dikey silme oluşturacak şekilde bir genişleme göze çarpmaktadır. Ayrıca, cephede günümüze yakın bir dönemde eklenmiş, dikdörtgen planlı bir malzeme odası bulunur. Batı tarafında iki adet dikdörtgen penceresi olan bu birimin kuzey ve doğu cephesi minare ile bitişiktir, üstü ise tek yöne eğimli bir çatı ile örtülüdür.

Kuzey cephesinde asli şeklinde, dört adet profilli ahşap desteğin taşıdığı bir son cemaat yeri bulunmaktaydı (Fot.78). Profilli başlıklara sahip destekle birbirlerine basık kemerlerle bağlanıyordu. Ortadaki açıklık diğerlerine oranla daha dar olarak inşa edilmişti. Kemer köşeliklerinde ay-yıldız motifleri yer almaktaydı. Kemer aralarında demir parmaklıklar vardı. İçten düz ahşap tavanla örtülüydü.

Günümüzde kuzey cephenin önünde, iki birimli bir son cemaat yeri vardır. Öndeki son cemaat yeri yapıya tarihini tam olarak tespit edemediğimiz bir dönemde ilave edilmiştir (Fot.79). Yanları açık, kuzeyde dört sütuna dayalı, kemerli üç birimden oluşmaktadır. Üzeri düz ahşap tavanla örtülü bu birimin doku ve nitelik farkının yanı sıra, kemer formları ve kemer yüzeylerindeki sıva ile yapılmış bitkisel süslemeler de, bu mekanın özgün olmadığına işaret etmektedir.

Ortadaki daha dar olan Bursa kemerli açıklıkların arası, alt tarafına 50 cm yüksekliğinde duvar örülerek yükseltilmiş metal doğramalı birer camekanla kapatılmıştır. Revak kemerlerinin yüzeyine, günümüze yakın bir dönem özellikleri gösteren bitkisel süslemeler yapılmıştır. Kemerleri taşıyan sütunların ve ortadaki Bursa kemerinin tam üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş bu süslemeler kıvrım dal ve yapraklarla birlikte ay-yıldız motiflerinden oluşan kompozisyona sahiptir (Fot.80). Süslemeler arasında kesinti yoktur, birbirlerine kemer kavisini izleyen ince silmelerle bağlanmıştır. Giriş kemerinin en üstünde yatay eksende çizilmiş stilize kıvrım dallardan süslemeler mevcuttur. Son cemaat yerinin doğusu ve batısında da geniş birer pencere bulunmaktadır (Fot.81). Bu birimin doğu cephesinde bir de giriş mevcuttur. Üstten her birimin üstü kırma çatılı kiremit ile örtülmüştür.

Yapıya sonradan ilave edilen ön birimin gerisinde yer alan ikinci bölüm aynı zamanda, üst kattaki kadınlar mahfiline zemin oluşturan bir mahaldir ve diğerine göre daha geniş tutulmuştur (Fot.82). Bu ikinci son cemaat yerinin batı duvarında iki adet kapı mevcuttur. Kapılar, yapının batı cephesinde yer alan

görevli odasına açılmaktadır (Fot.82,83). Son cemaat yerinin doğusundaki demir doğramalı geniş açıklık ise, yapının doğu duvarına eklenen birime açılmaktadır. Ortada iki adet ahşap sütun bulunmaktadır. Bu sütunlar, üstte, doğu ve batı duvarlardan güneye doğru uzatılmış "U" şeklindeki kadınlar mahfilini taşımaktadır. Mahfile giriş, son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde yer alan merdivenlerden sağlanmıştır. (Fot.84). Mahfil, son cemaat yerinin güney cephesinde bulunan pencere açıklıklarının kemer hizasından başlamaktadır (Fot.85). Bu durum, bahsi geçen birimin daha sonradan eklendiğini kanıtlayan bir başka delildir. Batı ve doğu duvarlarında ikişer adet küçük boyutlu, yuvarlak kemerli pencereler mevcuttur.

Harime giriş kuzey duvarın ortasındaki yuvarlak kemerli kapı ile sağlanmaktadır (Fot.86). Kapının yan sövelerinde sütun başlığı şeklinde konsollar görülmektedir. Giriş kemerin tepe noktasına ay-yıldız motifi işlenmiştir. Hemen üstünde ise, alçı çerçeve içine alınmış inşa kitabesi bulunur. Ayrıca, girişin iki yanında dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiş yuvarlak kemerli birer pencere yer almaktadır. Tüm kapı ve pencere açıklıklarının kemer ve söveleri taştandır.

Harim oldukça sadedir (Fot.87). Üzeri düz ahşap tavanla örtülü harimin içi belirli bir yüksekliğe kadar fayans ile kaplanmıştır. Harimdeki süslemeyi oluşturan başlıca unsurlar; pencere söveleri, doğu ve batı cephede üç, güney cephede iki adet alçı madalyonlardır. Bu madalyonların, içlerinde Allah lafz-ı celili, Muhammed aleyhisselam ve dört halifenin adları, yazmaktadır. Doğu ve batı cephelerinde üçer adet, yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır (Fot.88). Güney cephede mihrap ve iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunur (Fot.89).

Güney cephede yer alan mihrap, yarım daire planlı ve sivri kemer kavsaralıdır (Fot.90). Duvardan çıkıntılı olacak şekilde yapılarak belirginleştirilen mihrap, yakın bir dönemde çini ile kaplanmıştır. Mihrap nişinin köşelerinde, sütünceler bulunmaktadır. Tepe noktasında turkuaz renkli palmet motifli

dendanlar vardır. Orta noktasında görülen palmet, diğerlerine oranla daha büyük ve uzundur. Mihrabın iki yanında, 24 cm. yüksekliğinde, 32 cm. genişliğinde sekiler yer almaktadır.

Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptan imal edilmiş ve sade tutulmuştur. Herhangi bir süsleme unsu içermezler (Fot.91-92).

Girişin hemen önünde kuzey duvarı boyunca uzanan ve ikisi serbest altısı duvara gömülü, sekiz adet ahşap sütunla taşınan kadınlar mahfili yer sağlanmaktadır. Mahfile çıkış, harim girişinin Kuzeybatı köşesindeki merdivenle yapılır (Fot.93). Merdiven ve korkulukları ahşaptır. Minarenin girişi de kadınlar mahfilinde bulunmaktadır ve bu alandan ahşap kafesle ayrılmaktadır (Fot.94).

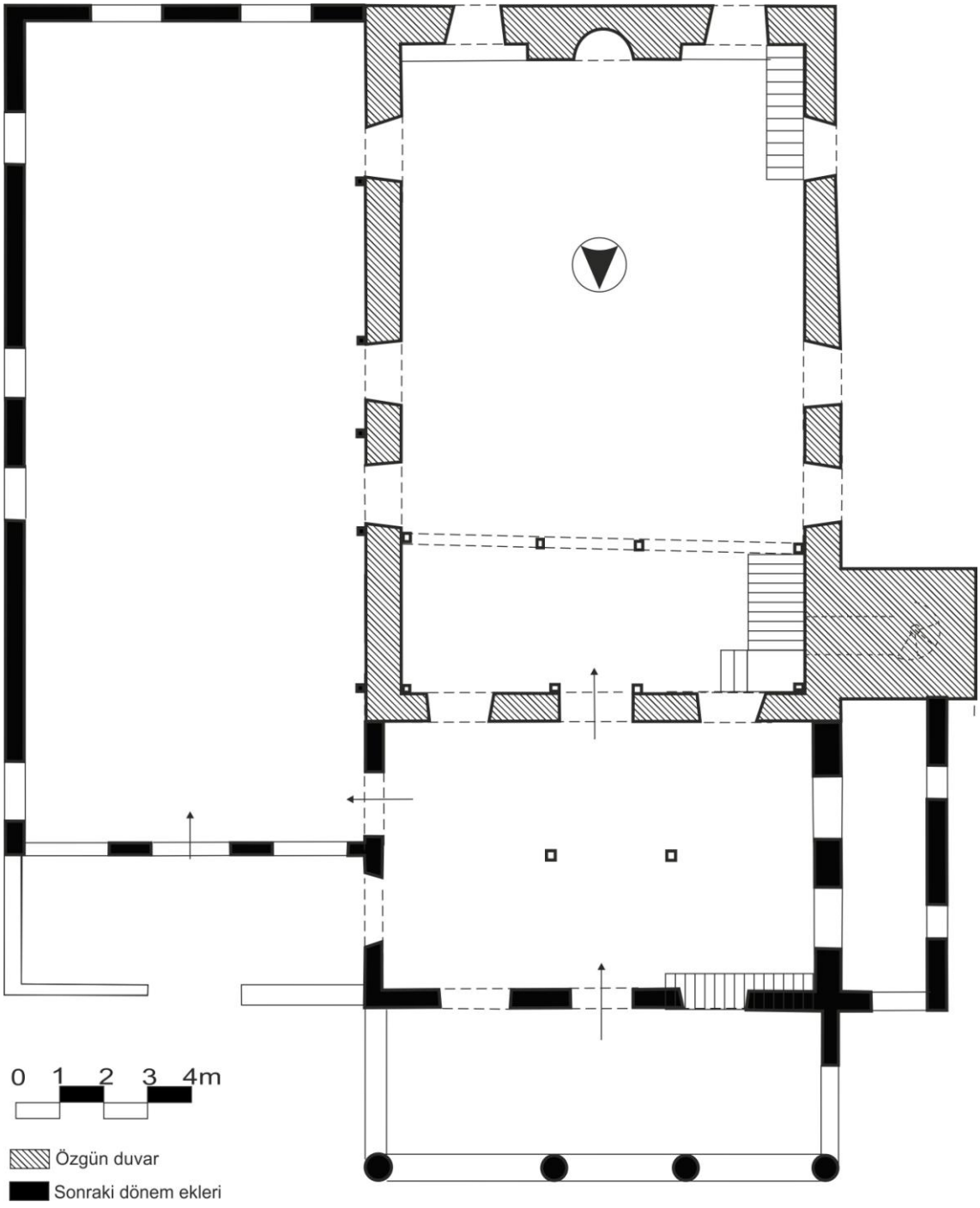

Şekil-7: Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii planı.

Fotoğraf 69: Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. İnşa kitabesi.

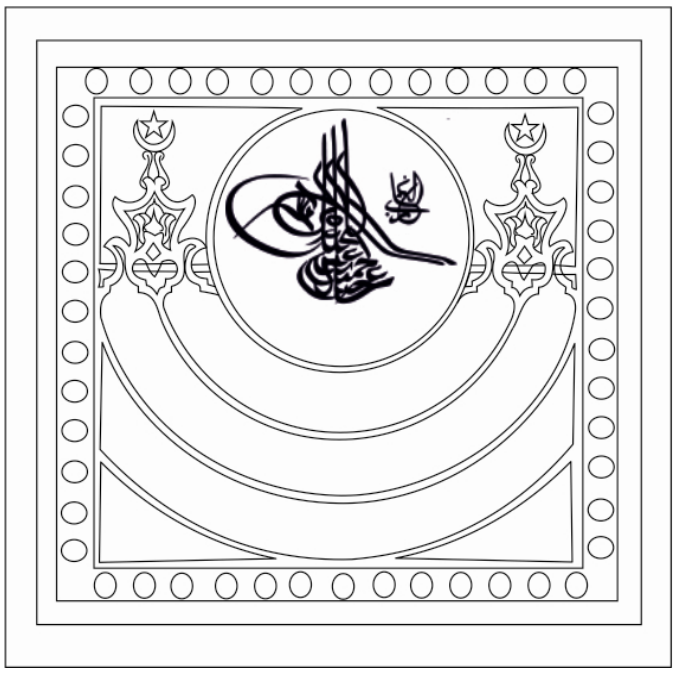

Şekil-6: Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kitabesi

Fotoğraf 70: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Genel görünüş.

Fotoğraf 71: Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Özgün minaresi 1896 (TKATM).

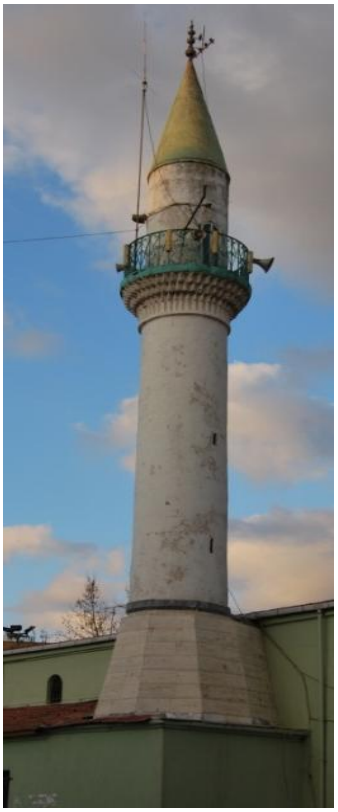

Fotoğraf 72: Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Minaresi.

Fotoğraf 73: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Şerefesi.

Fotoğraf 74: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kuzey doğu köşeden, doğu cephe

Fotoğraf 75: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Güney cephe.

Fotoğraf 76: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 77: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Batı cephe pencereleri.

Fotoğraf 78: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. 1896 yılı. (TKATM)

Fotoğraf 79: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 80: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kuzey cephe süslemeleri

Fotoğraf 81: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye Merkez(Çarşı) Camii. Son cemaat yeri doğu ve güney duvarı

Fotoğraf 82: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye Merkez(Çarşı) Camii. Son cemaat yeri.

Fotoğraf 83: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye Merkez(Çarşı) Camii. Kadınlar mahfili merdiveni.

Fotoğraf 84: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye Merkez(Çarşı) Camii. Son cemaat yeri doğu duvarında yer alan kapı.

Fotoğraf 85: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kadınlar mahfili batı kanadı ve güney duvarı.

Fotoğraf 86: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camisi. Harim girişi.

Fotoğraf 87: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Harim.

Fotoğraf 88: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Harim doğu duvarı.

Fotoğraf 89: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Mihrap duvarı.

Fotoğraf 90: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Mihrap.

Fotoğraf 91: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Minber.

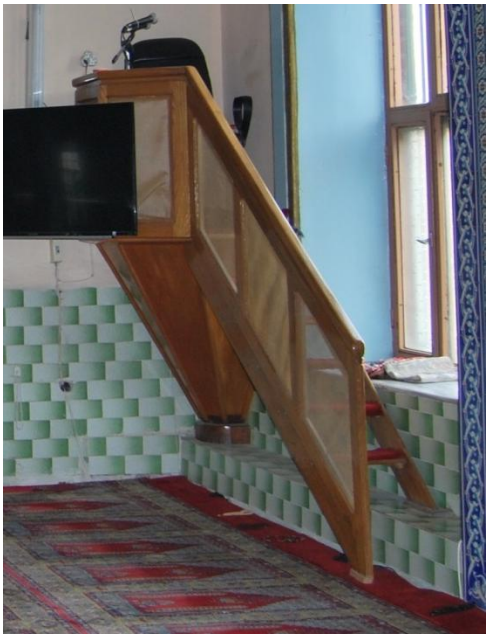

Fotoğraf 92: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kürsü.

Fotoğraf 93: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kadınlar mahfili.

Fotoğraf 94: İzmir-Torbalı, Tepeköy Orhaniye (Merkez/Çarşı) Camii. Kadınlar mahfili.

4-5- NAİME KÖYÜ BURHANİYE CAMİİ

Katalog No :5 **Şekil No:**8-9 **Foto No:** 95-112

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi : 1308(H)/1890-91(M)

Banisi :II. Abdülhamid

Bulunduğu Yer:

Yapı, Torbalı merkeze 9,5 km uzaklıkta bulunan *Naime Köyü*'nün meydanında yer almaktadır. Köye ulaşım, bozuk asfaltlı bir yoldan sağlanmaktadır. Oldukça düzlük bir alanda kurulmuş olan bu yerleşim birimi, *Tulum* ve *Subaşı* köylerinin arasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

19. yy sonlarına kadar kayıtlarda köyün ismine rastlanılmamaktadır. Köyün, 1890 tarihinden sonra *II. Abdülhamit*'in kızı *Naime Sultan*'a atfen kurulmuş olduğu söylenmektedir[82].

Mimarı bilinmeyen yapının kuzey cephesinde, giriş kapısı üzerinde, ortasında II. Abdülhamit Han'ın tuğrası bulunan, üç satırlık bir inşa kitabesi yer almaktadır (Fot.95) (Şek.8). tarihlendirmesi de bu kitabeye göre yapılmaktadır. Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı ve sadeleştirilmiş hali şu şekildedir;

1) Ziynet-i efzay- makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike- pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmaniyye essultan

2)İbn'üs sultan essultan el- gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3) İş bu Burhaniye Cami-i şerif bin üç yüz on iki sene-i hicriyesi zilkade'de inşa edilmiştir.

[82] Kayış 2012: 106.

Sene-i hicriyesi fi-zilkade 1308[83].

Sadeleştirilmişi:

1)islam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2)sultan oğlu sultan ikinci gazi Abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından

3) yapılan bu Burhaniye Camii şerifi bin üç yüz on iki senesi zilkadde ayında inşa edilmiştir. Yapım yılı zilkadde 1308

Caminin kitabesinde 1308(H)/1890-91(M) yılında tamamlandığı belirtildiği halde, 1893 Salnamesinde, cami, minare, mektep ve muhafaza duvarlarının inşasına karar verildiği bilgisi yer almaktadır. 1894 yılında ise inşaatı bitirilmiş camiler arasında gösterilmektedir. Salnamelerde, 1896 yılına kadar "*Naime Karyesi Camii Şerifi*", 1896 yılından sonra ise, "*Naime Karyesinde Burhaniye Camii Şerifi*" olarak belirtilmektedir. Yapı *II. Abdülhamit*'in oğlu *Şehzade Mehmet Burhaneddin*'e atfen, "Burhaniye" olarak anılmış olabilir[84].

Yapının incelenmesi:

Cami, 120 cm yüksekliğinde bir duvarın çevrelediği küçük bir avlu içindedir. Avluda, girişi dışarıdan sağlanan, betonarme bir bina bulunmaktadır. Günümüzde kahvehane olarak kullanılan bu yapının, 1893 yılında cami ile birlikte inşa edilen mektebin yerine yapılmış olma ihtimali yüksektir. Önceki dönemlerde geçirdiği onarımlarla orijinalliğini kaybetmiş olan cami, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyinde günümüze yakın bir zamanda etrafı kapatılmış bir son cemaat yeri ve batı duvarına bitişik bir minareden oluşmaktadır (Fot.96) (Şek.9). Harim içeriden düz ahşap tavan, dışarıdan kiremit kaplı, kırma çatı ile örtülüdür. Duvarları yeşil badanalı ve betonla sıvalı olduğu için caminin inşa malzemesi hakkında bir fikir sahibi değiliz.

[83] Kayış 2012: 106.
[84] Kayış 2012: 106.

Minare harim batı duvarına bitişiktir ve üzeri sıvalı beşgen bir kürsüye sahiptir (Fot.97). Özgün şeklini koruyan minarenin kürsü ve pabuç kısımlarının birleştiği noktada, dışa taşıntı yapacak şekilde tuğladan bir silme görülmektedir. Gövdesi oldukça sade olan minare üzerindeki tek süsleme unsuru, gövdenin pabuç bölümünden ayrılan yerine ve şerefe altına eklenen birer bileziktir. Şerefe altında herhangi bir unsur yoktur. Korkulukları demirden imal edilmiş olup, petek kısmı betonarme bir külaha sahiptir (Fot.98). Kürsüsü kesme taşla inşa edilen minarenin gövdesi sıvalı ve badanalıdır.

Yapının doğu cephesi oldukça sadedir (Fot.99). Cephede dikkat çeken herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir. Duvarda iki sıra halinde dört adet pencere mevcuttur. Bunlardan üçü altta, biri de üstte yer almaktadır. Alttakiler dikdörtgen pencereler halindedir. Güney duvarının yakınında bulunan pencerelerden ikisi, harimi aydınlatırken kuzey duvarına yakın olan pencere son cemaat yerini aydınlatmaktadır. Üstte yer alan ve diğerlerine göre küçük olan pencere ise yuvarlak kemerli olup, kadınlar mahfiline açılmaktadır.

Güney cephesi, diğer cephelerden daha yalın düzenlenmiştir. (Fot.100). Cephe üzerinde dikkat çeken tek ayrıntı, doğu duvarı ile birleştiği köşede yer alan bir adet penceredir Yapının asli halinde cephesinde iki pencere olduğu, fakat daha sonradan harime eklenen minber sebebiyle, bu pencerelerden güney duvarının doğu ucuna yakın olan pencere işlevsiz kaldığı için, sonraki onarımlar sırasında örülerek kapatıldığını düşünmekteyiz. Ancak bugün duvarlar sıvalı olduğundan bunu doğrulayacak yeterli ipucuna sahip değiliz.

Yapının batı cephesinde, kadınlar mahfiline dışarıdan ulaşmayı sağlayan son yıllarda eklenmiş merdiven, bu merdivenin sonunda bir sundurma, cephe ortasına yakın bir yerde minare ve güney ucunda da iki adet pencere bulunmaktadır (Fot.101,102). Cephe üzerinde yer alan pencereler dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Güney ucuna yakın olan pencere, yine harime eklenen minberden dolayı, daraltılarak, küçük bir açıklık haline getirilmiş, geri kalan kısmı örülerek kapatılmıştır.

Kuzey cephenin özgün halini gösteren 1896 yılında alınmış bir fotoğrafta, profilli başlıklara sahip ahşap desteklerin taşıdığı, üç yönü açık bir son cemaat yeri olduğu görülmektedir (Fot.103). Destekler birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanmıştı. Kemer köşeliklerinde ay-yıldız motifi yer almaktaydı. Kemer araları demir parmaklıklarla kapatılmıştı. Harimin kuzey cephesinde iki yanda söveli, alınlıklı ve demir parmaklıkları olan pencereler ve bunların arasında, harime açılan sövelere ve alınlığa sahip bir kapı vardı. Kapının hemen üstünde, dışa yarım daire şekilli taşıntı yapan bir mükebbire mevcuttu. Cephedeki bu açıklıklar dikdörtgen şekilli olarak düzenlenmişti.

Günümüzde, kuzeyde yer alan son cemaat yeri, betonarme malzeme ile örülerek kapatılmış, asli görüntüsünü kaybetmiştir. Cephede iki sıra halinde dört adet pencere bulunmaktadır (Fot.104). Bu pencerelerden alttakiler, dikdörtgen açıklıklar şeklinde olup daha geniş tutulmuştur. Üstte yer alan pencereler ise, yuvarlak kemerlidir. Yapıdaki tüm pencereler gibi bunların da doğramaları PVC malzemeyle değiştirilmiştir. Cephenin tam ortasında bulunan dikdörtgen bir kapı ile son cemaat yerine giriş sağlanır. Kapının hemen üstünde, inşa kitabesi yer almaktadır. Ayrıca cepheye günümüze yakın bir zamanda demir malzemeli, yanları kapalı bir sundurma eklenmiştir.

Caminin kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri, betonarme olarak sonradan yapılmıştır (Fot.105). İçeride duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar fayanslarla kaplamıştır. Bu birimin güney cephesinde üç adet açıklık bulunmaktadır. Bunlardan ortadaki harime giriş kapısıdır. Ahşap kanatlara sahip bu kapı, son yılların imalatıdır. Kapının doğusunda ve batısında birer pencere yer almaktadır. Pencerelerden batıdaki daha sonraki bir tarihte, önüne basamak eklenmek suretiyle, kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan kapıya dönüştürülmüştür. Ayrıca, son cemaat yerinin doğu duvarına bir de pencere açılmıştır. Batı duvarında olması gereken pencere, muhtemelen dışarıdaki merdiven sebebiyle kapatılmıştır.

Harim oldukça sade bir görünüme sahiptir (Fot.106). Duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar fayansla kaplanmıştır. Üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Harime girişte göze çarpan ilk unsur, kuzey tarafta yer alan kadınlar mahfilini taşıması için yapılmış iki adet betonarme ayaktır (Fot.107).

Harimin güney duvarının ortasında bulunan mihrap, yarım daire profilli nişe, yuvarlak kemerli ve çeyrek küre şekilli bir kavsaraya sahiptir (Fot.108). İçi fayanslarla kaplanmış mihrabın etrafı yağlı boya ile boyanmıştır. Mihrap kemerinin hemen altında alçıdan perde motifi bulunmaktadır. Mihrabın çevresini silme kuşağı dolaşmaktadır. Kemer köşeliklerinin içleri boş bırakılmıştır. Mihrabın iki yanında alçıdan imal edilmiş, içleri dikey yivli, plasterler yer almaktadır. Bunların üzerinde korint tarzında akantus yapraklarından yapılmış, sütun başlıkları bulunmaktadır. Mihrabın alınlık kısmı ise, kademeli olarak yukarıya doğru genişlemektedir. Üst noktasına, tek sıra halinde beneklerden oluşan bir kuşak eklenmiştir (Fot.109). Mihrabın iki yanında, 21 cm yüksekliğinde 34 cm genişliğinde sekiler yer almaktadır.

Yapının minberi ve vaaz kürsüsü son yılların eseridir (Fot.110, 111). Minber, ahşap malzemeden imal edilmiş olup, 2011 yılında yapılmıştır. Vaaz kürsüsü ise betonarme malzemeden inşa edilmiş ve fayansla kaplanmıştır. Kürsüye çıkış seki üzerine konumlandırılmış üç basamaklı merdivenden sağlanmaktadır.

Harimin kuzey yönünde, kadınlar mahfili yer almaktadır (Fot.112). Kuzey cephenin hemen batısında, kadınlar mahfiline içeriden ulaşmayı sağlan betonarme merdivenler bulunmaktadır. Kadınlar mahfilinin harimle olan ilişkisi ahşap kafesle kapatılmıştır. Bu mekana, batı duvarının dış cephesi ile son cemaat yerinin güneyinde, sonradan açılan kapılar ile ulaşıldığından yukarıda bahsetmiştik. Harimin kuzeye doğru uzatılması sebebiyle, son cemaat yerinin üstü de mahfile dahil edilmiştir. Mahfilin batı duvarında yer alan kapı ile minareye çıkış sağlanmaktadır.

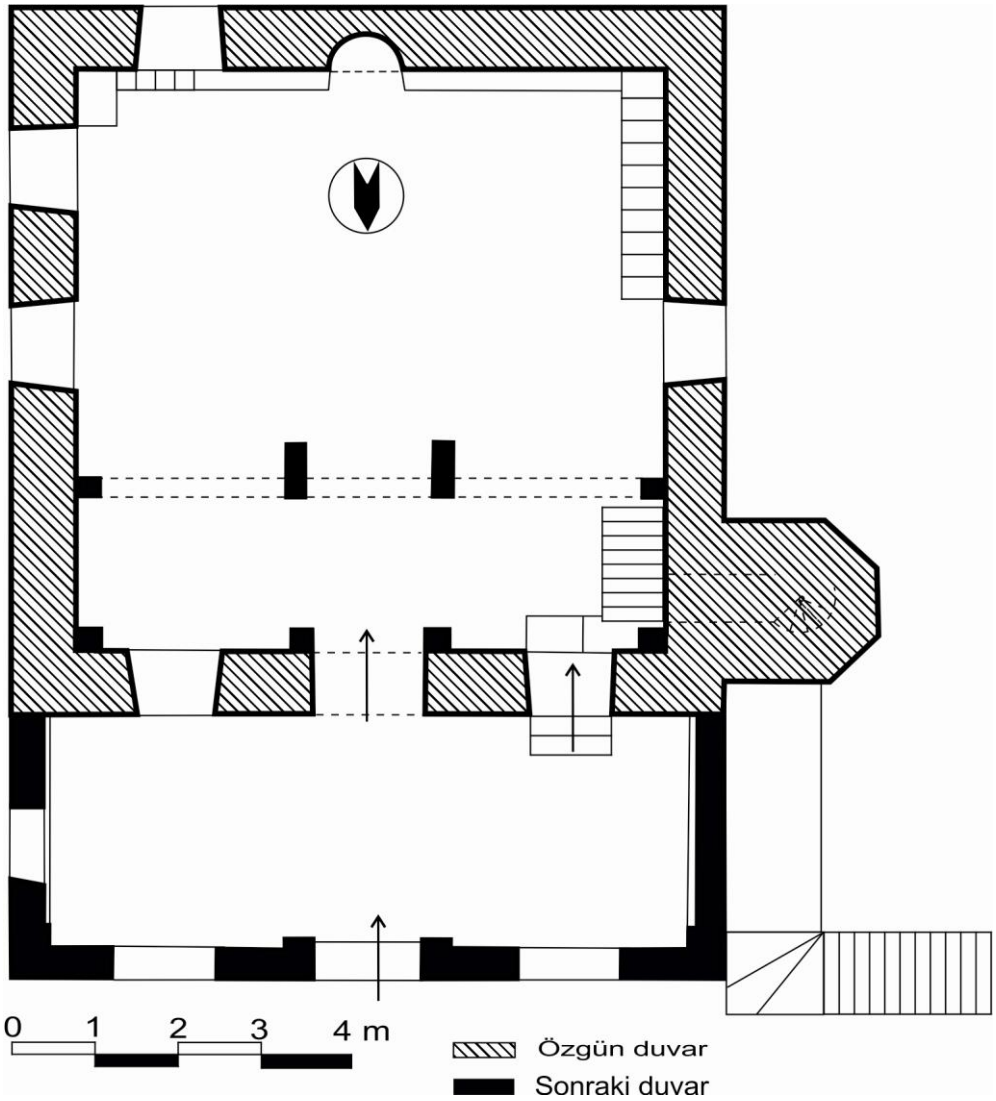

Şekil-9: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Planı.

Fotoğraf 95: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kitabesi.

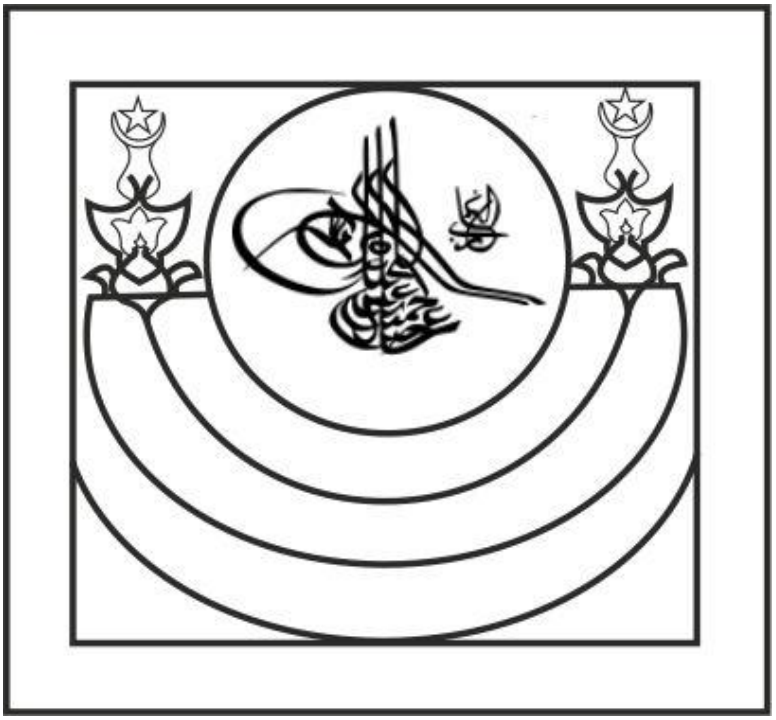

Şekil-8: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kitabesi

Fotoğraf 96: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Genel görünüş.

Fotoğraf 97: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Minare

Fotoğraf 98: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Üst bölümü.

Fotoğraf 99: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Doğu cephe.

Fotoğraf 100: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Güney batı köşeden, güney cephe.

Fotoğraf 101: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 102: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kuzey batıdan, Batı cephe.

Fotoğraf 103: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. 1896. (TKATM)

Fotoğraf 104: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 105: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Son cemaat yeri batı cephe.

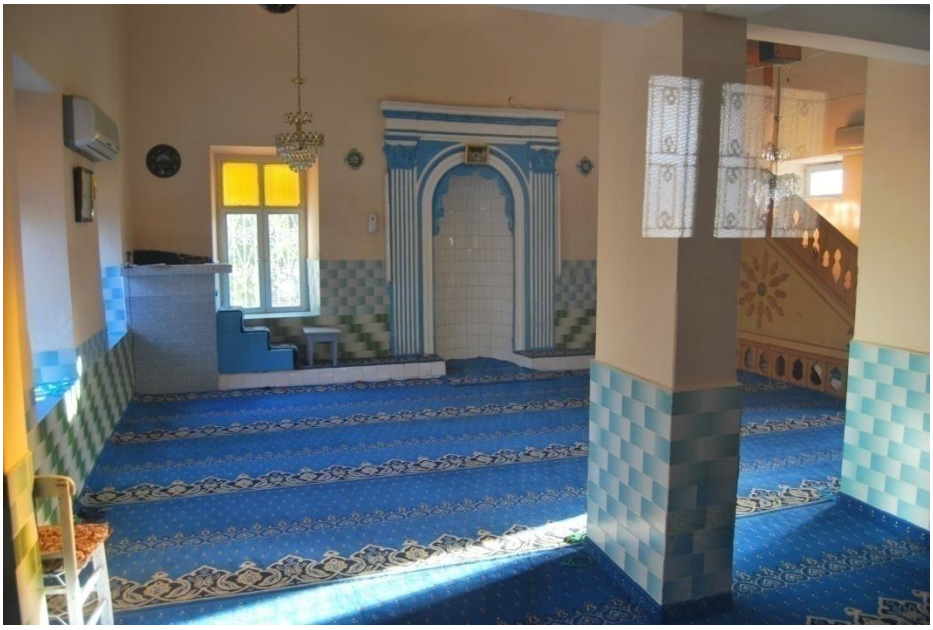

Fotoğraf 106: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Harim.

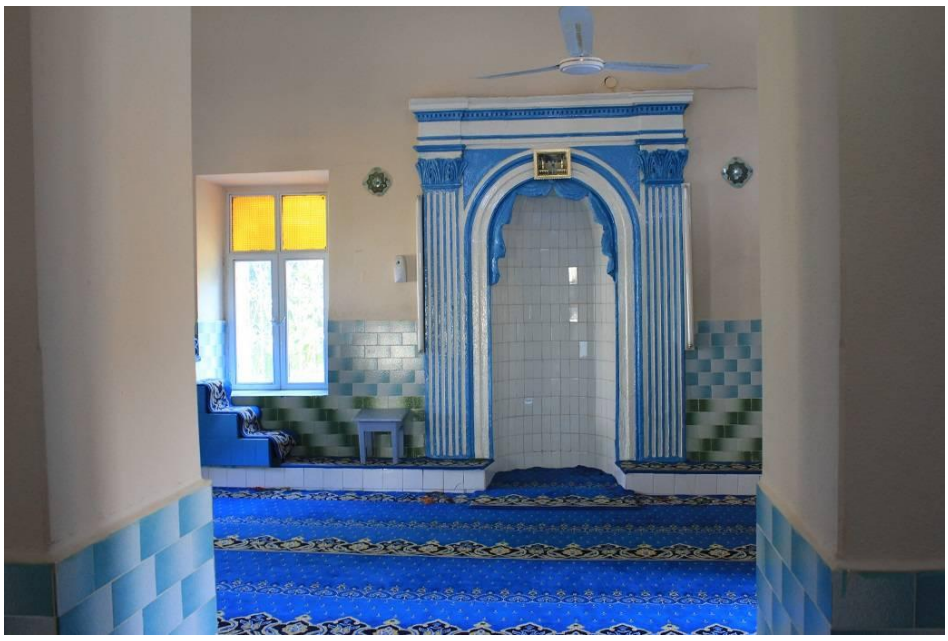

Fotoğraf 107: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kadınlar mahfilini taşıyan ayaklar ve mihrap duvarı.

Fotoğraf 108: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Mihrap.

Fotoğraf 109: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Mihrap.

Fotoğraf 110: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Minber.

Fotoğraf 111: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Vaaz Kürsüsü.

Fotoğraf 112: Torbalı, Naime Köyü, Burhaniye Camii. Kadınlar mahfili.

4-6-YENİKÖY SELİMİYE CAMİİ

Katalog No :6 **Şekil No:** 10-15 **Foto No:**114-130

Banisi :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi : 1309(H)/ 1891-92(M)

Bulunduğu Yer:

Yapı, Torbalı merkeze 4.5 km. uzaklıkta bulunan *Yeniköy*'de yer almaktadır. *Özbey* ve *Ahmetli* köyleri arasında kalmaktadır. Köye ulaşım asfalt yoldan sağlanmaktadır. Bir tepenin eteğine kurulduğu için köyün bulunduğu arazi hafif engebelidir.

Tarihçesi:

Son cemaat yerinin kuzey cephesinin ortasında yer alan mermer inşa kitabesine göre 1308(H)/1891-92(M) Ocak ayında tamamlanmıştır. Ortada II. Abdülhamit'in tuğrası bulunan kitabe üç satırdan oluşmaktadır (Fot.114) (Şek.10). Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı ve günümüz Türkçesi ile sadeleştirilmişi şu şekildedir;

1) Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike-i pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmaniyye

2) Essultan ibn'üs sultan essultan el gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3) İş bu Selimiye Cami-i şerif bin üç yüz dokuz cemaziyelahir'de inşa edilmiştir. Sene-i hicriyesi 1309 fi cemazi'el ahir[85].

Sadeleştirilmişi:

[85] Çetin 2006 (b) : 7.

1)İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2)Sultan oğlu sultan ikinci gazi Abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından

3) Yapılan bu Selimiye Camii şerifi bin üç yüz dokuz senesi cemaziel ahir ayında inşa edilmiştir. Yapım yılı cemaziel ahir 1309

1893 yılındaki bir belgede minaresi ve muhafaza duvarlarıyla birlikte tamamlandığı bilgisi yer almaktadır.

Yapının incelenmesi:

1896 yılına kadar "*Yeniköy Karyesi Cami'i Şerifi*", 1896 yılından sonra ise "*Yeniköy Karyesinde Selimiye Cami'i Şerifi*" olarak geçmektedir[86]. Günümüz müftülük kayıtlarında ise, "*Yeniköy Yukarı Camii"* ismiyle anılmaktadır.

İlk inşasında külliye halinde, geniş bir avlu içerisinde yapılmıştır. Bu külliye, bir mektep, mektebin güneyinde cami, doğusunda havuz ve kuzeyinde bir çeşmeden ibarettir. Çeşmesi, günümüzde önünden geçen yol sebebiyle bu yapılardan ayrı kalmıştır. 2004-2005 yılları arasında Jandarma Genel Komutanlığının "*Örnek Köy*" projesi ile kapsamlı bir onarım görmüştür.

Geniş bir avlu içinde yer alan cami kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ile bunun kuzeyinde son cemaat yeri, kuzey batısında bir minare bulunmaktadır (Fot-115) (Şek.11). Harim beden duvarları moloz taştan, son cemaat yeri ise tuğladan inşa edilmiştir. İçten düz ahşap tavanla örtülü cami, dıştan kiremitli kırma çatıya sahiptir. Harim duvarları kabayonu taş ile inşa edilmiş yapının son cemaat yeri cepheleri tuğla ile kaplanmıştır.

[86] Kayış 2012: 113.

Minare, yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Oldukça sade inşa edilen minare, beşgen kürsüye sahiptir (Fot.116). Pabuç ve ayak kısmını birbirinden, dışa çıkıntılı geniş bir silme şeridi ayırmaktadır. Pabuçluğun gövdeyle birleştiği yerde ise, yine geniş ve dışa çıkıntılı bir silme şeridi minareyi hareketlendirmektedir. Gövde kısmını, şerefeden ince bir bilezik ayırmaktadır. Bu bilezikle gövdeye hareket kazandırılmıştır. Şerefe altında da herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamaktadır. Korkulukları demir şebekelidir. Soğanvari petek kısmı ise yukarıya doğru daralarak boğumlu bir külaha sahiptir. Petek ile âlem arasında kalan bölüm sarık motifi şeklinde tasarlanmıştır (Fot.117). Alemi ise, metal malzemeden imal edilmiştir. Minarenin inşa malzemesi yerden belirli bir yüksekliğe kadar kabayonu taştır, geri kalan kısımlarının sıvalı olması sebebi ile inşa malzemesi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Eserin doğu duvarı üzerinde ikisi altta, üçü üstte olmak üzere iki sıra halinde toplam beş pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.118). Alttaki pencereler daha büyük ve yuvarlak kemerli açıklıklar şeklindedir. Tepe noktalarında tuğla malzemeli hafifletme kemerleri vardır. Doğramaları ve parmaklıkları demirdendir. Üstteki pencereler küçük kare açıklıklar halindedir. Üzerlerinde tuğladan lentolar mevcuttur. Demir doğramalara sahip bu pencerelerde ise, parmaklık bulunmamaktadır.

Söz konusu caminin güney duvarında, doğu duvarındaki pencere düzeni tekrar edilmektedir (Fot.119). Buradaki tek fark, cephenin sıvalı ve yeşil renkte boyalı olmasıdır. Yuvarlak kemerli pencerelerin alt kısımları dışa hafif çıkıntılıdır. Doğramaları ve parmaklıkları demir malzemelidir. Üst sıradaki pencerelerde ise, parmaklık bulunmamaktadır.

Batı duvarında, herhangi bir süsleme unsuru yoktur (Fot.120). Bu cephe üzerinde altta ve üstte iki sıra halinde toplam dört adet pencere açıklığı vardır. Pencere özellikleri, güney cephe ile benzerlik göstermektedir. Batı cephenin en ayırt edici özelliği, yapının beşgen kürsü üzerinde yükselen minaresinin burada yer almasıdır.

Kuzey cephede üç birimli son cemaat yeri bulunmaktadır (Fot.121). Bu alan yanlarda bir, kuzeyde ise üç kemer gözü ile dışa açılmaktadır. Kemer açıklıkları oldukça yalındır. Kuzey cephenin ortasındaki açıklıktan, son cemaat yerine giriş sağlanmaktadır. Giriş açıklığı, yandakilere oranla daha dar tutulmuştur. Caminin inşa kitabesi de bu açıklığın üzerinde yer almaktadır. Kemerleri taşıyan ayakların kemer üzengi noktalarına yakın bölümlerine beyaz mermerden, dışa hafif çıkıntı oluşturacak şekilde yek pare taşlar konulmuştur. Son cemaat yerinin kot seviyesi, giriş bölümünden biraz yüksek tutulmuştur. Söz konusu birimin üstü düz tavan ile örtülüdür. Harim duvarının kuzeye bakan tarafı, doğu duvarı ile birlikte sıvasız olarak durmaktadır. Muhtemelen 2004-2005 yılları arasındaki onarım sırasında, bu cephelerin daha fazla göz önünde bulunması sebebiyle sıvaları kazınmıştır.

Harime giriş kuzey duvarının ortasındaki kapıdan sağlanmaktadır. Harim kapısı demir kanatlara sahiptir. Orijinal olduğunu düşündüğümüz bu kanatlar dört eşit parçaya bölünmüştür. Üst kısmında Arapça harflerle “Allah cellü celalühü” ve “Muhammed aleyhisselam” yazan kabaralar vardır. En alttaki parçada ise yuvarlak hat içinde, baklava dilimli süslemeler görülmektedir. Bu süslemeler cephe üzerindeki tek bezeme unsurlarıdır (Fot.122). Kapının iki yanında da birer dikdörtgen şeklinde pencere mevcuttur. Parmaklıkları ve doğramaları demirdendir.

Harim oldukça sade tutulmuştur (Fot.123). Duvarlarda ve pencerelerde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Harimde bulunan tek süsleme unsuru duvarlarda yer alan, Allah Cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu metal levhalardır. Harimin pencere düzeni, dış cephelerdeki pencere düzenlerini tekrar etmektedir.

Harimin güney duvarının ortasında, yuvarlak kemerli, çeyrek küre kavsaraya sahip bir mihrap bulunmaktadır (Fot.124). İçi beyaz yağlı boya ile boyanmış olan bu mihrabın iki yanında, kahverengi yağlı boya ile belirginleştirilmiş, içleri yivli plasterler yer almaktadır. Mihrap kavsarasının

üstünde bir silme yer alır. Bunun hemen üzerinde alçı silme kartuşun içinde bir ayet kitabesi görülmektedir. Bu ayet kitabesinde, Al-i İmran Suraesinin 37. Ayetinin ilk cümlesi yazmaktadır. Mihrabın iki yanında, sekiler yer almaktadır. Mihrap duvarunın önünde ayrıca uzun bir mihrap önü sekisi vardır.

Yapının minberi ahşaptan imal edilmiştir (Fot.125). Minberin aynalığında içi dört kollu bitkisel süslemeyle doldurulmuş bir kabara bulunmaktadır. Etrafında üç adet, beş kollu yıldız vardır. Tek parça olarak yapılmış minber korkuluğunda ise üç adet dikdörtgen pano içinde yaprak motifleri bulunan süsleme mevcuttur. Minber kapısının üstündeki süslemede, eğri kesim tekniği ile yapılmış ters duran palmet motifi görülmektedir. Bu desenin sap ve iç kısımlarında kıvrım dallar ve bitkisel süslemeler göze çarpar (Fot.126) (Şek.12,13).

Güney duvarındaki seki üstünde kare bir alana oturarak yukarıya doğru genişleyen vaaz kürsüsü, ahşap malzemelidir (Fot.127). Gövdesi piramidal şekilli, üst kısmı yarım yuvarlaktır. Yeşil boya ile boyanmıştır. Ahşap bir merdiven ile çıkılır.

Harim kuzey duvarında, girişin hemen önünde bulunan dört ahşap sütun, kadınlar mahfilini taşımaktadır. Kadınlar mahfiline çıkış, harimdeki ahşap merdivenden sağlanmaktadır (Fot.129). Harim ile mahfil arasındaki ilişkiyi 8 ahşap kafes ayırmaktadır. Mahfilin batı duvarında bulunan kapı ise minareye çıkışı sağlamaktadır.

Yapı içindeki süsleme tavanda yoğunlaşmaktadır. Tavanının tam ortasında kenarları yaprak dilimi şeklinde oluşturulmuş bir süsleme kompozisyonu yer alır (Fot.130) (Şek.14). İçerisinde dört yönde uzanan akant yapraklarından oluşan bir bezeme, merkezinde ise, içi dilimli yuvarlak bir rozet bulunur. Günümüzde üzerleri yağlı boya ile boyanmıştır.

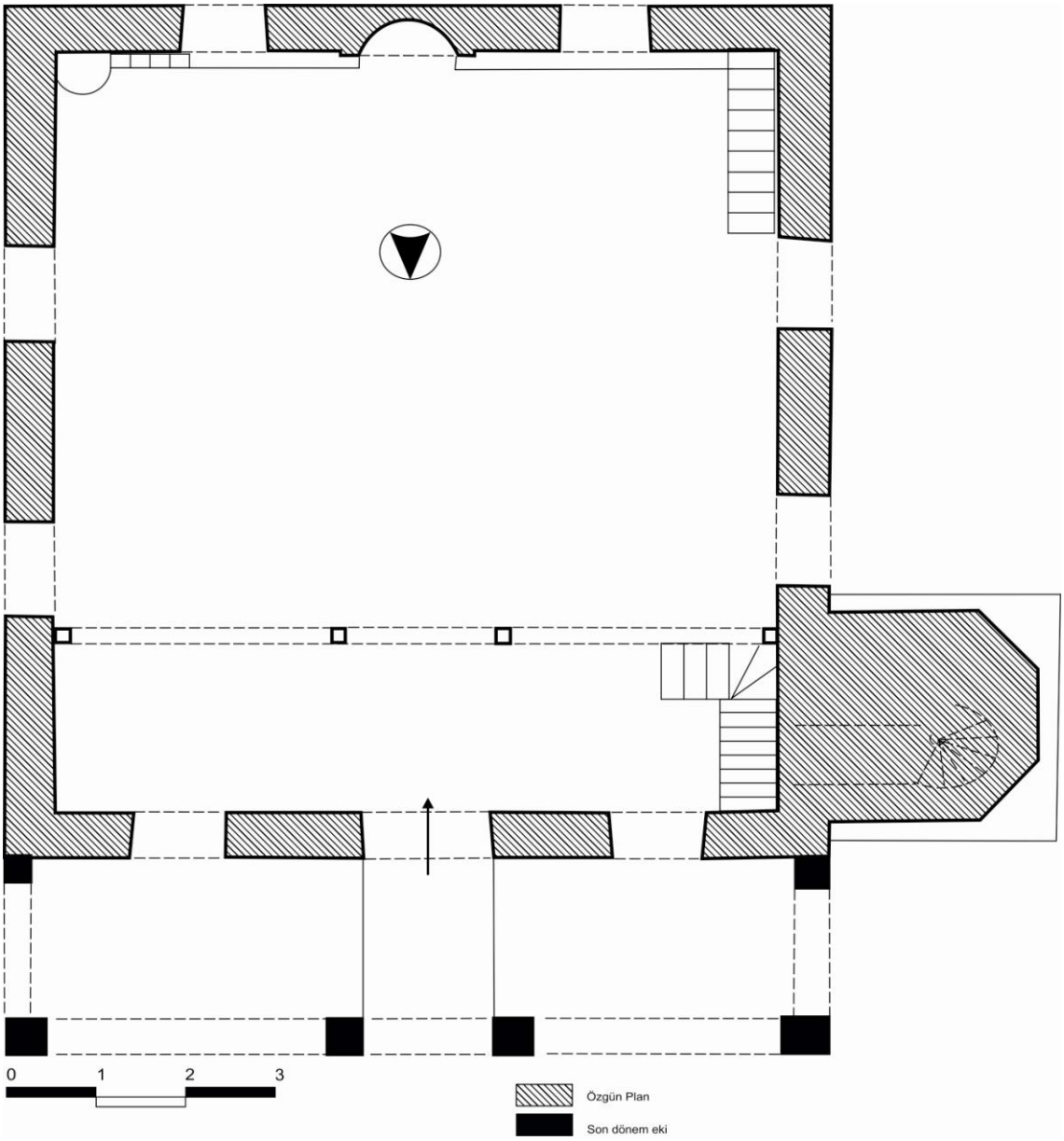

Şekil-11: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Planı.

Fotoğraf 114: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Kitabesi.

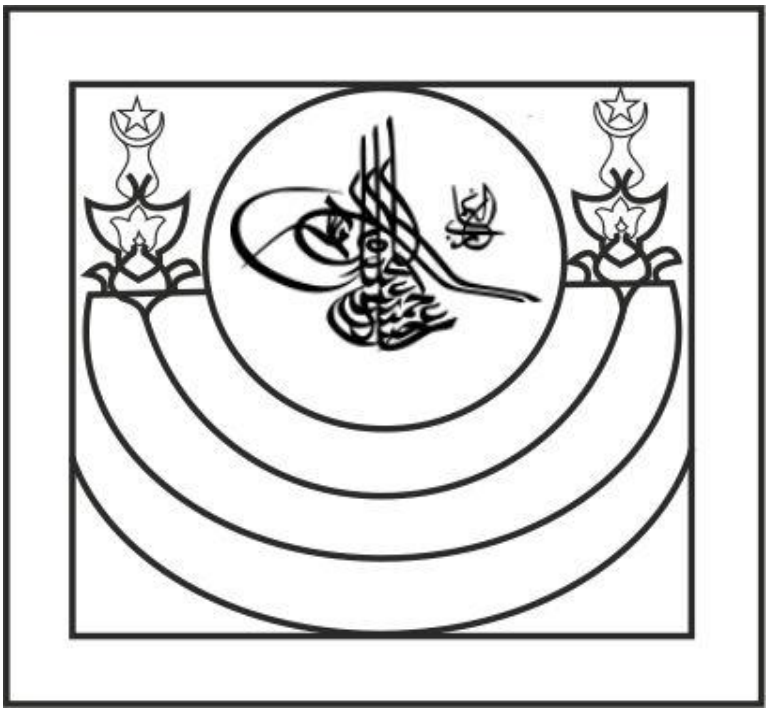

Şekil-10: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Kitabesi.

Fotoğraf 115: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii genel görünüşü.

Fotoğraf 116: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Minaresi.

Fotoğraf 117: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Şerefe.

Fotoğraf 118: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Doğu duvarı.

Fotoğraf 119: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Güney duvarı.

Fotoğraf 120: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 122: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 123: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Harim Giriş kapısı.

Fotoğraf 124: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Harim genel görünüş.

Fotoğraf 125: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Mihrap.

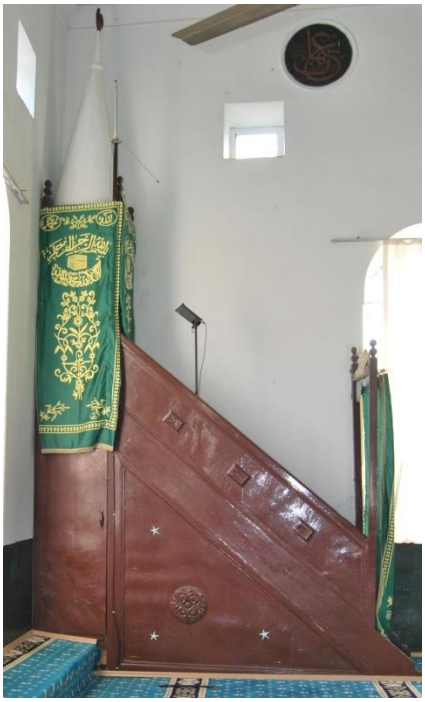

Fotoğraf 126: Torbalı- Yeniköy, Selimiye Camii. Minber.

Foto: 127: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Minber ayrıntıları.

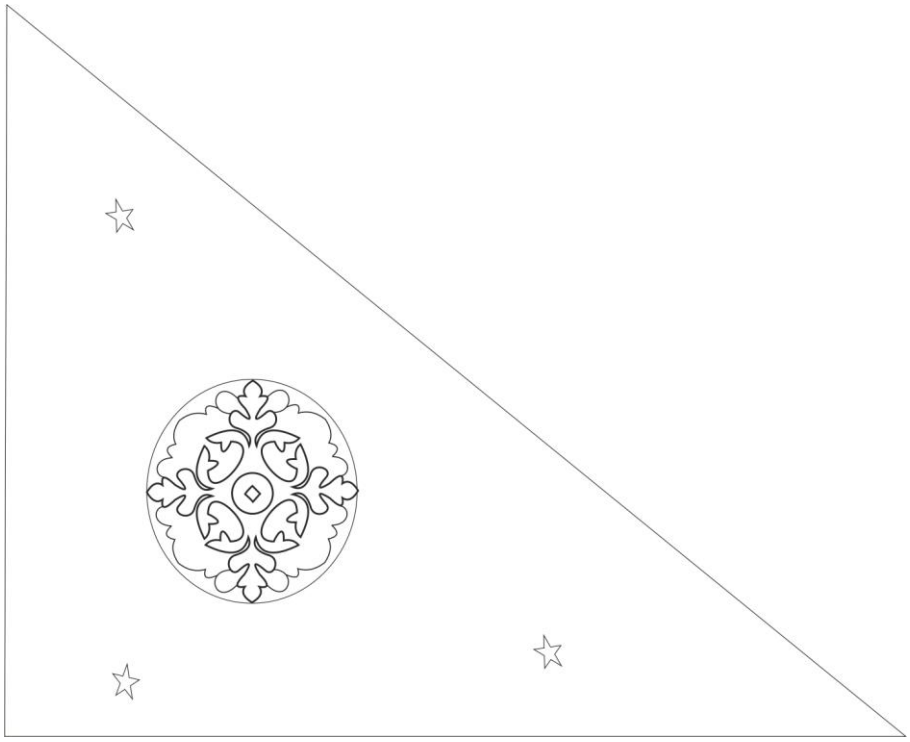

Şek.12: İzmir- Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Minber aynalığındaki süsleme.

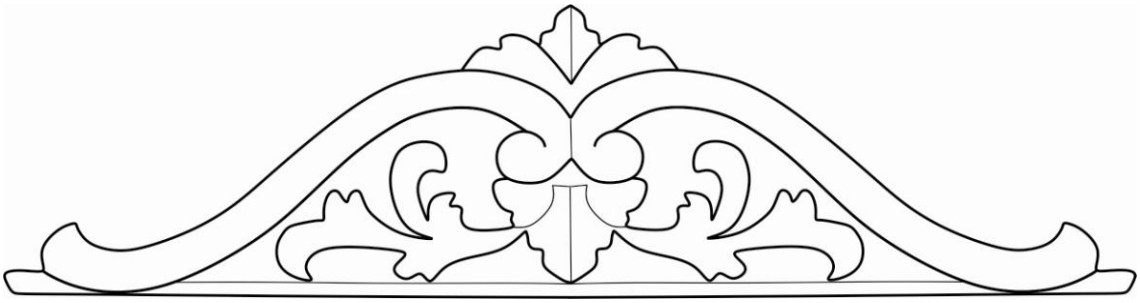

Şek.13: İzmir- Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Minber girişindeki süsleme.

Fotoğraf 128: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Kürsü.

Fotoğraf 129: Torbalı- Yeniköy Selimiye Camii. Kadınlar mahfili.

Fotoğraf 130: Torbalı Yeniköy Selimiye Camii. Tavan süslemesi.

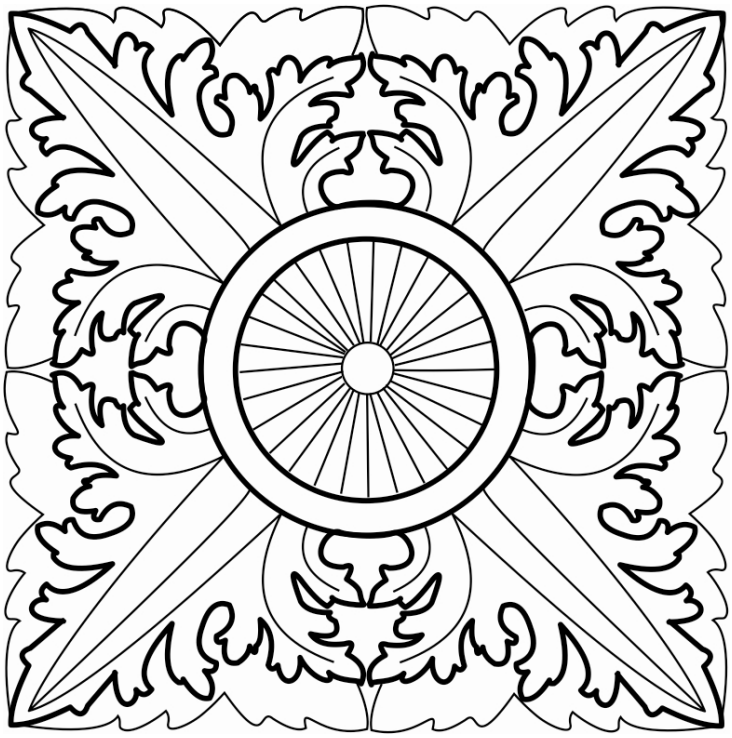

Şek.14: Torbalı Yeniköy Selimiye Camii. Tavan süslemesi çizimi.

4-7- ŞEHİTLER KÖYÜ (MEŞHED) SÜLEYMANİYE CAMİİ

Katalog No :7 **Şekil No:**15-16 **Foto No:**132-149

Banisi :II. Abdülhamit

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi : 1310(H)/1892-93(M)

Bulunduğu Yer:

Köy, Torbalı merkeze 7 km uzaklıkta olup düz bir arazi üzerinde kurulmuştur. *Eğerci* ve *Arslanlar* köylerinin arasında yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının kuzeyinde bulunan harim girişinin hemen üstündeki kitabesinden 1310(H)/1892-93(M) yılının Şubat/Mart aylarında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Fot.132). Üç satırlık kitabenin Latin harfleriyle yazılışı ve sadeleştirilmiş hali şöyledir,

1) Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike- pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmaniyye

2) Essultan ibn'üs sultan essultan el gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3) İş bu Süleymaniye Cami-i şerif bin üç yüz on sene-i hicriyesi şaban'ül muazzama'da inşa edilmiştir. sene-i hicriyesi fi şaban'ül muazzam 1310[87].

Sadeleştirilmiş hali:

1) İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

[87] Çetin (a) 2006:7.

2) Sultan oğlu sultan ikinci gazi Abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından

3) Yapılan bu Süleymaniye Camii şerifi bin üç yüz on senesi büyük şaban ayında inşa edilmiştir. Yapım yılı büyük şaban ayı 1310

Cami ile ilgili ilk resmi kayıt da 1893 yılı salnamesinde geçmektedir. Bu salnameye göre, Meşhed köyünde, mektep ile birlikte cami, minare ve muhafaza duvarları yapımının tamamlandığı anlatılmaktadır. Söz konusu bu salnamelerde caminin adı da 1896'ya kadar "*Meşhed Karyesi Cami'i Şerifi*, 1896'dan sonra ise "*Meşhed Karyesinde Süleymaniye Cami'i Şerifi*" olarak geçmektedir[88].

Yapının incelenmesi:

Sıbyan mektebi, havuz ve çeşmeden oluşan bir külliye içinde inşa edilmiştir. Fakat günümüzde bu yapılardan sadece cami ayakta kalabilmiştir. Caminin güneyinde bir de hazire bulunmaktadır.

Yapı büyük bir avlu içinde yer almaktadır (Fot.133) (Şek.16). Kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, kuzeyinde son cemaat yeri, kuzey batısında ise bir minareden oluşmaktadır (Şekil-10). Duvarları sıvalı ve yeşil renkte badanalı olmasından inşa malzemesini öğrenemediğimiz caminin üstü, içten düz ahşap tavan, dıştan dört yana eğimli kırma kiremit çatılıdır.

Yapının, beşgen kürsü üzerinde yükselen silindirik gövdeli minaresi, kuzeybatı köşeye yakın bir yere konumlandırılmıştır (Fot.134). Geç bir dönemde üzerine sıvama ve boyama yapılarak yenilenmiştir. Kürsüsü fayans ile kaplanmıştır. Pabuç ve gövde kısımları oldukça sade inşa edilmiştir. Şerefe altında, yukarıya doğru kademeli şekilde genişleyen dört sıra halinde tuğladan mukarnas dizisi bulunmaktadır (Fot.135). Şerefe korkulukları demirdendir. Petek bölümü bilinmeyen bir dönemde metal malzeme ile yenilenmiştir. Dıştan çimento harcı ile sıvalı minarenin içten tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[88] Kayış 2012: 116

Doğu cephede, göze çarpan ilk ayrıntı, kadınlar mahfiline dışarıdan girişi sağlamak için, günümüze yakın bir zamanda yapılmış olan merdivenlerdir (Fot.136). Bu merdivenlerin altında iki adet kolon bulunmaktadır. Merdivenlerin sonundaki giriş, cephenin kuzey batı köşesine yakın bir yere konumlandırılmış olup üzerinde eternit malzemeli sundurması vardır. Pencere düzeni, iki sıra halinde olmak üzere dört adettir. Alttakiler daha büyük ve geniş, üsttekiler daha küçük ve dardır. Tamamı, dikdörtgen açıklıklardan şeklindedir. Üstteki pencerelerde söveler sıvalıdır (Fot.137). Ayrıca üzerinde yukarıya doğru genişleyen alınlıkları bulunmaktadır. Alt sıradaki pencerelerde parmaklık bulunmazken, üst kattakinde demir parmaklık mevcuttur. Pencere doğramaları PVC malzeme ile değiştirilmiştir.

Güney cephe, sade düzenlenmiş olup, pencere düzeni açısından, batı cepheyle benzer özellikler göstermektedir. Bu alanda yer alan zeytin ağaçlarının sıklığından dolayı cephenin fotoğrafı alınamamıştır.

Batı cepheyi diğer cephelerden ayıran en büyük fark bu duvara bir minare konumlandırılmış olmasıdır (Fot.138). Pencere düzeni açısından doğu cepheyle benzer özellikler göstermektedir. Çevresindeki sık ağaç dokusundan dolayı cephenin bütününü gösteren bir fotoğraf alınamamıştır.

Kuzey duvarı, yapının en hareketli cephesidir (Fot.139). Cephe önünde dört adet, betonarme malzemeli, kare kesitli kolonun taşıdığı, üç tarafı açık bir son cemaat yeri bulunur. Bu bölüm yapıya tarihini tam olarak saptayamadığımız bir dönemde eklenmiştir. Söz konusu birimin kuzey duvarında iki adet dikdörtgen pencere ortada ise ahşap kanatlara sahip bir kapı bulunmaktadır. Her bir kapı kanadında, içleri boş, üstte ve altta birer adet baklava dilimi, ortada oval çerçeve motifleri vardır. Kapının hemen üstünde, alçı silmeli çerçeve içine alınmış inşa kitabesi yer alır (Fot.140). Kitabenin üst çerçevesi, son yıllarda de buraya eklenen beton sundurmanın altında kaldığı için seçilememektedir. Bu inşa kitabesinin iki yanında da oval silmeli levha içinde ayet kitabesi mevcuttur.

Ayet kitabelerinin zemini siyah, çerçeve ve yazıları ise, altın yaldıza boyanmıştır.

Son cemaat yeri, günümüze yakın bir dönemde onarılmıştır. Bu onarım sırasında batı kanadı, PVC malzeme ile bölünerek imam odası haline getirilmiştir (Fot.141).Özgün hali hakkında bir fikir sahibi değiliz. Üzeri ahşap tavanla örtülüdür. Güney duvarında harime açılan iki adet ahşap söveli pencere ve ortasında demir bir kapı bulunmaktadır.

Harimin gayet sade olarak düzenlenmiştir. Harimin duvarları belirli bir yüksekliğe kadar fayans ile kaplanmıştır (Fot.142). Harimde pencere düzeni dış cephe düzenini aynen tekrar etmektedir. Duvarlarda kademeli alçı rozetler içinde Allah Cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve dört halifenin isimlerini taşıyan yuvarlak madalyonlar bulunmaktadır. Silmeleri altın yaldızla boyalıdır.

Harimin doğu duvarı pencere düzeni açısından dış cepheyi aynen tekrar etmektedir (Fot.143).

Güney duvarının ortasında mihrap yer alır (Fot.144). Tamamı yağlı boya ile boyalı mihrabın en dışında, üç yönden kuşatan, iki sıra halinde bir silme şeridi, ardından birbirlerine zıt yönlere bakacak şekilde yerleştirilmiş, palmet motifinden oluşan bir süsleme kuşağı bulunur. Mihrap nişi iki yandan birer burmalı sütünce ile sınırlandırılmıştır. Köşelerinin bir miktar pahlanarak elde edilen alana yerleştirilen bu sütüncelerin başlık ve altlıkları, birer prizma demetinden çıkan, dilimli kum saati formunda süslemelere sahiptir (Fot.145). Bu dilimlerin tam ortasında bir düğüm motifi mevcuttur. Mihrap nişi beş kenarlı olup, ortadaki üç kenarın üzerine, dikdörtgen çerçeveler içinde kabartma alçı süslemeler işlenmiştir. Her bir levhanın içinde palmet ve rumilerin bulunduğu kıvrım dallardan oluşan, iç içe geçmiş bitkisel süslemeler görülür. Levhaların tepe noktaları birer palmet motifi olacak şekilde tasarlanmış ve tüm levhaların etrafı, kum saati formunda küçük geometrik desenlerden oluşan bir bordür ile çevrelenmiştir (Şek.16).

Mukarnaslı kavsarasının etrafını çevreleyen zencirek motifli silmelerden en dışta olanı, mihrabın çevresini dikdörtgen oluşturacak şekilde dolaşır. İçte olanı ise, kavsaranın üç yanını kademeli bir şekilde daralarak dolaşır (Fot.146). Kavsara köşeliklerinde sekizgen kaide üzerine oturtulmuş, çarkı felek motifi, yarım küre şeklinde kabaralar vardır. Bunların tam üstünde dikdörtgen silmeli levhanın içinde ayet kitabesi bulunmaktadır. Bunun üst kısmında palmetlerden oluşan bir taç yer almaktadır.

Harim batı duvarı pencere düzeni açısından doğu cepheyi tekrar etmektedir. Oldukça sade düzenlenmiştir (Fot.147).

Vaaz kürsüsü ve minberi ahşap malzemeli son yılların ürünü olup yalın şekilde imal edilmiştir

Harimin kuzey ucunda bulunan, dört adet ahşap desteğin taşıdığı kadınlar mahfili çok sadedir (Fot.148). Bu mekâna çıkış, asli şeklinde harimden olması gerekirken günümüzde, yapının dışından, doğu cepheden sağlanmaktadır. Mahfilin batı cephesinde bulunan kapı, minareye çıkılmaktadır. Kuzey duvarında, son cemaat yerine açılan, iki adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Harimin tavan eteğinde, duvarları çepeçevre dolaşan, alçıdan, iç bükey kıvrımlı süsleme şeridi bulunmaktadır. Bu süsleme şeridi yaprak ve kıvrım dal motifleriyle bezemeli olup üzeri altın yaldızla boyanmıştır (Fot.149).

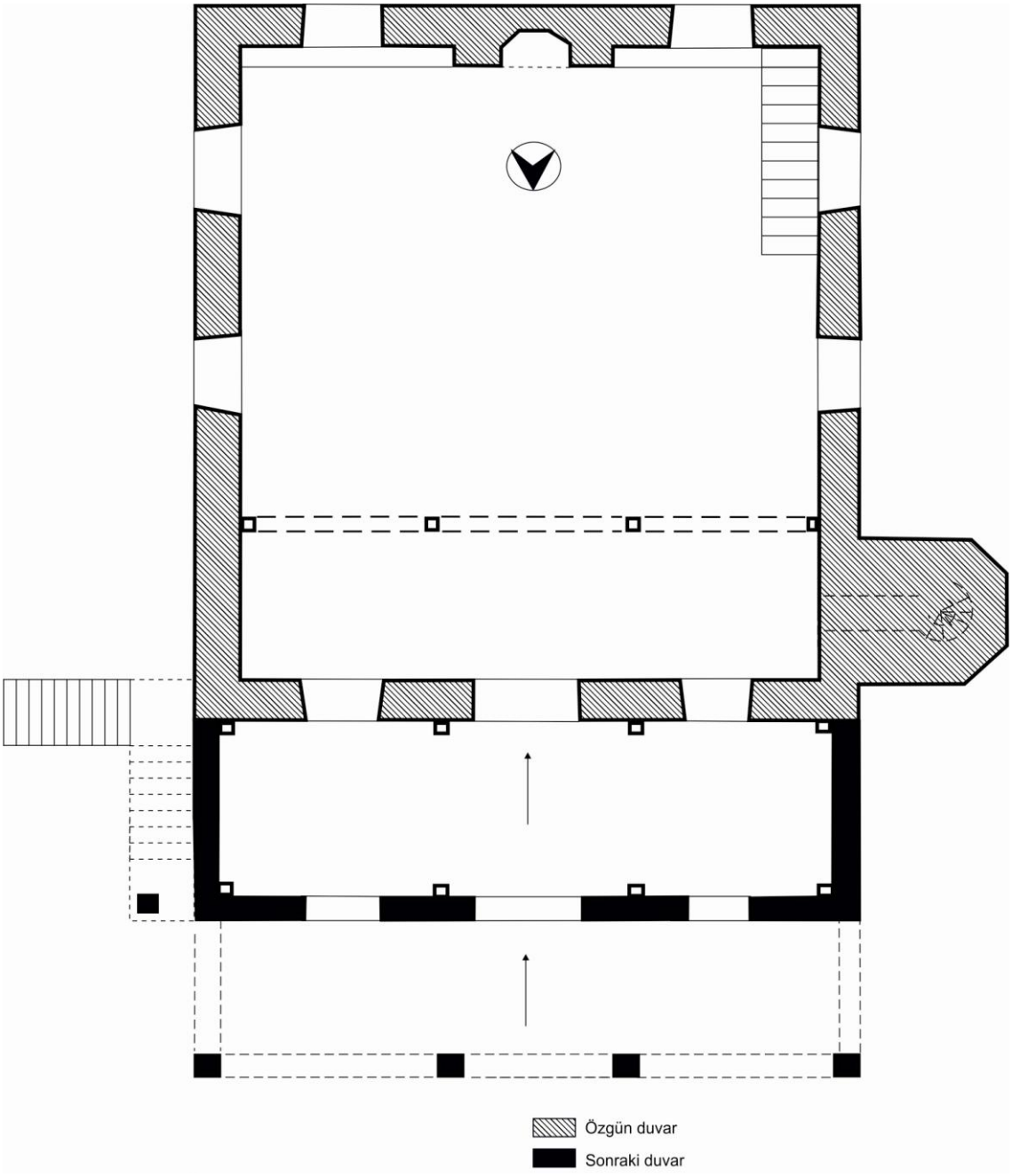

Şekil-15: Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Planı.

Foto:132:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Kitabesi.

Fotoğraf 133:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Genel görünüş.

Fotoğraf 134:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Minaresi.

Fotoğraf 135: Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Minare şerefesi.

Fotoğraf 136:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Doğu cephe.

Fotoğraf 137:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Doğu cephe

Fotoğraf 138:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 139:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Kuzey cephe

Fotoğraf 140:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Kuzey cephenin bir bölümü.

Fotoğraf 141:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Son cemaat yeri.

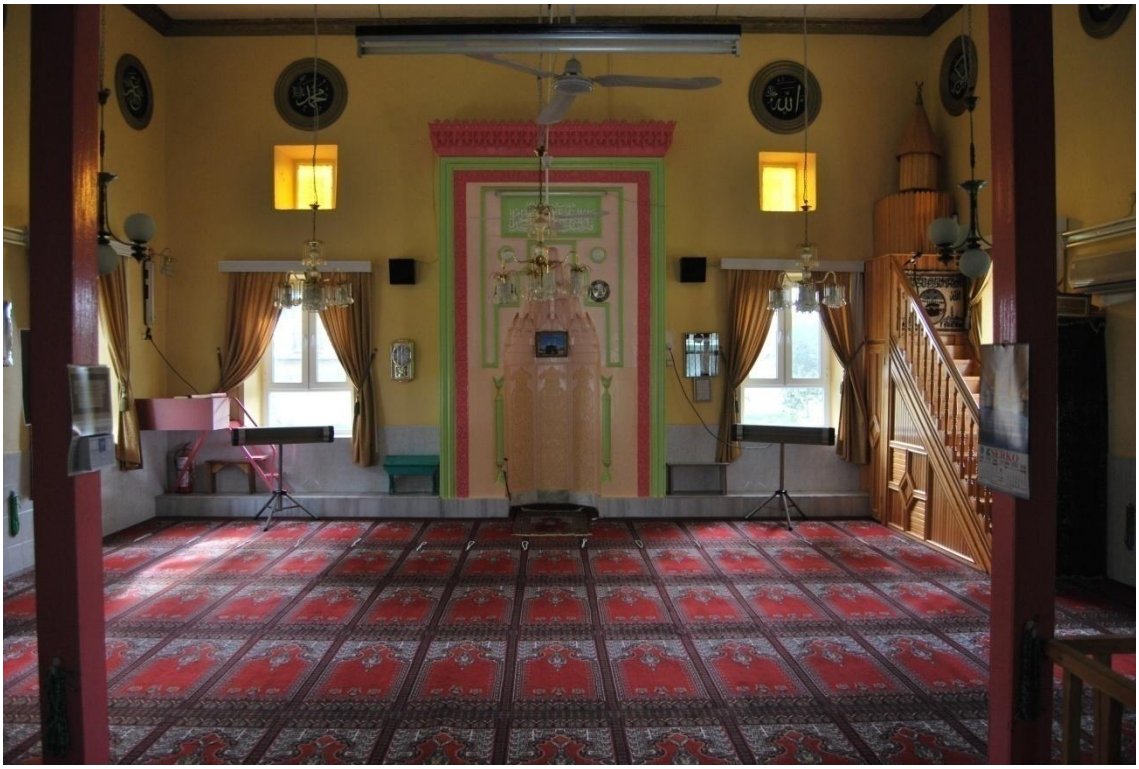

Fotoğraf 142:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Harimi.

Foto:143:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Harim doğu duvarı

Fotoğraf 144:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Mihrabı.

Fotoğraf 145:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Mihrap nişi.

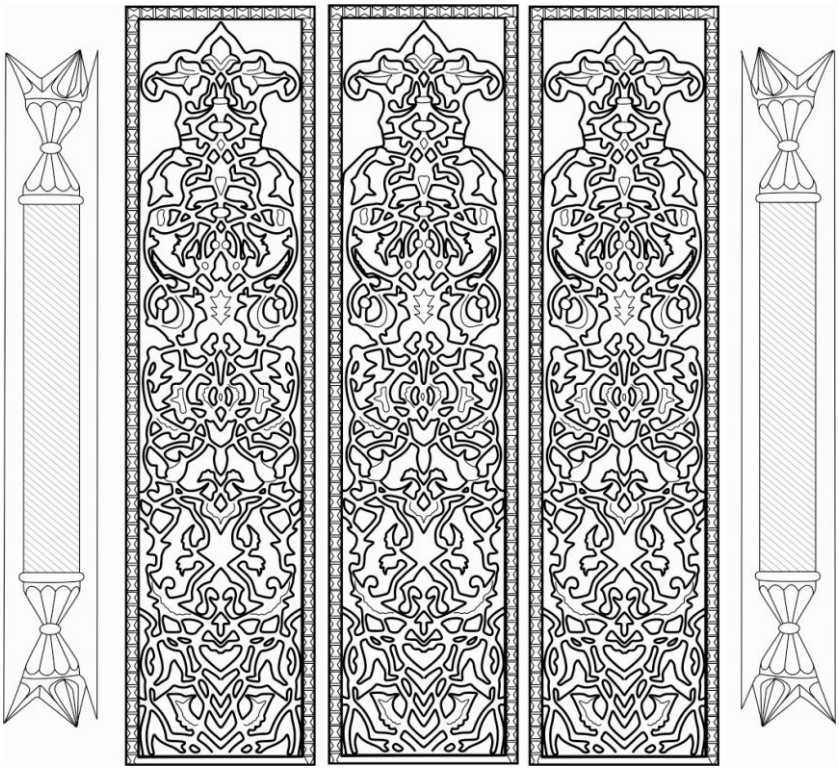

Şekil-16: Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Mihrap nişindeki süsleme

Fotoğraf 146:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Mihrap üst bölümü

Fotoğraf 147:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Harim batı duvarı.

Foto148:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Kadınlar mahfili.

Fotoğraf 149:Torbalı, Şehitler Köyü (Meşhed) Süleymaniye Camii. Tavan süslemesi.

4-8-SUBAŞI KÖYÜ ABİDİN CAMİ

Katalog No :8 **Şekil No:**17 **Foto No:**150-169

Banisi : II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi :1890-1894

Bulunduğu Yer:

Cami, Torbalı merkeze 12 km uzaklıkta, düz bir arazi üzerinde kurulmuş olan *Subaşı Köyü*'nde bulunmaktadır. Günümüze kadar olan süreçte, çeşitli onarım ve eklentiler yapılarak asli görünümünden uzaklaşmıştır.

Tarihçesi:

Yapı ile ilgili ilk resmi kayda 1894 Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ulaşılmaktadır. Burada "*İnşaatı Tamamlanmış Camiler*" arasında adı geçmektedir. 1896 yılına kadar "*Subaşı Karyesi Camii Şerifi*" olarak belirtilen yapı, 1896 yılından sonra "*Subaşı Karyesinde Abidin Camii Şerifi*" olarak anılmaktadır[89]. Yapı üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Müftülük kayıtlarında ise 1890-1900 tarihleri arasında inşa edildiği belirtilmektedir. Biz ise, yapıyı bu bilgiler ışığında, 1890-1894 yıllarına tarihlendirmekteyiz.

Yapının incelenmesi:

Cami, geniş bir avlu içinde yer almaktadır (Şek.17) (Fot.150). Yapı asli şeklinde, dikdörtgen planlı bir harim, kuzey batı köşesinde bir minare ve kuzeyde yer alan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yakın bir dönemde doğusuna ilave birim eklenmiştir. Beden duvarlarının sıvalı ve badanalı olmasından dolayı inşa malzemesi tespit edilemeyen yapının üst örtüsü içten düz ahşap tavan, dıştan dört yöne eğimli kırma kiremit çatıdır.

[89] Kayış 2012:105.

Harimin kuzeybatı köşesine yakın bir yere konumlandırılmış olan minare, beşgen kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir (Fot.151). Tarihini tespit edemediğimiz, ancak geç bir dönemde yenilendiği anlaşılan minarenin kürsülük ve pabuçluk kısmı fayans malzeme ile kaplanmış, gövdesi ise harçla sıvanmıştır. Kürsü ile pabuçluk bölümlerini ayıran alana, kademeli olarak yukarıya doğru genişleyen bir silme şeridi yerleştirilmiştir (Fot.152). Gövdesi oldukça sade olan minarenin, şerefeye yakın kısmına bir adet bilezik eklenerek hareket katılmıştır (Fot.153). Şerefe altında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Şerefe korkulukları demirdendir. Petek bölümü betonarme olup yuvarlak formlu bir bilezik ile sonlanmaktadır. Külahı ise, betonarmedir.

Yapının özgün doğu cephesi, son yıllarda önüne eklenen ilave birim sebebiyle dışarıdan algılanamamaktadır. 2000'li yılların sonlarına doğru yapılan ilave birimin doğu cephesinde, kadınlar mahfiline girişi sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Ayrıca cephe üzerinde tek sıra halinde iki adet yuvarlak kemerli pencere yer alır. Yapının asıl pencereleriyle bir bütünlük teşkil etmesi için pencere kenarları beyaz boya ile boyanarak söve görünümü kazandırılmıştır (Fot.154). Bu birimin güneyinde ise iki adet yuvarlak kemerli pencere mevcuttur.

Eserin asıl doğu cephesi, ilave birimin içinde kalmaktadır (Fot.155). Oldukça sade düzenlenmiş olan bu alanda iki adet yuvarlak kemerli pencere vardır. Demir parmaklıklara sahip bu pencerelerin doğramaları sonradan alüminyum malzeme ile değiştirilmiştir. Ayrıca ilave birimi taşıyan betonarme ayaklar da cepheye bitişik olarak konumlandırılmıştır (Şek.12).

Güney cephe üzerinde tek sıra halinde dört adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır (Fot.156). Bu pencerelerden ikisi harimi aydınlatırken, diğerleri ilave birime açılmaktadır. Yapının asli sövelerinin üstü sıvanarak kapatılmıştır. Bunun yerine sıvanın üstü, beyaz renk ile boyanarak söve görünümü kazandırılmıştır. Pencere eşikleri dışa hafif çıkıntılı olarak yapılmıştır. Parmaklıkları demirden olup, doğramaları alüminyum malzeme ile değiştirilmiştir.

Batı cephe üzerinde tek sıra halinde iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır (Fot.157). Pencere düzeni açısından güney cepheyi aynen tekrar etmektedir. Bu cephe üzerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamaktadır. Diğer cephelerden ayıran özellik ise, minarenin bu cephede yer almasıdır.

Kuzey cephenin özgününde, beş adet gemi teknesi tipinde kemerlerle birbirine bağlanan, altı adet ahşap desteğin taşıdığı, ahşap tavanlı bir son cemaat yeri bulunmaktaydı (Fot.158). Kemerler arasındaki boşluklar demir parmaklıklarla kapatılmıştı. Ayrıca harimin kuzey duvarında yer alan kapı ve pencereler dikdörtgen açıklıklar şeklinde olup, kapının hemen üzerinde, bir mükebbire bulunmaktaydı.

Bugünkü son cemaat yeri yukarıda da belirttiğimiz gibi, yapıya sonradan eklenmiştir. Özgün kemer araları, belirli bir yüksekliğe kadar duvar, geri kalan kısımları ise camekan olacak şekilde kapatılmıştır (Fot.159). Ortadaki daha dar olan açıklık son cemaat yerine girişi sağlamaktadır (Fot.160).

Yapının kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin zemini, girişin iki yanında birer seki halinde yükseltilmiştir. Kolonların arası belirli bir yüksekliğe kadar duvar, yukarısı ise camekan olacak şekilde kapatılmıştır. Son cemaat yeri, zeminden bir metre yüksekliğe kadar fayansla kaplanmıştır (Fot.161).

Harimin asıl kuzey cephesi ise, son cemaat yerinin örülmesi sebebiyle dışarıdan algılanamamaktadır. Cephede, ortadaki giriş olmak üzere üç adet açıklık vardır (Fot.162). Özgününde, söveli dikdörtgen açıklıklar şeklinde olması gereken pencereler (Fot.158) günümüzde, yuvarlak kemerlidir ve söveleri taş malzemelidir. Parmaklıkları demirden, doğramaları ise ahşaptan imal edilmiştir. Ortadaki kapı, yuvarlak kemerli olup ahşap kanatlara sahiptir (Fot.163). Kapının malzeme ve imalat şekli göz önüne alındığında günümüze yakın bir dönemin ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Harime girildiğinde göze çarpan ilk unsurlar, betonarme tavanı taşıyan, ikisi kare, ikisi yuvarlak dört kolondur (Fot.164). Bu kolonlar ve tavan yapının

kapsamlı bir onarım geçirdiğinin kanıtıdır. Bu kadar kapsamlı bir onarım geçirmesi, 1928 depreminde ağır hasar görmüş olacağını düşündürmektedir. Fakat bu konuda şu an için elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Oldukça sade tutulan harimin içi yerden belirli bir yüksekliğe kadar ahşap ile kaplanmıştır. Duvarlarda içlerinde Allah cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve dört halife isimlerinin yazılı olduğu, kademeli olarak yükselen alçı silmeli rozetler bulunmaktadır. Harimin doğu duvarı, pencere düzeni açısından dış cepheleri aynen tekrar etmektedir (Fot.165).

Güney duvarının ortasında yer alan mihrap, sivri kemerli, yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli kavsaraya sahip olup, tamamen günümüz ürünü çinilerle kaplanmıştır (Fot.166). Mihrabın iki yanında mermer sekiler bulunmaktadır.

Harimin batı duvarı da diğer cepheler gibi sade bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarda üzerinde iki adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı ile (Fot.167). üst kısmında üç adet alçı silmeli yazı yer almaktadır.

Caminin vaaz kürsüsü ve minberi, yalın bir şekilde, ahşaptan imal edilmiş son yılların örnekleridir (Fot.165,167).

Kadınlar mahfili, harimin kuzeyine konumlandırılmıştır (Fot.168). Mahfile erişim, harimin kuzey batı ucundaki ahşap korkuluklara sahip beton merdivenden sağlanmaktadır. Mahfilin harimle olan ilişkisi ahşap kafesle ayrılmıştır. Mahfil tavanı oldukça alçaktır. Minareye ulaşım da buranın batı kanadından sağlanmaktadır (Fot.169).

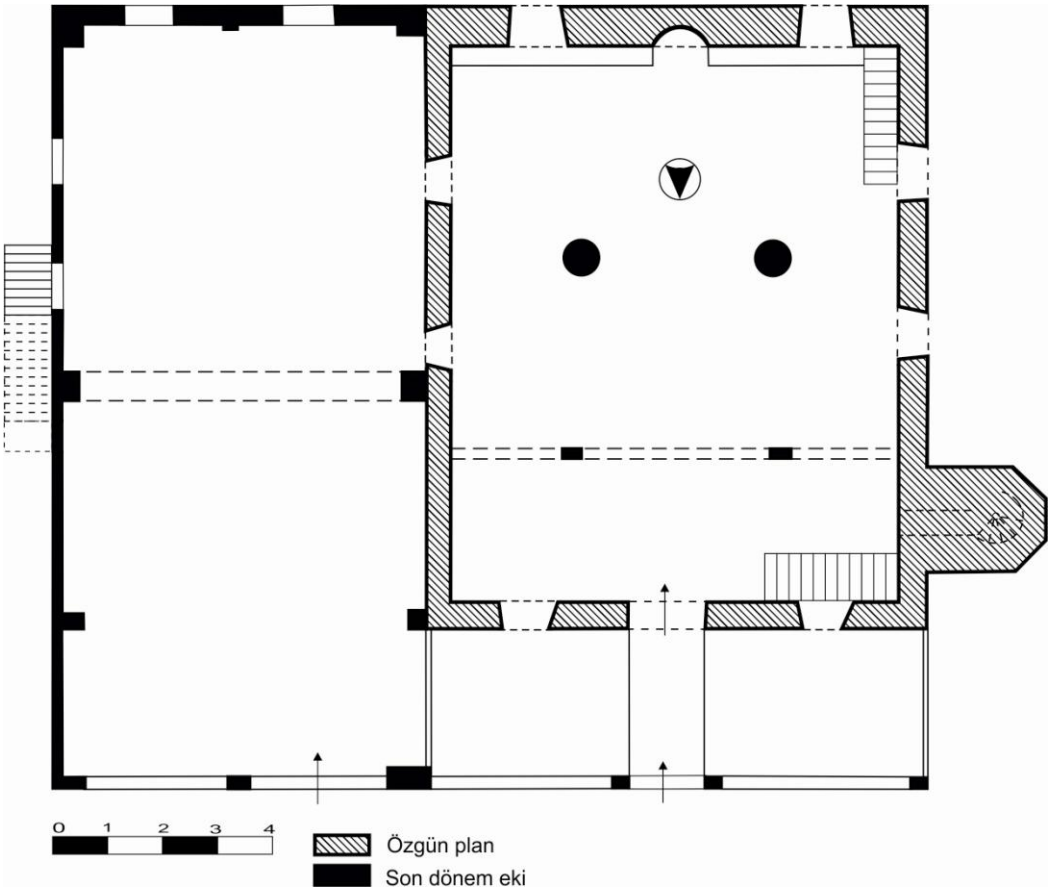

Şekil-17: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Planı.

Fotoğraf 150: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Güney cepheden genel görünüş.

Fotoğraf 151: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Minare.

Fotoğraf 152:Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Minare kürsüsü.

Fotoğraf 153: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Şerefe altı.

Fotoğraf 154: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Doğu cephe.

Fotoğraf 155: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Asıl doğu cephe.

Fotoğraf 156: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Güney cephe.

Fotoğraf 157: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 158: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. 1896 yılı. (TKATM)

Fotoğraf 159: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Kuzey cephe genel görünüş

Foto:160: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 161: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Son cemaat yeri içi

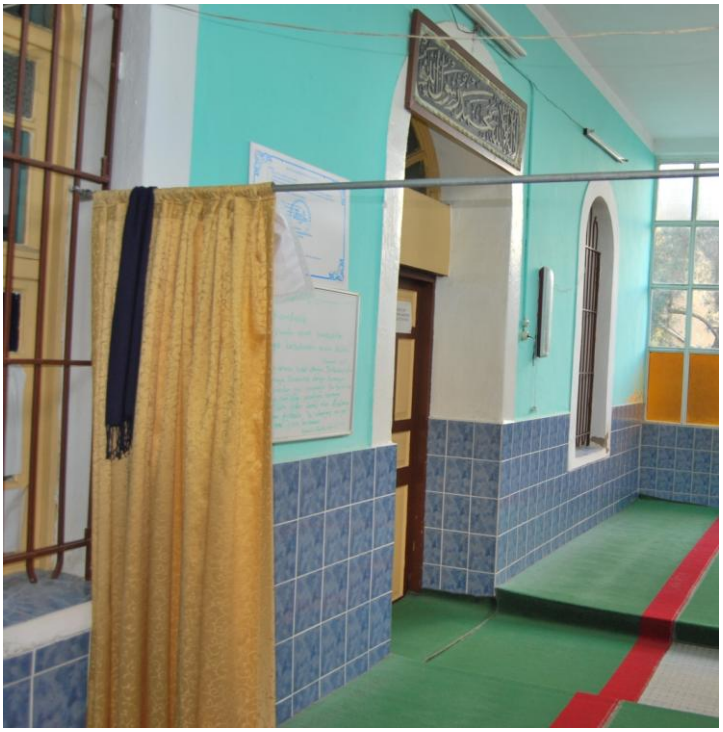

Fotoğraf 162: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Harim kuzey cephesi.

Fotoğraf 163: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Harim giriş kapısı.

Fotoğraf 164: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Harim ve güney duvarı.

Fotoğraf 165: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii.Harim doğu duvarı.

Fotoğraf 166: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Mihrap.

Fotoğraf 167: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Harim batı duvarı.

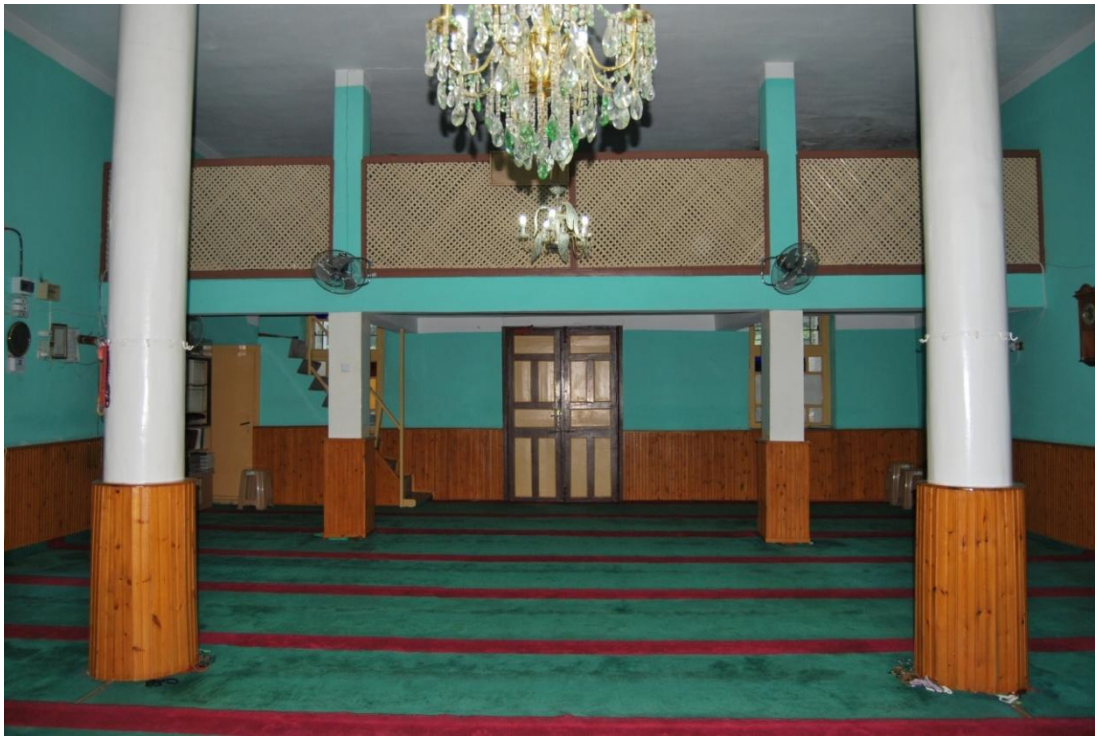

Fotoğraf 168: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Kuzey kanadı ve kadınlar mahfili.

Fotoğraf 169: Torbalı, Subaşı Köyü Abidin Camii. Kadınlar mahfilinden görünüş.

4-9- PAMUKYAZI (ARAPÇI) MAHMUDİYE CAMİİ

Katalog No **:** 9 **Şekil No:** 18 **Foto No:**170-191

Banisi **:**II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi **:**10.01.2014

İnşa Tarihi **:**1895-1902

Bulunduğu Yer:

Torbalı merkeze 9 km. uzaklıkta, İzmir-Ödemiş Yolu üzerinde, eski adı Arapçı günümüzdeki adı Pamukyazı olan köyde kurulmuş cami, düz bir arazi üzerinde yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının inşa kitabesi yoktur. Bununla birlikte kimi arşiv belgelerinde *Arapçı Köyü'*nde bir cami yapıldığına dair kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlara göre 1894 yılında köyde bir cami yapılmasına karar verildiği, 1895 yılında inşaatında başlandığı ve 1902 senesinde de yapımının tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1905 ve 1908 tarihli salnamelerde ise "*Arapçı Karyesinde Mahmudiye Cami'i Şerifi* " olarak adı geçen bu yapı, aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in Aydın Vilayeti'nde yaptırdığı hayır eserleri listesinde de belirtilmiştir[90].

Yapının incelenmesi:

Tek başına inşa edilmiş olan cami, 1947 ve 1997 yıllarında iki büyük onarım geçirmiştir. Bu onarımlarda beden duvarları yenilenerek, harimde değişiklikler yapılmış ve ilave birimler eklenerek yapı asli görünümünden uzaklaşmıştır. Bu denli büyük bir onarım geçirmiş olan yapının, araştırmamıza dahil edilmesindeki amaç, caminin 1.Nolu KVKBK'dan alınan eski fotoğraflarıyla günümüzdeki durumunun karşılaştırılarak değerlendirilmesidir.

[90] Kayış 2012: 119.

Geniş bir avlu içinde yer alan yapı kuzey-güney yönünde, uzanan dikdörtgen planlı bir harimle, batı duvarına bitişik inşa edilmiş bir minareden ibarettir (Fot.170) (Şek.18). Doğu ve kuzey cephelerin önünde yer alan betonarme birimler yapıya sonradan, muhtemelen de 1997 onarımında eklenmiştir. İnşa malzemesi, duvarları sıvalı olduğundan tesit edilememektedir. Duvar köşelerinde ise, düzgün kesme taş kullanılmıştır. İçten düz ahşap tavanla örtülü cami dışta, dört yana eğimli kırma kiremit çatılıdır.

Minare, harim batı duvarının ortasına konumlandırılmış olup, beşgen bir kürsü üzerinde yükselmektedir (Fot.171). Kürsü ve pabuçluk arasında yukarıya doğru genişleyen çokgen kesitli bir bilezik eklenmiştir. Pabuçluk kısmı yüksek tutulan minarenin, gövdesi oldukça sade düzenlenmiştir. Şerefe altı, yukarıya üç sıra halinde kirpi saçak dizisinden oluşmaktadır (Fot.172). Şerefesinde demir korkuluklar bulunan minarenin, külah bölümü demir doğramalı camla kapatılmıştır. 1997 yılında çekilmiş bir fotoğrafta, şerefe çevresinin ve külahının betonla sıvandığı görülmektedir (Fot.173). Pabuçluk kısmının batı yüzünde bulunan metal malzemeli kitabeden, minarenin 1947 yılında *Ahmet Özütürk* tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır. Kürsü kısmı kesme taş malzemeden yapılmış olan minarenin gövdesi, içten tuğla ile örülmüş olup, dıştan harçla sıvalıdır. Şerefe altı mukarnasları dışında herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

Yapının doğu cephesi, önüne eklenen ilave birim sebebiyle dışarıdan algılanamamaktadır. Oldukça sade olan cephede iki sıra halinde dört adet pencere bulunmaktadır (Fot.174). Harimin kuzeyindeki pencere, yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Kemer kilit taşı üzerinde bir adet ay-yıldız kabartması yer almaktadır (Fot.175). Güney ucunda ise iki adet, dikdörtgen şekilli ve söveli pencere mevcuttur. Cephenin kuzey ucunda, ilave birime harimden ulaşmayı sağlayan, düz atkı taşlı bir kapı bulunmaktadır. 1997 yılına ait fotoğrafta buranın bir pencere şeklinde düzenlendiği ve daha sonradan kapıya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Fot.176). Kapının hemen üstüne ise kadınlar mahfiline açılan dikdörtgen şekilli bir pencere yerleştirilmiştir. İlave birimin doğu cephesinde ise tek sıra halinde, altı adet düz atkı taşlı pencere

bulunmaktadır. Bu cephenin önünde duvar olması sebebiyle görüntüsü alınamamıştır.

Caminin güney cephesinde dört adet pencere bulunmaktadır. Bunlardan ikisi düz atkı taşlı ve söveli olup harimi aydınlatırken, diğer ikisi ilave birimi aydınlatmaktadır ve günümüze yakın bir dönemde eklenmiştir (Fot.177). İki pencerenin ortasında, üstte bir adet, harçla yapılmış, oval silmeli, yatay çerçeve bulunmaktadır. 1997 onarımından sonra eklendiği anlaşılan bu çerçevenin içi boştur. Ayrıca güney cephenin, yan cephelerle birleştiği yere, kesme taşlar birer sıra atlamalı olarak dizilerek, yapının görüntüsüne hareket kazandırmıştır.

Yapının batı cephesinde dikkat çeken ilk unsur, buraya konumlandırılan minaredir (Fot.178). Bu cephede biri yukarıda olmak üzere toplam beş pencere açıklığı yer almaktadır. Pencerelerden minarenin kuzey ucunda kalan ve en yakın olanı hariç, tamamının dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Minareye yakın konumda bulunan kuzeydeki pencere diğerlerine göre daha büyüktür. Yuvarlak kemerli bu açıklığın kilit taşı üzerinde ay-yıldız kabartması işlenmiştir. Cephenin en kuzeyinde alt alta iki pencere bulunmaktadır. Altta olanı önceden son cemaat yeri olup, daha sonradan harime dahil edilen hacmi, üstte olan ise kadınlar mahfilini aydınlatmaktadır. Yine bu iki pencerenin arasına içi boş yatay bir çerçeve yerleştirilmiştir. 1997 yılında çekilen fotoğraflarda bu silmeler yer almamaktadır (Fot.179).

Caminin kuzey cephesi çok sade düzenlenmiştir. Önüne, yakın bir dönemde belirli bir yüksekliğe kadar demir malzemeli, camekanlı bir sundurma eklenmiştir (Fot.180). Cephe üzerinde iki sıra halinde dört adet açıklık vardır. Alt sıranın ortasında, harime açılan bir kapı, yanlarında ise birer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Üstte, kadınlar mahfilini aydınlatan, diğerlerine oranla daha küçük bir pencere vardır. Bu pencerenin son yıllarda yapılmış eklenti olduğu eski fotoğraflarından da anlaşılmaktadır (Fot.181).

Günümüzde yapının bir son cemaat yeri yoktur. Fakat 1997 yılına ait fotoğrafta kuzey cephe önünde, bitişme çizgisinden açıkça anlaşıldığı üzere,

yapıya sonradan eklendiği anlaşılan bir son cemaat yeri bulunmaktaydı (Fot.182). Üstü düz ahşap tavanla örtülü bu birimin aynı zamanda yukarıdaki kadınlar mahfiline zemin teşkil eden bir mahal olduğu, batı duvarına bitişik merdivenlerden anlaşılmaktadır. Yine aynı fotoğrafta son cemaat yeri güney duvarı üzerinde harime açılan, ortadaki ahşap kanatlara sahip bir kapı ile yanlarda demir parmaklıkları olan birer pencere seçilmektedir. Ancak bu duvar günümüzde yoktur. Muhtemelen 1997 onarımında duvarın kaldırılması ile sonradan ilave edilen son cemaat yeri harime dahil edilerek yapı, kuzeye doğru genişletilmiştir.

Bugün içi gayet sade bir görünüme sahip harimin, bir zamanlar alçı ve boyalarla yapılmış süslemelere sahip olduğu tespit edilmektedir (Fot.183). 1997 yılında veya sonrasında yapılan onarımlarda harimde yer alan bu süsleme unsurları yok edilmiştir. Camiye girişte dikkat çeken ilk unsur, asli şeklinde yapının kuzey cephesini oluşturması gereken duvarın, geç bir dönemde ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan kolonlar, kiriş ve bu kirişin köşeliklerinde bulunan alçıpandan imal edilmiş konsollardır (Fot.184). Harim duvarlarında süslemeyi oluşturan tek unsur, Allah cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve Dört Halife isimleri radiyallahü anh ifadesi ile birlikte yazılı olduğu, alçı silmeli levhalardır (Fot.185). Yapının eski fotoğraflarında da görülen bu lafzı celiler, 1997 yılı onarımdan sonra yok edilmiş, yerlerine günümüzdekiler yapılmıştır. Bunlar arasındaki doku, boyut, konum ve hat farklılıkları bu süslemelerin orijinal olmadıklarını bizlere göstermektedir.

Harimin doğu duvarında pencere kenarları alçı silme ile çerçevelenmiştir (Fot.185).

1997 yılında alınan fotoğraflarında, güney duvarının yapının en hareketli cephesini oluşturduğu görülmektedir (Fot.186). Bu duvar üzerinde bulunan mihrap, görsel açıdan dikkat çekici bir takım unsurlara sahiptir (Fot.187). Yuvarlak kemerli, çeyrek küre kavsaralı, yarım daire kesitli mihrap nişinde, yağlı boya ile yapılmış perde motifi bulunmaktaydı. Nişin etrafını silme şeridi

dolaşmaktaydı. Mihrabın iki yanında, mermer malzemeli veya yağlı boya ile mermer taklidi bir görünüş kazandırıldığını düşündüğümüz, gövdeleri sade düzenlenmiş plasterler yer almaktaydı. Kemer köşeliklerinin içi boş bırakılmıştı. Mihrap tepeliği kademeli olarak yukarıya doğru genişleyen, iki yanında birer sütun başlığı görünümü kazandırılmış öğelerden oluşmaktaydı. Tepeliğin hemen üstünde alçı silme ile çerçevelenmiş ayet kitabesi, iki yanında içlerinde Allah cellü celalühü ve Muhammed aleyhisselam ve Dört Halifenin isimleri radiyallahü anh ifadesi ile birlikte yazılı levhalar, kitabeliğin hemen üstünde de alçıdan yarım güneş kursu bulunmaktaydı. 1997 yılında geçirdiği onarımla bu mihrap yok edilerek, yerine günümüzdeki mihrap yapılmıştır.

Günümüzde güney duvarının ortasında yer alan mihrap, yuvarlak kemerli, çeyrek küre kavsaralı, yarım daire kesitlidir. Mihrap çevresini, yanlarda sütun görünümü kazandırılmış, içi dikey yivli alçı plasterler dolaşmaktadır (Fot.188).

Harimin batı duvarı, pencere düzenlemesi açısından dış cepheyi aynen tekrar etmektedir. Bu cephe üzerindeki tek fark ise, minareye girişi sağlayan, PVC malzemeli kapıdır (Fot.189). Günümüzde bu kapıya ulaşım seyyar bir merdiven ile sağlanırken, daha önce burada ahşaptan imal edilmiş, bir merdiven yer almaktaydı (Fot.190).

1997 yılındaki fotoğraflarda, harimin kuzeyinde, ikisi duvara dayalı, ikisi serbest dört adet ahşap destekle taşınan, bir kadınlar mahfili olduğu anlaşılmaktadır. Harim ile mahfil arasındaki ilişkiyi ahşap bir kafes ayırmaktaydı (Fot.190). Günümüzde ahşap kadınlar mahfili kaldırılarak, bir miktar geriye uzatılıp, betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Mahfile erişim, harimin kuzeybatı köşesinde yer alan demir merdivenlerden sağlanmaktadır. Harim ile arasında herhangi bir kafes uygulaması yoktur (Fot.191).

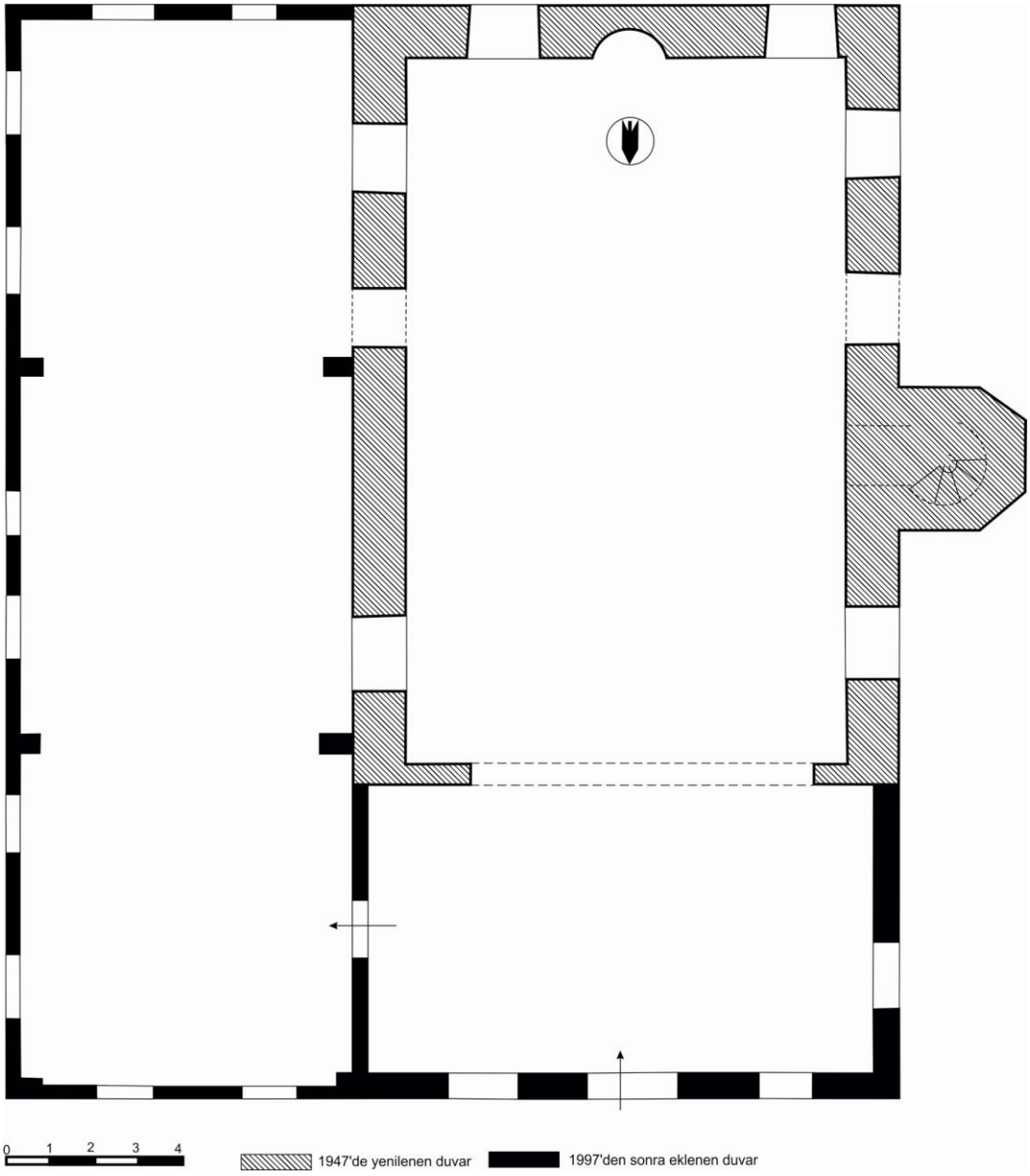

Şekil-18: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Planı.

Fotoğraf 170: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Genel görünüş.

Fotoğraf 171: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Minaresi.

Fotoğraf 172: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Şerefe altı.

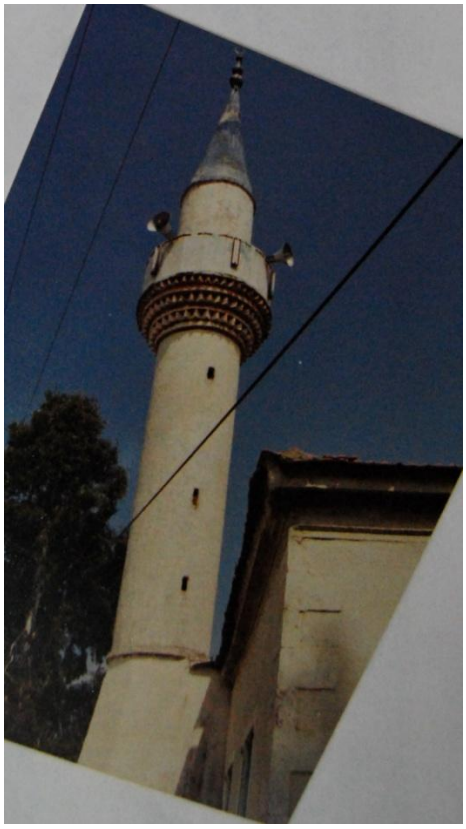

Fotoğraf 173: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Minaresinin onarımdan önceki hali 1997. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 174: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Doğu cephesinin ilave birimin içinden görünüşü.

Fotoğraf 175: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Doğu cephesi.

Fotoğraf 176:Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harimin doğu cephesi. Onarım öncesi 1997 (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 177: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim güney cephesi.

Fotoğraf 178: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Kuzeybatı köşeden, batı cephe.

Fotoğraf 179: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Batı cephe onarım öncesi 1997. (KVKBK)

Fotoğraf 180: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim kuzeycephesi.

Fotoğraf 181: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Kuzey batı köşeden görünüş. Onarım öncesi 1997 (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 182: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Onarım öncesi 1997 yılında son cemaat yerinin onarımdan önceki durumu ve kuzey duvarı. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 183: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Onarım öncesi harimin 1997 yılındaki durumu. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 184: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harimin genel görünüşü.

Fotoğraf 185: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim doğu duvarı.

Fotoğraf 186: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim mihrap duvarı. Onarım öncesi 1997. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

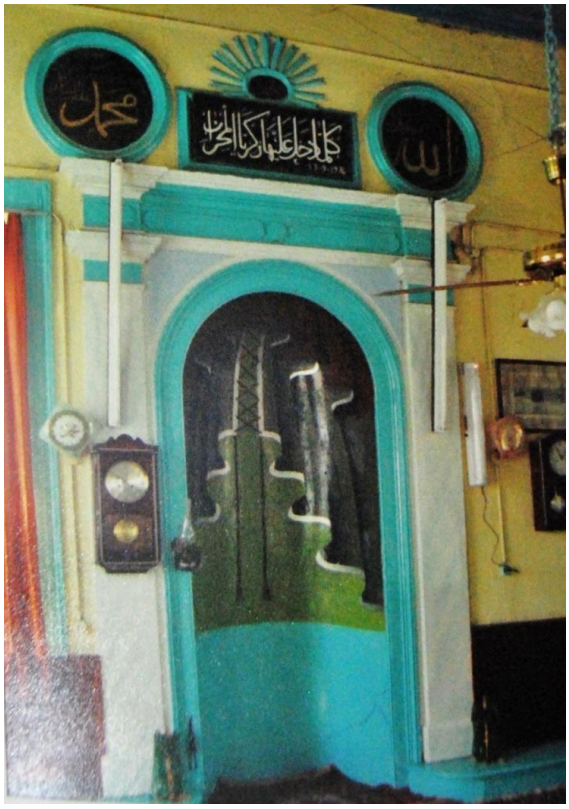

Fotoğraf 187: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Mihrap. Onarım öncesi 1997. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 188: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Mihrap.

Fotoğraf 189: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim batı duvarı.

Fotoğraf 190: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Onarım öncesi harim kuzey duvarı ve minare çıkışı sağlayan ahşap merdivenler. 1997. (İzmir 1 Nolu KVKBK)

Fotoğraf 191: Torbalı, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii. Harim kuzey cephesi.

4-10- BÜLBÜLDERESİ KÖYÜ HAMİDİYE CAMİİ

Katalog No :10 **Şekil No:**19 **Foto No:**193-206

Banisi :II. Abülhamid

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi : 1312(H)/ 1895(M)

Bulunduğu Yer:

Cami, Torbalı merkeze 18 km. mesafede bulunan Bülbülderesi Köyü (Mahallesi)'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Kuzey cephede harim giriş kapısının üstüne yerleştirilen inşa kitabesine göre tarihlendirilmektedir (Fot.193). Üç satırlık mermer kitabenin Latin harfleriyle oknuşu ve sadeleştirilmişi şöyledir;

1- Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike-pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmanniyye essultan

2-İbn'üs sultan essultan el gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3- İş bu Hamid Cami-i şerif bin üç yüz on iki sene-i hicriyesi zilkade'de inşa edilmiştir. 1312 sene-i hicriyesi. Reseme hu taşçı ali bey[91]

Sadeleştirilmişi;

1- İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2-Sultan oğlu sultan ikinci gazi Abdülhamid han hazretleri enşereflileri tarafından

[91] Kayış 2012: 108.

3- Yapılan bu Hamid Camii şerifi bin üç yüz on iki senesi zilkadde ayında inşa edilmiştir. Hicri 1312 senesi. reseme (hak'eden) taşçı Ali Bey.

Geniş bir avlu içinde, kuzey batısında mekteple birlikte inşa edilen yapı ile ilgili ilk bilgiye, 1893 yılı Salnamesi'nde rastlanılmaktadır. Bu salnamede mektep, cami, minare ve muhafaza duvarlarının yapımına karar verildiği ifade edilmektedir. 1894 yılı salnamesinde "*İnşaatı Tamamlanmış Camiler*" arasında gösterilmektedir. İnşa kitabesinde, 1895 yılı Nisan-Mayıs aylarında bitirildiği belirtilen yapı, 1896 yılına kadar "*Bülbüldere Karyesi Cami'i Şerifi"*, 1896'dan sonra da "*Bülbüldere Karyesinde Hamidiye Cami'i Şerifi*" olarak anılmaktadır[92].

Yapının incelenmesi:

Yapı kare planlı bir harimle, kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden ibarettir (Şekil:19). Ayrıca kuzey batı köşesinde bir de minaresi mevcuttur. Harim duvarları sıvalı ve yeşil renk badanalı olduğundan inşa malzemesi seçilememektedir.

Harimin kuzeybatı köşesine konumlandırılmış olan minare, beşgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik gövdesi ve peteği ile asli şeklini muhafaza etmektedir (Fot.194). Dış tarafı sıvalı olduğu için inşa malzemesi seçilememektedir. Minarenin, kürsü ve pabuçluk bölümlerini birbirinden ayıran alana, yukarıya doğru genişleyen bir silme şeridi yerleştirilmiştir. Pabuçluk bölümü minareden çokgen bir silme ile ayrılmaktadır. Gövdesi ise oldukça sade düzenlenmiştir. Üzerinde herhangi bir süsleme unsuru olmayan şerefe altı, yukarıya doğru genişlemektedir. Korkulukları demirden imal edilmiştir. Kısa tutulmuş peteği, basık soğanvari bir külah ve alemle son bulmaktadır (Fot.195).

Caminin doğu cephesi, oldukça sade düzenlenmiştir. Cephe üzerinde iki sıra halinde dört adet pencere bulunmaktadır (Fot.196). Alt sıradaki pencereler dikdörtgen açıklıklar şeklinde olup, demir doğramalı ve parmaklıklıdır. Eşikleri

[92] Kayış 2012: 108.

ise dışarıya çok az miktarda taşıntı yapmaktadır. Üstteki iki pencere, alttakilere oranla daha dar ve küçük tasarlanmıştır.

Yapının güney ve batı cephelerinin önünde yer alan duvardan dolayı, bu yönlerden fotoğrafı alınamamıştır. Fakat pencere ve cephe düzenlemesi açısından doğu cepheyi tekrar etmektedir. Batı cephesindeki tek fark, minarenin burada bulunuyor olmasıdır.

Eserin kuzey cephesinde, dört betonarme ayağın taşıdığı, üç yönü açık son cemaat yeri bulunmaktadır (Fot.197). Son cemaat yerinin zemini yanlarda birer seki ile yükseltilmiştir, üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Fot.198). Harime kuzey duvarının ortasında yer alan dikdörtgen açıklık şeklinde düzenlenmiş kapı ile girilmektedir. Asıl kapıdan geriye sadece, bakırdan kapı kolları kalmıştır (Fot.199). Bu kapının iki yanında ise birer pencere bulunmaktadır. Pencereler dikdörtgen açıklık şeklinde olup demir parmaklıklara sahiptir. Girişin hemen üstünde alçı silme içine alınmış üç satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir.

Harim oldukça sade bir düzenlemeye sahiptir (Fot.200). Pencereler, dış cephe düzenini içeride de tekrar etmektedir. Tek fark alt sıra pencerelerinin alçı silme ile çerçeve içine alınmış ve siyah yağlı boya ile boyanarak söve görünümü kazandırılmış olmasıdır. Yerden belirli bir yüksekliğe kadar fayansla kaplı harim duvarlarında pencerelerin üst hizasına yerleştirilmiş, içlerinde Allah Cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve Dört Halife isimlerinin radıyallahü anh ifadesi ile birlikte yazılı olduğu alçı silmeli, yuvarlak levhalar bulunur. Yazılar siyah zemin üzerine altın yaldız boyalıdır.

Harim doğu duvarı pencere düzenlemesi açısından dış cepheyi aynen tekrar etmektedir. Oldukça sade bir görünüme sahiptir (Fot.201).

Güney cephe harimin en hareketli cephesini teşkil etmektedir (Fot.200). Cephe üzerinde iki sıra halinde düzenlenmiş dört pencere vardır. Alt sıradakiler dikdörtgen şekilli olup alçı silme şeridi ile çerçevelenmiştir. Pencere doğramaları ve parmaklıkları demirdendir. Üsttekiler ise daha küçük ve dardır. Cephe önünde mihrabın iki yanında sekiler yer almaktadır. Mihrap güney duvarının tam

ortasına konumlandırılmıştır (Fot.201). Yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre kavsaraya sahip olup, günümüzde içi fayansla kaplıdır. Mihrabın iki yanındaki mermer malzemeli plasterler, mihrap tacını taşır vaziyettedir. Sütünce başlıkları yukarıya doğru genişleyen bir görünümdedirler. Yalın silmelerden oluşan bu taç, yukarıya doğru kademeli olarak genişlemektedir (Fot. 202). Bunun hemen üstünde ise alçı kartuş içine alınmış bir ayet kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin yukarısında dönem özelliğini yansıtan, alçıdan güneş kursu mevcuttur. Tam ortasında ise ayet yazısı vardır. Güneş kursunun üst iki yanında da “Allah cellü celalühü” ve “Muhammed aleyhisselam” yazılı levhalar yer almaktadır.

Harimin batı duvarı, pencere düzenlemesi açısından dış cepheyi tekrar etmektedir (Fot.203). Kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan ahşap merdivenler, bu cephenin kuzey ucuna konumlandırılmıştır.

Kuzey duvar boyunca, ikisi serbest, ikisi duvara dayalı vaziyette dört adet ahşap sütunun taşıdığı kadınlar mahfili uzanmaktadır (Fot.204). Mahfil ile ana hacim arasındaki ilişkiyi ahşap kafes ayırmaktadır. Mahfilin içi, oldukça alçak ve dar tutulmuştur. Batı cephesinde minareye çıkışı sağlayan bir de açıklık bulunmaktadır (Fot.205).

Yapının minberi, güney cephede, mihrabın batısında yer almaktadır (Fot.206). Tamamen ahşaptan imal edilmiş minber doku ve nitelik bakımından kadınlar mahfili ile benzerlik göstermektedir. Üzeri yağlı boya ile boyanmıştır. Gövdesi oldukça sade tutulmuş minberin köşk bölümü daha süslemelidir. Köşk tepeliğinin doğuya bakan yüzünde kabartma yıldız motifi görülmektedir.

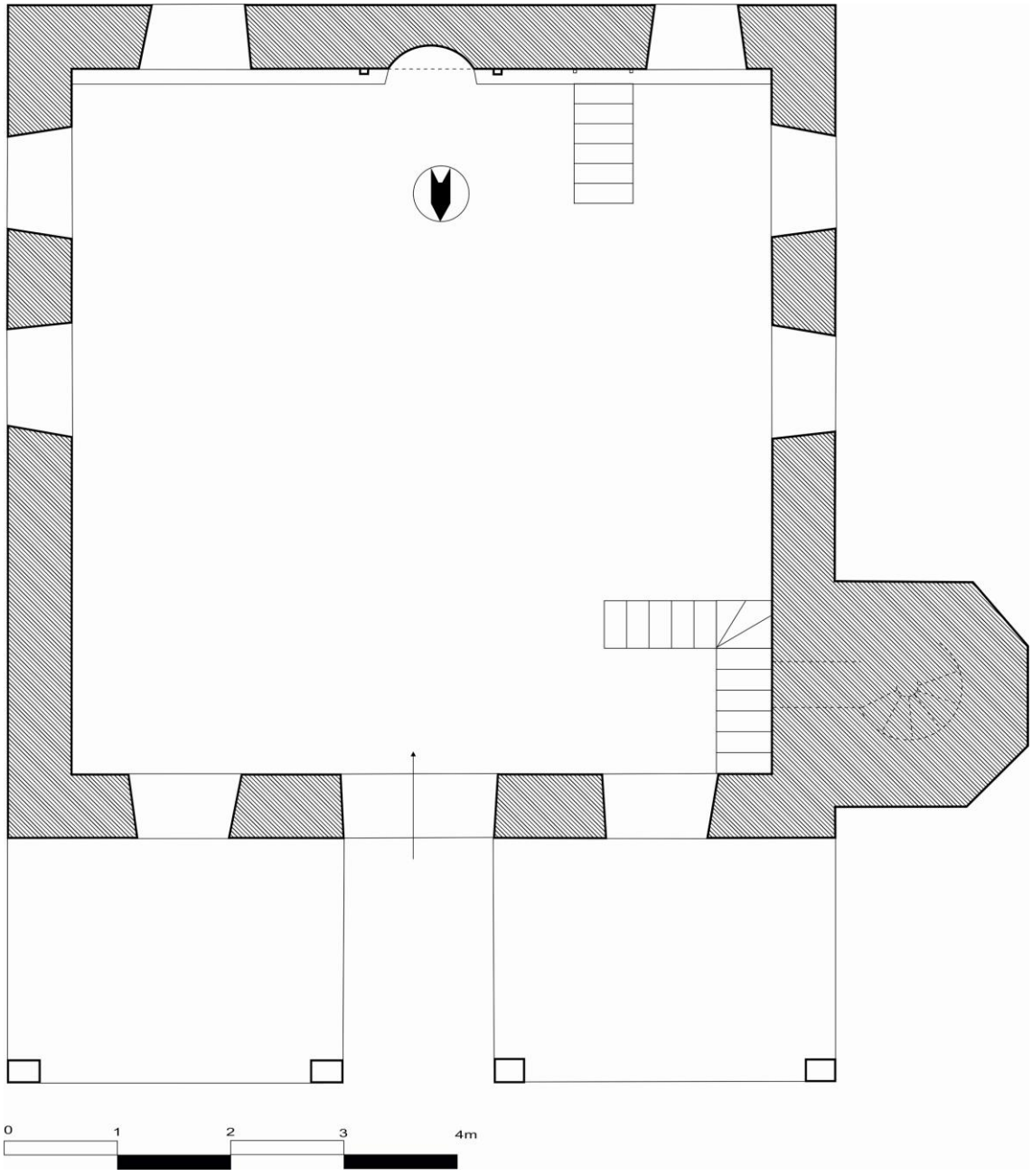

Şekil-19: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Planı.

Fotoğraf 193: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Kitabesi

Fotoğraf 194: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Minare.

Fotoğraf 195: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Şerefe.

Fotoğraf 196: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Doğu cephe.

Fotoğraf 197: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 198: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Son cemaat yeri, doğu cepheden görünüş.

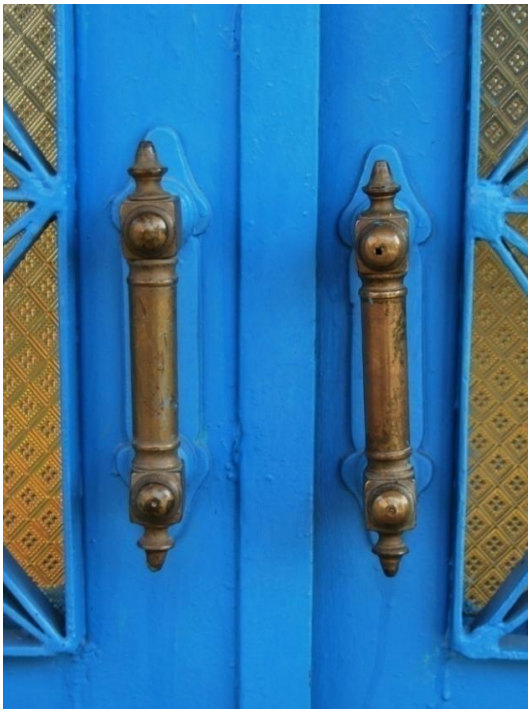

Fotoğraf 199: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Kapı kolları.

Fotoğraf 200: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Harim genel görünüş.

Fotoğraf 201: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Harim doğu cephe.

Fotoğraf 201: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Mihrap.

Fotoğraf 202: Torbalı, Bülbülderesi Köyü, Hamidiye Camii. Mihrabın üst kısmı ve üzerindeki güneş kursu.

Fotoğraf 203: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Harim batı duvarı.

Fotoğraf 204: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Harim kuzey duvarı.

Fotoğraf 205: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Kadınlar mahfili ve minare kapısı.

Fotoğraf 206: Torbalı, Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii. Minber.

4-11- ERTUĞRUL CAMİİ

Katalog No **:**11 **Şekil No:**20-21 **Foto No:** 207-227

Banisi **:**II.Abdülhamid

İncelenme Tarihi **:**10.01.2014

İnşa Tarihi **:** 1320(H)/ 1902(M)

Bulunduğu Yer:

Cami, Torbalı merkezde yer alan *Ertuğrul Mahallesi*'nde bulunmaktadır. Geniş bir avlu içinde yer alan caminin yakınlarında bir de mektep vardı[93]. Fakat bu mektep günümüze ulaşamamıştır.

Tarihçesi:

Caminin kuzeydeki giriş kapısının üstünde yer alan kitabeden, 1902 yılı Aralık ayında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Fot.207) (Şek.20). Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı ve sadeleştirilmiş hali şu şekildedir;

Tuğra (II. Abdülhamid El Gazi) Ramazan 1320

1- Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike-pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmanniyye essultan

2- İbn'üs sultan essultan el-gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3- İş bu Ertuğrul Cami-i şerif bin üç yüz yirmi sene-i hicriyesi ramazan'da inşa edilmiştir[94.]

Sadeleştirilmiş hali;

[93] Kayış 2012: 150.
[94] Çetin (a) 2006: 7.

1- İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2- Sultan oğlu sultan gazi ikinci Abdülhamid han hazretleri tarafından

3- Yapılan bu Ertuğrul Cami-i şerifi 1320 yılı ramazan ayında inşa edilmiştir.

Yapının incelenmesi:

1928 tarihli Torbalı Depreminde büyük hasar gören cami, daha sonraki dönemde onarılarak güneye doğru genişletilmiştir. 1958 ve 1979 yıllarında da çeşitli tadilatlar görmüştür[95]. Bu onarımlar sırasında ne gibi eklemeler ve çıkarmalar yapıldığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Fakat yapı duvarlarındaki çeşitli doku ve nitelik farklılıkları bize, eserin bu yıllarda duvar örgüsünün değiştiği hususunda bir fikir vermektedir. En son 2012 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilen camide, bazı son dönem eklentileri kaldırılmış, cephe ve çevresinde düzenlemeler yapılmıştır[96].

Yapı kuzey güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir harim, bu harimin kuzeyinde bir son cemaat yeri ve batısına inşa edilmiş bir minareden ibarettir (Foto:208) (Şek.21). Günümüzde duvarların sıvalı ve boyalı olmasından dolayı inşa malzemesi tespit edilememiştir. İçten düz ahşap tavan, dıştan dört yöne eğimli kırma kiremit çatı ile örtülüdür. Çatı saçakları sıvalı olup kademeli olarak yukarıya doğru genişlemektedir. Saçak altlarında, son yılların ürünü olan, çökertme tekniğiyle oluşturulmuş süslemeler görülmektedir.

Minare, beşgen planlı kürsüye sahip olup, batı duvarının ortasına konumlandırılmıştır (Fot.209). Kürsü, yukarıya doğru daralan, çokgen kesitli bir silme ile pabuçluktan ayrılmaktadır. Oldukça yüksek tutulmuş pabuçluğun her bir kenarının üst çizgisi, tepe noktalarında sivrilerek uçları, gövdeye geçişi

[95] http://torbali.bel.tr/Haber-Detay/Belediye/ertugrul-cami-cuma-gunu-ibadete-aciliyor.html. 14.12.2014, 13.50.
[96] http://torbali.bel.tr/Haber-Detay/Belediye/ertugrul-camii-ibadete-acildi-492.html. 13.10.2012. 16.32

sağlayan yuvarlak bir bilezikle birleşmektedir (Fot.210). Sade bir gövdeye sahip minarenin şerefe altında, tuğlaların çapraz yerleştirilmesiyle oluşturulmuş üç sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır (Fot.211). Şerefe korkulukları sıvanarak kapatılmıştır. Petek kısmı, saçla kaplanmış bir külahla örtülüdür. Kürsülüğü kesme taştan, gövdesi ise tuğladan inşa edilmiş olan minarenin üzeri, tamamen sıvalı ve sarı boyalıdır (Fot.212). Günümüze çeşitli onarımlar sonucu gelebilmiştir.

Yapının doğu cephesi sade bir görünüme sahiptir. Cephe üzerinde beşerden iki sıra halinde düzenlenmiş, toplam on pencere bulunmaktadır (Fot.213). Alt sıra pencerelerinden, kuzeyden itibaren ilk dördü, dikdörtgen açıklıklar şeklindeyken, en güneydeki beşinci pencere yuvarlak kemerldir. Üst sıradaki pencereler de yuvarlak kemerli olup, daha küçük ve dar tutulmuştur. Bütün pencereler ahşap doğramalara sahiptir.

Güney cephede yuvarlak kemerli, ahşap doğramalara sahip iki pencere bulunmaktadır. Pencereler dışında cephenin görünümüne hareket katan bir unsur bulunmamaktadır. Bu cephe konutlarla kapatılmıştır.

Batı cephenin 2012 yılındaki onarımdan önce çekilen bir fotoğrafında kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan, oldukça geniş tutulmuş merdivenlerin olduğu görülmektedir (Fot.214). Yine bu fotoğraftan, merdiven boşluğunun malzeme odasına dönüştürüldüğü, minare kürsülüğünün ise o dönemde kayrak taş ile kaplandığı, önüne de üzeri plastik malzeme ile örtülü bir sundurmanın inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bugün için bunlardan hiçbir iz yoktur.

Batı cephenin günümüzdeki halini diğer cephelerden ayıran en önemli özellik, minarenin burada bulunuyor olmasıdır. Altta dört, üstte beş adet olmak üzere iki sıra halinde dokuz pencere vardır (Fot.215). Alt sıra pencerelerinin güney uçta yer alan yuvarlak kemerli penceresi hariç diğerleri dikdörtgen açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir. Bu cepheyi doğu cepheden ayıran bir diğer özellik de, son cemaat yerine açılan tek penceresi olmasıdır. Üst sıradaki

pencereler ise doğu cephedeki pencerelerinin düzenini tekrar etmektedir. Bütün pencereler ahşap doğramalara sahiptir.

Kuzey cephede iki sıra halinde 5 pencere bulunmaktadır (Fot.216). Daha dar ve küçük olan üst sıra pencereleri yuvarlak kemerli, alt sıradakiler ise dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Pencere doğramaları ahşaptandır. 2012 yılına ait fotoğrafta bütün pencerelerin alüminyum doğramalara, üst sıra pencerelerinin demir parmaklıklara sahip olduğu görülmektedir (Fot.214). Alttaki iki pencerenin arasında son cemaat yerine girişi sağlayan, ahşap kanatlara sahip, dikdörtgen açıklık şeklinde bir kapı vardır. Kapının hemen üstünde yapının inşa kitabesi yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde, cephe boyunca uzanan, düz ahşap tavanlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Fot.217). Son cemaat yerinin doğu yüzünde, iki adet dikdörtgen şekilli pencere görülür. Güney duvarında ortada ahşap kanatlara sahip bir kapı ve bunun iki yanında ise birer pencere vardır. Batı kanadında bulunan pencerenin bir zamanlar dıştan örülerek dolap şeklinde kullanıldığı, 2012 onarımında ise tekrar pencereye dönüştürülerek özgün işlevine kavuşturulduğu görülmektedir. Ayrıca bu onarımda, söz konusu pencerenin önüne, kadınlar mahfiline ulaşımı sağlayan bir de merdiven eklenmiştir.

Yapı içine girildiğinde dikkat çeken ilk unsur, harimin diğer Torbalı camilerine göre kuzey güney doğrultusunda daha uzun olmasıdır (Fot.218). Harimin doğu, batı ve güney duvarlarının kalınlığı, minare kürsüsünden itibaren güneye doğru incelmektedir. Duvar kalınlığındaki bu farklılık, ilk başta iki ayrı inşa dönemini akla getirmektedir. Nitekim vakıflardaki kayıtlarda da harimin duvarlarının bu kesiminin 1928 depreminden sonra yenilendiği bilgisi yer almaktadır. Anlaşılan o ki yapı, 1928 depreminde hayli hasar görmüş ve bu kesimler daha sonra yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yapı içinde sadelik hakimdir. Duvarladaki yegane hareket unsuru, tavana yakın bir konuma yerleştirilmiş Allah cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve Dört Halife

isimlerinin yer aldığı, son yılların ürünü levhalardır. Cephelere yerleştirilmiş çok sayıda pencere, harimin oldukça aydınlık görülmesini sağlamıştır. Dış cephe pencereleri dışta yuvarlak kemerliyken, içte basık kemerlidir.

Harimin doğu duvarının güneyine yakın bir noktaya, yapı içindeki durağanlığı kırmak amacıyla, yaklaşık 30 cm genişliğinde, duvar yüksekliğince ahşap bir silme yerleştirilmiştir (Fot.219). Bu silmenin taşıyıcı bir işlevi olmadığı, süsleme amacıyla yapıldığı tepe noktasında tavan ile temas etmemesinden de anlaşılmaktadır. Pencere düzeni, ebat ve sayı olarak dış cephe ile kıyaslandığında bir farklılık göstermemektedir. Kemer örgüsü olarak basık kemer tercih edilmiştir.

Güney cephenin ortasında yer alan mihrap ve çevresinin 2012 yılına kadar son yılların ürünü çinilerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise, söz konusu tarihte gerçekleştirilen onarımlarda, sıva raspası yapılan mihrabın çinilerinin söküldüğü görülmektedir. Ancak yapılan bu onarımlarda, mihrabın aslına sadık kalınıp kalınmadığını belirlemek güçtür. Dışa doğru taşıntı teşkil eden mihrabın yarım daire planlı mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülüdür (Fot.220). Kavsara sivri kemerlidir. Mihrap taşıntısının etrafını alçı silmeli şeritler dolaşmaktadır. Üzerinde herhangi bir ayet kitabesi yoktur. 2012 yılına ait bir fotoğrafta mihrabın ve çevresinin yakın dönem ürünü çini ile kaplandığı görülmektedir (Fot.221). Mihrabın iki yanında, basık kemerli pencereler vardır. Pencere doğramaları ahşaptan imal edilmiştir. Ayrıca mihrabın yanlarında sekiler yer almaktadır. Bu sekiler günümüzde ahşap ile kaplanmıştır.

Harimin batı duvarı, genel özellikleri itibariyle doğu duvarı ile benzerlik göstermektedir. Ahşap duvar silmesi ve dışa doğru genişleme bu cephede de görülmektedir. Ancak, pencereler basık kemerlidir (Fot.222).

Harimin kuzeyinde, kadınlar mahfil yer almaktadır. 2012 yılına ait fotoğraflardan birinde, mahfilin güneye doğru genişletilmiş olduğu ve iki sıra halinde toplam sekiz ahşap sütunla taşındığı görülmektedir (Fot.223).

Günümüzde bu mahfil yenilenerek, ikisi duvara dayalı dört ahşap desteğin taşıdığı ahşap kafesli kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür (Fot.224). Söz konusu tarihte yapılan onarımlarda, güneyindeki dört destek kaldırılmış ve kuzeye doğru geri çekilerek bugünkü görünümüne kavuşturulmuştur. Mahfilin batı kanadında yer alan kapı, minareye açılmaktadır (Fot.225).

Yakın dönem ürünü olan ahşap minber, kuzeybatı köşededir (Fot.226). Vaaz kürsüsü günümüzde ahşap malzeme ile yenilenmiştir (Fot.227). 2012 onarımından önce, vaaz kürsünün üzerinin son yılların çinileriyle kaplı olduğu, onarım sırasında bu çinilerin, ahşap ile değiştirildiği anlaşılmaktadır.

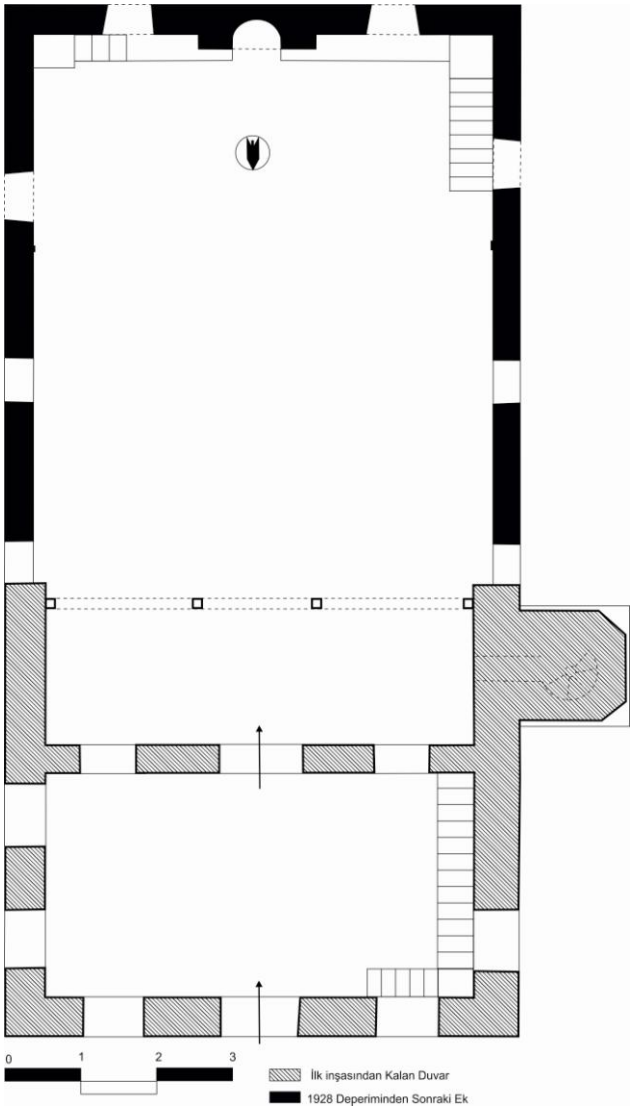

Şekil-21: Torbalı, Ertuğrul Camii. Plan.

Fotoğraf 207: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kitabesi.

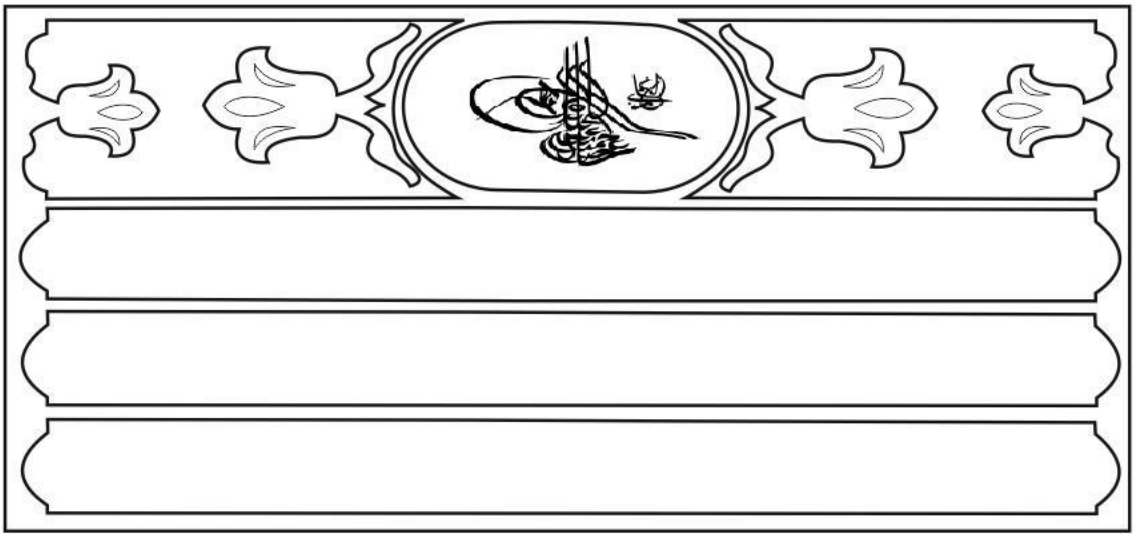

Şekil 20: Ertuğrul Camii. Kitabesi.

Fotoğraf 208: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kuzey batıdan genel görünüş.

Fotoğraf 209: Torbalı, Ertuğrul Camii. Minare.

Fotoğraf 210: Torbalı, Ertuğrul Camii. Minare kürsüsü ve pabuçluğu.

Fotoğraf 211: Torbalı, Ertuğrul Camii. Şerefe altı.

Fotoğraf 212: Torbalı, Ertuğrul Camii. Restorasyon sırasında minare ve batı cephenin durumu. 2012. (http://www.torbali.bel.trl)

Fotoğraf 213: Torbalı, Ertuğrul Camii. Doğu cephe.

Fotoğraf 214: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kuzeybatı köşeden görünüş, 2012. (VGM Arşivi)

Fotoğraf 215: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kuzey Batı köşeden görünüş.

Fotoğraf 216: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 217: Torbalı, Ertuğrul Camii.Son cemaat yeri, batı kanadı.

Fotoğraf 218: Torbalı, Ertuğrul Camii. Harim.

Fotoğraf 219: Torbalı, Ertuğrul Camii. Harim doğu duvarı.

Fotoğraf 220: Torbalı, Ertuğrul Camii. Mihrap duvarı.

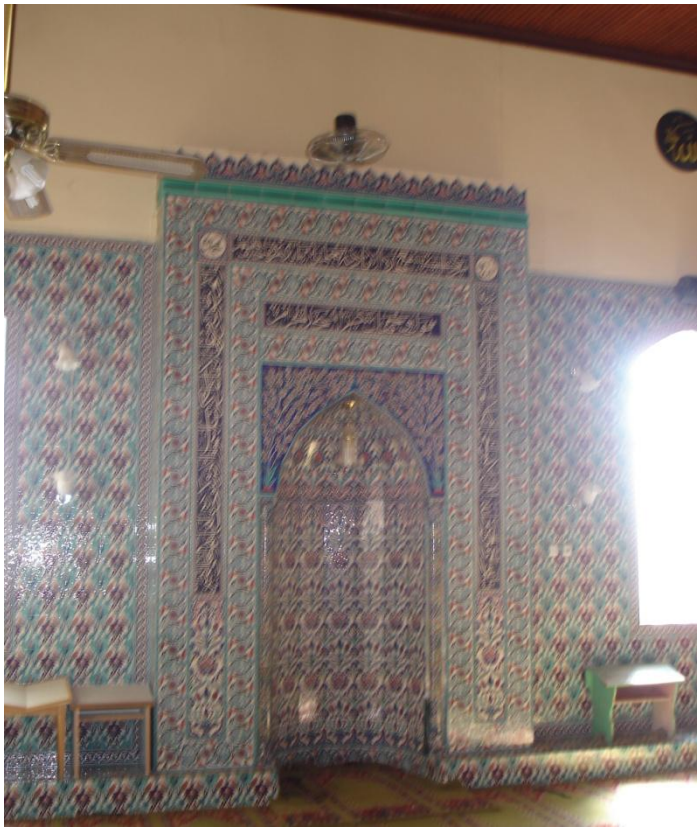

Fotoğraf 221: Torbalı, Ertuğrul Camii. Mihrap 2012. (VGM Arşivi)

Fotoğraf 222: Torbalı, Ertuğrul Camii. Harim batı duvarı.

Fotoğraf 223: Torbalı, Ertuğrul Camii. Harim kuzey cephesi ve kadınlar mahfili. 2012 onarımından önceki durumu. (VGM Arşivi)

Fotoğraf 224: Torbalı, Ertuğrul Camii. Harim kuzey cephesi ve kadınlar mahfilinin onarımdan sonraki hali.

Fotoğraf 225: Torbalı, Ertuğrul Camii. Kadınlar mahfilinden görünüş.

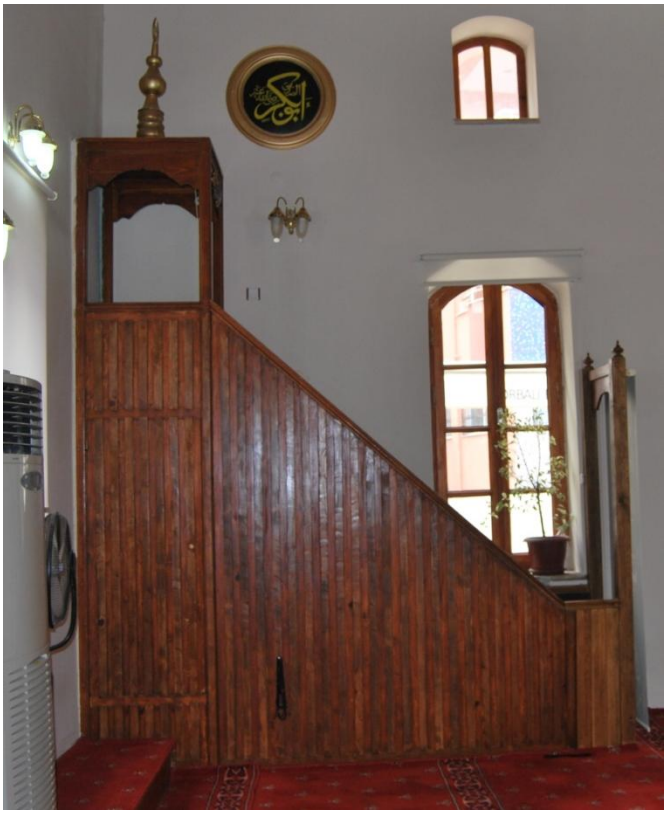

Fotoğraf 226: Torbalı, Ertuğrul Camii. Minberi.

Fotoğraf 227: Torbalı, Ertuğrul Camii. Vaaz kürsüsü.

4-12- EĞERCİ KÖYÜ CAMİİ

Katalog No :12 **Şekil No:**22 **Foto No:**229-248

Banisi : II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi : 1320(H)/1902(M)

Bulunduğu Yer:

Cami; Torbalı merkeze 7 km uzaklıktaki *Eğerci Köyü*'nde bulunmaktadır. Düz bir arazi üzerinde kurulan köy, *Çaybaşı* ve *Şehitler* köyleri arasında yer alır.

Tarihçesi:

Kuzey giriş kapısı üzerinde bir inşa kitabesi yer almaktadır. Bu kitabeye göre caminin inşası 1902'de tamamlanmıştır (Fot. 229). Kitabedeki tuğra oval bir madalyon içine alınmış ve yanlarına birer palmet motifi işlenmiştir. Kitabenin okunuşu ve sadeleştirilmişi şu şekildedir;

Okunuşu;

Tuğra (II. Abdülhamit)

1- Ziynet-i efzay-ı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike-pira-yi saltanat-ı seniyye-i osmanniyye essultan

2- İbn'üs sultan essultan el-gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

3- İş bu Osmaniye Cami-i şerifi bin üç yüz yirmi sene-i hicriyesi zilkade'de inşa edilmiştir[97].

Sadeleştirilmiş hali;

[97] Çetin 2006: 7.

1- İslam hilafetinin yüce makamını ziynetlendiren ve yüce osmanlı saltanat makamını süsleyen

2- Sultan oğlu sultan gazi ikinci Abdülhamid han hazretleri tarafından

3- Bu Osmaniye Cami-i şerifi 1320 yılı zikade ayında inşa edilmiştir.

Aydın Vilayeti Salnamelerinde eserin, Sultan II. Abdülhamid'in *Çiftlikât-ı Hümayun* yapılarından biri olarak 1897 yılında, mektep ile birlikte inşasına karar verildiği, çiftlik arazisinde yapılan bir dolandırıcılık sebebiyle aksayan inşaatının ancak, 1902 tarihinde bitirildiği bilgisi mevcuttur. Ayrıca 1902 tarihli bir başka belgede ise, "*İnşası Tamamlanmış Camiler"* arasında gösterilmektedir. 1905 tarihli diğer bir belgede ise "*Eğerci Karyesinde Osmaniye Cami'i Şerifi"* olarak anılmaktadır[98].

Yapının incelenmesi:

Cami, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir harim, bu harimin kuzeyinde yer alan bir son cemaat yeri ve batısında konumlandırılmış bir minareden oluşmaktadır (Fot.230) (Şek.22). Beden duvarları bilinmeyen bir tarihte onarımdan geçirilerek harçla sıvanmıştır. Günümüzde duvarların sıvalı ve boyalı olmasından dolayı inşa malzemesi tespit edilememiştir. İçte düz ahşap tavanla, dışta dört yöne eğimli kiremit kırma çatı ile örtülüdür. Çatı saçakları kademeli olarak yukarıya doğru genişlemektedir.

Minare kürsüsü, beşgen planlı olup, batı duvarının ortasına yakın bir konumda yer almaktadır (Fot.231). Kürsü ile pabuçluk kısmını sade, düz bir silme ayırmaktadır. Silindirik gövdesi sade düzenlenmiştir. Şerefe altında, yukarı doğru kademeli olarak genişleyen, dört sıra halinde, dar ve geniş üçgen kuşaklar dikkat çekmektedir. Şerefe korkulukları sıvalıdır. Külah bölümü metal

[98] Söz konusu belgelerde, Sultan 2. Abdülhamid'in şahsi hazinesine devredilmeden önce, *Baltacızade Arisditi*'nin zimmetinde bulunan arazi, *Yenişehir (Larissa)* göçmenlerine satılmış ve bu şekilde dolandırılmışlardır. Bu dolandırıcılığın ortaya çıkması ile 40 haneden oluşan göçmenlerin mağduriyetinin giderilmesi için, yeni bir arazi verilmiştir. Fakat araziyi yeterli bulmayan halkın, caminin inşasında görev almak istememelerinden dolayı bir gecikmenin ortaya çıktığı bilgisi verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için; Kayış 2012: 121.

doğramalı camla kapatılmıştır (Fot.232). Kürsülük ve pabuçluk kısmı fayansla kaplı minarenin gövdesi de sıvalı olduğu için inşa malzemesi tespit edilememektedir.

Yapının doğu cephesi sade bir görünüme sahiptir. Cephe üzerinde dörderden iki sıra halinde düzenlenmiş, toplam sekiz pencere bulunmaktadır (Fot.233). Alt sıradaki pencereler dikdörtgen şekilli olup, daha geniş ve yüksektir. PVC malzemeli doğramaları ve demir parmaklıkları vardır. Üst kat pencerelerinden kuzeydeki iki tanesi, alt sıradaki pencerelerle ebat olarak benzemektedir. Fakat harimi aydınlatan güneydeki ikisi daha küçük, beton malzemeli ve yuvarlak şebekelidir (Fot.234). Bu şebekelerinin tamamı son yılların ürünüdür. Bu cephedeki pencerelerin dördü harimi, dördü de son cemaat yeriniaydınlatmaktadır.

Caminin güney cephesine hareket katan herhangi bir unsur görülmemektedir. Cephe üzerinde iki sıra halinde düzenlenmiş toplam dört adet pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencereleri PVC doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Üst kattakiler ise daha küçük boyutlarda ve yuvarlak şebekelidir (Fot.235).

Yapının batı cephesinde ilk göze çarpan unsur, cephe ortasına yakın bir yerde konumlandırılmış minare ve kuzeydeki kadınlar mahfiline ulaşmayı sağlayan günümüze yakın bir zaman eklenmiş merdivendir (Fot.235, 236). Tarihini tam olarak saptayamadığımız bu merdivenin ucunda, söz konusu birime açılan bir de kapı bulunmaktadır. Ayrıca cephede, üçerden iki sıra halinde toplam altı pencere vardır. Pencerelerin tamamı dikdörtgen açıklar şeklinde düzenlenmiştir. Alt sıra pencereleri, üsttekilere oranla daha büyük boyutludur. Doğramaları PVC malzeme ile değiştirilmiş olan bu pencereler demir parmaklıklara sahiptir. Üst sıradaki pencerelerden, minarenin güneyinde kalan ikisi yuvarlak şebekelere sahiptir. Batı cephenin kuzey ucundaki diğer pencere ise kadınlar mahfiline açılmaktadır.

Caminin kuzey cephesinde iki sıra halinde, toplam beş pencere bulunmaktadır (Fot.237). Üst sıradaki pencereler dikdörtgen şekilli olup, alttakilere oranla bir miktar dar yapılmıştır. Alta sırada ise iki adet dikdörtgen şekilli, PVC doğramalara ve demir parmaklıklara sahip pencere ve ortalarında son cemaat yerine girişi sağlayan, demir kanatlara sahip bir kapı bulunmaktadır. Kapının hemen üstünde inşa kitabesi yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri oldukça geniş tutulmuştur (Fot.238). Daha sonraki bir tarihte kapatıldığını düşündüğümüz bu alan, üst kattaki kadınlar mahfiline zemin teşkil eden bir mahaldir. Son cemaat yerinin doğusunda iki adet pencere mevcutken, batı cephesinde bir pencere vardır. Simetrik olması gereken pencere düzeni, batı cepheye son yıllarda eklenen merdivenlerden dolayı, pencerelerden güney köşeye yakın olanının kapatılmasıyla bozulmuştur. Son cemaat yerinin güney cephesinde üç açıklık mevcuttur. Bu açıklıklardan ortada yer alan, harime girişi sağlayan demir kanatlara sahip bir kapıdır. İki yandakiler ise penceredir (Fot.239). Dikdörtgen açıklık şeklinde düzenlenmiş bu pencerelerin doğramaları ahşaptır.

Oldukça sade düzenlenmiş harimde göze çarpan ilk unsur, duvarların belirli bir yüksekliğe kadar yeni çini ve fayanslarla kaplı olmasıdır

Harimin doğu duvarı, pencere düzeni açısından, dış cephe ile kıyaslandığında herhangi bir farklılık göstermemektedir (Fot.240). Bu cephenin güney ucunun bir kısmı, burada yer alan vaaz kürsüsünün son yılların ürünü çinilerle kaplanarak hareketlendirilmiştir.

Harim güney duvarı, ortada dışa taşıntılı bir mihrap, mihrabın doğu köşesinde vaaz kürsüsü ile batı köşesinde minberin yer alması sebebiyle, yapının en hareketli cephesini oluşturmaktadır (Fot.241). Yarım daire kesitli, köşe sütunceli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli, sivri kemerli bir kavsara ile örtülüdür. Mihrabın tamamı son yılların ürünü çini ile kaplanmıştır (Fot. 242). Mihrabın üst kesimine bir sıra mukarnas dizisi üzerine oturan, dışa taşıntılı bir taç yerleştirilmiştir. Güney duvarı önünde seki almamaktadır. Minber cephenin

doğusunda bulunan pencerenin önünü bir miktar kapatmaktadır. Bu da bizi, minberin orijinalliği konusunda şüpheye düşürmektedir.

Harimin batı cephesi, pencere düzeni açısından dış cepheyle benzerlik göstermektedir (Fot.243). Minberi cephenin güney ucundaki pencereye kadar uzanarak, pencerelerden güneydekinin bir bölümünü işlevsiz bırakmıştır. Ayrıca bu duvarın kuzey ucuna yerleştirilmiş merdiven ile kadınlar mahfiline çıkış sağlanmaktadır.

Harimin kuzey cephesinde, iki yanda duvarlara yaslanan dört ahşap desteğin taşıdığı kadınlar mahfili bulunmaktadır (Fot.244). Desteklerin üst kısımları, yukarıya doğru genişleyen birer profilli yastık şeklinde tasarlanmıştır. Harim ile mahfil arasındaki ilişkiyi, ahşap bir kafes ayırmaktadır. Mahfile çıkış son yıllarda eklenmiş, demir malzemeli dönel bir merdivenle sağlanmaktadır. Oldukça alçak bir tavana sahip mahfilin kuzey duvarında, ahşap kanatlara sahip, dar bir kapı yer almaktadır. Bu giriş açıklığı, son cemaat yerinin üst katındki, günümüze yakın bir dönem eklentisi kadınlar mahfiline erişimi sağlamaktadır(Fot.245).

Yapının, vaaz kürsüsü ve minberi orijinal değildir. Harçla sıvanarak, son yılların ürünü çiniler ile kaplanmıştır (Fot.246,247). Üzerlerinde herhangi bir süsüleme unsuru bulunmamaktadır. Kürsü merdivenleri ahşaptan imal edilmiştir.

Harimdeki tek süslemeyi, Allah cellü celalühü, Muhammed aleyhisselam ve Dört Halifenin adlarının radiyallahü anh ifadesiyle birlikte yazılı olduğu, kademeli olarak dışa doğru genişleyen alçı silmeli, yuvarlak levhalar oluşturmaktadır. Bunların zeminleri siyah, hatları ise altın yaldız ile boyanmıştır. Yapı içindeki bir diğer süsleme unsuru ise, çökertme içinde ahşap tavan göbeğidir. Kare şekilli göbeğin içinde, yedi sıra halinde, her sırada yedi adet olmak üzere küçük kareler bulunur. Bu küçük kareler birbirlerine çapraz bir hat oluşturacak şekilde sekizgen çıtalarla bağlanmıştır (Fot.248).

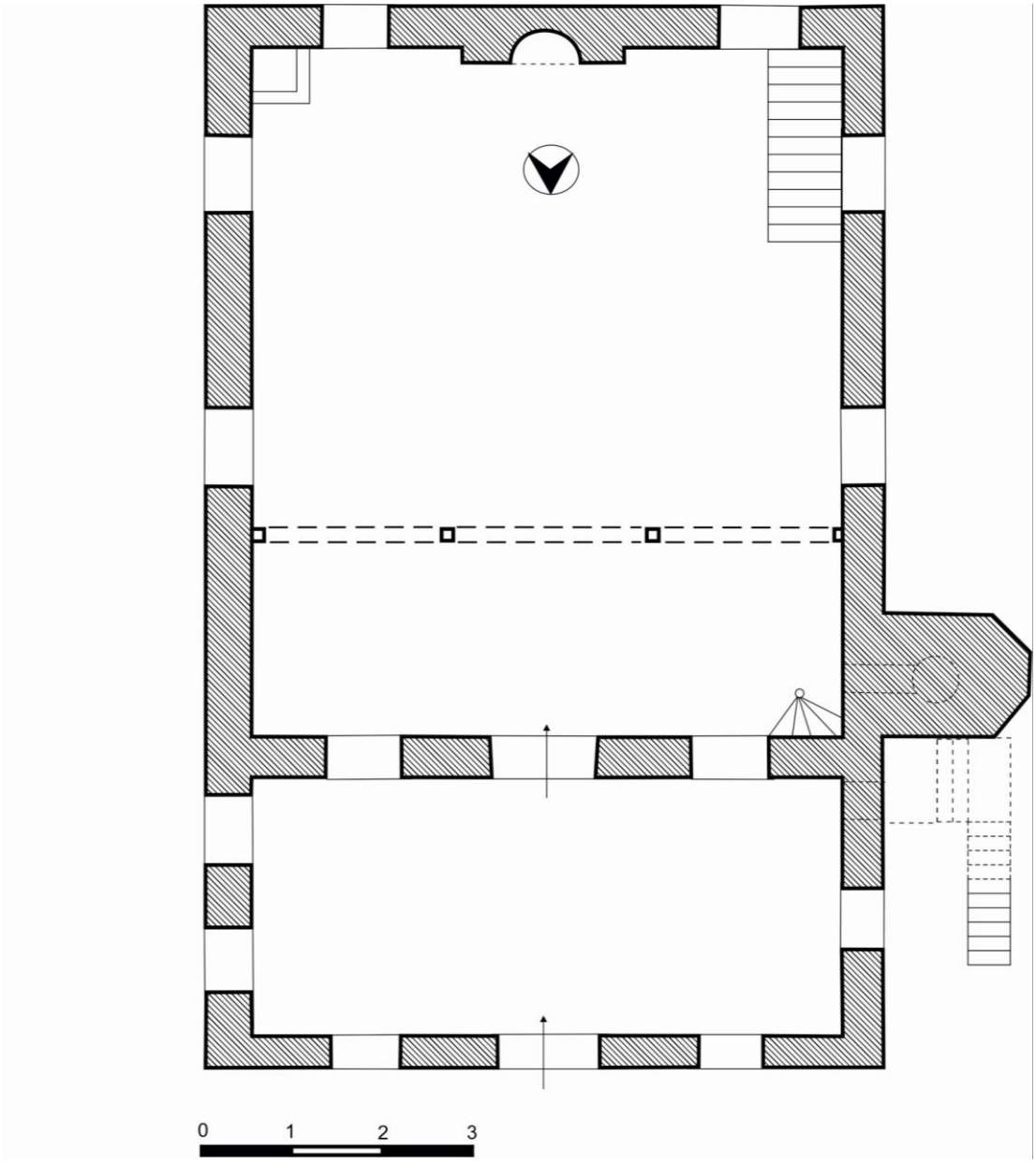

Şekil-22 Torbalı Eğerci Köyü Camii. Plan

Fotoğraf 229: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. İnşa kitabesi.

Fotoğraf 230: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Fotoğraf 231: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Minarenin genel görünüşü.

Fotoğraf 232: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Şerefe.

Fotoğraf 233: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Doğu cephenin kuzey doğu köşeden görünümü.

Fotoğraf 234: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Doğu cephe üst sıra pencerelerinden biri

Fotoğraf 235: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Güney cephenin güney batı köşeden görünüşü.

Fotoğraf 236: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Batı cephe.

Fotoğraf 237: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Kuzey batı köşeden, kuzey cephe.

Fotoğraf 239: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Son cemaat yeri güney duvarı.

Fotoğraf 240: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Harim doğu duvarı.

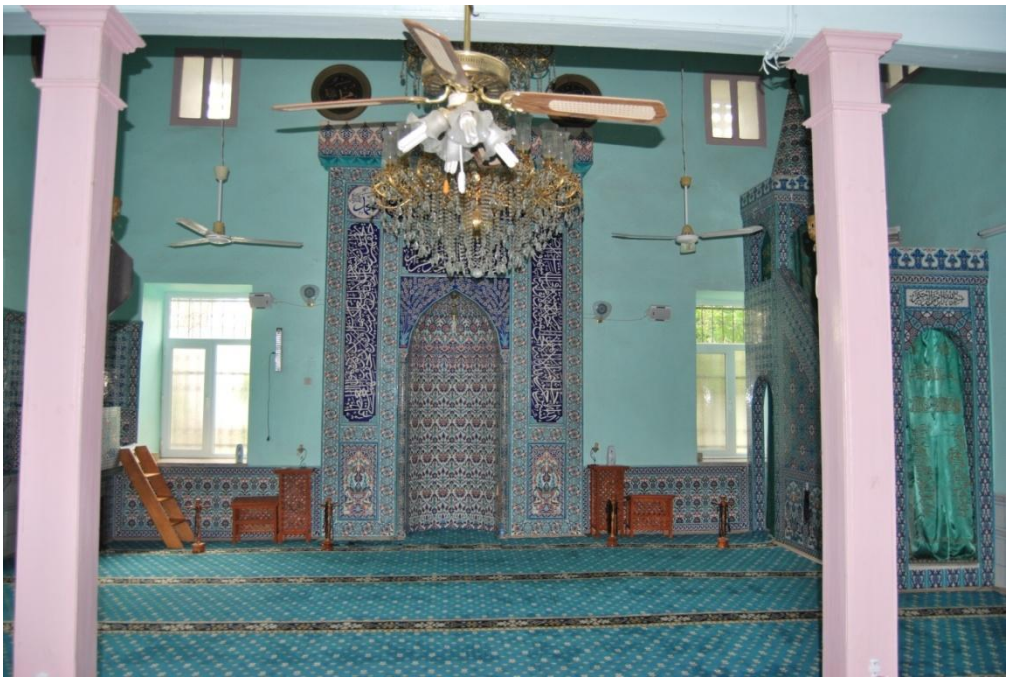

Fotoğraf 241: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Harim mihrap duvarı.

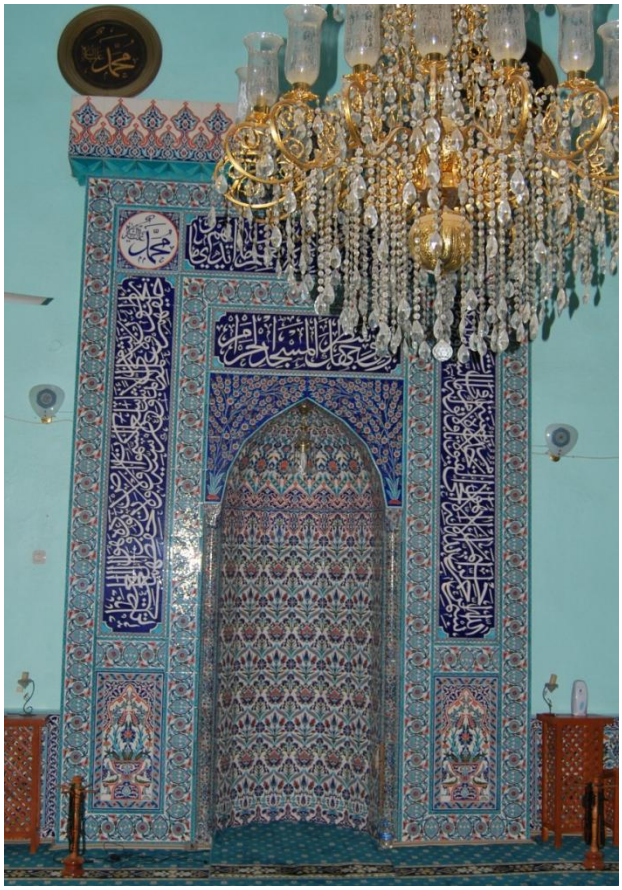

Fotoğraf 242: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Mihrap.

Fotoğraf 243: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Harim batı cephe

Fotoğraf 244: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Harimin kuzeyin ve kadınlar mahfili.

Fotoğraf 245: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Kadınlar mahfilinin içten görünüşü.

Fotoğraf 246: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Vaaz kürsüsü.

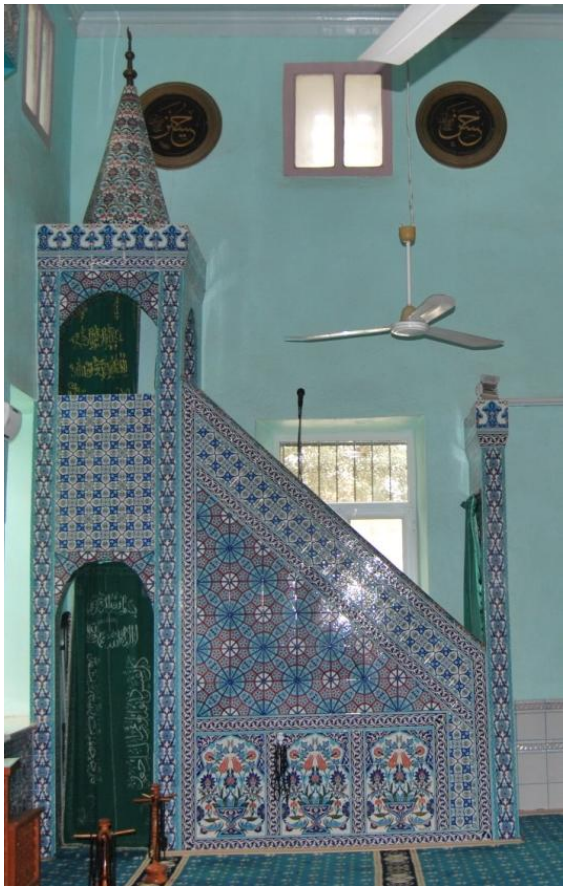

Fotoğraf 247: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Minber.

Fotoğraf 248: Torbalı, Eğerci Köyü Camii. Tavan göbeği.

4-13- AHMETLİ KÖYÜ AHMEDİYE CAMİİ

Katalog No **:**13 **Şekil No:**18 **Foto No:**250-265

Banisi **:**II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi **:**10.01.2014

İnşa Tarihi **:**1893-1895

Yapı, Torbalı ilçe merkezine 17 km uzaklıktaki, hafif engebeli bir arazi üzerinde kurulmuş olan *Ahmediye Köyü*'nde inşa edilmiştir. Köye ulaşım bozuk zeminli asfalt bir yoldan sağlanmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Bu sebeple kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Cami ile ilgili ilk kayda 1893 salnamesinden ulaşılmaktadır. Bu salnamede yapı ile birlikte minare, mektep ve muhafaza duvarlarının da yapımının bitirildiği bilgisi yer almaktadır. Müftlük kayıtlarında inşa tarihi 1895 olarak görülen yapı, 1896 yılına kadar "*Ahmedli Karyesi Cami'i Şerifi*" 1896'dan sonra ise "*Ahmedli Karyesinde Ahmediye Camii Şerifi*" olarak anılmaktadır[99]. Yunan işgali sırasında yakılan eser, 1952 yılında Yörükler tarafından tekrar inşa edilmiştir[100].

Yapının incelenmesi:

Ahmediye Camii, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, bu harimin kuzeyinde bir son cemaat yeri, doğusunda ilave birim ile batısında minareden oluşmaktadır. (Fot.250) (Şek.23). İçten düz ahşap tavanla örtülü harim, dıştan dört yana eğimli kırma kiremit çatıyla örtülüdür. Duvarları sıvalı ve pembe renk

[99] Kayış 2012: 112.

[100] Bu bilgi cami imamı Özcan Kandemir'in şifai bilgileri doğrultusunda elde edilmiştir Görüşme tarihi: 03.22.2014. Bazı belgelerde köyün tamamının yakıldığına dair bilgiler bu görüşü desteklemektedir. Bkz: Çakmak 2009: 214. Ayrıca doğu ve güney cepheye ait eski bir fotoğraf, bu cephelerin özgünlüğünü koruduğunu fakat, yapının kapsamlı bir onarım gördüğünü de kanıtlamaktadır. İlgili fotoğraf yapının cepheleri tartışılırken kullanılmıştır.

boyalı caminin inşa malzemesi hakkında bir bilgi sahibi değiliz. Ayrıca güney tarafında küçük bir de haziresi yer almaktadır.

Minare, harimin kuzey batı köşesinde, kesme taştan inşa edilmiş beşgen bir kürsü üzerinde yükselmektedir (Fot.251,252). Kürsü ve pabuçluğu bir silme ayırmaktadır. Pabuçluktan gövdeye geçiş ise ince bir silme ile sağlanmıştır. Oldukça sade düzenlenmiş gövde üzerindeki tek hareket unsurunu, şerefenin hemen altına yerleştirilmiş bilezik oluşturmaktadır. Şerefe altı, sıvalı olup yukarıya doğru genişlemektedir. Şerefe korkulukları demirdendir. Külahı soğanvari olup, tepe noktasında bir bilezik ile daraltıldıktan sonra küre şeklinde tasarlanmıştır. Bu görünüm itibariyle yapılığı dönemin özelliğini yansıtmaktadır.

Yapının asıl doğu cephesinde, iki sıra halinde dört adet dikdörtgen pencere bulunmaktaydı (Fot.253). Alt sıra pencereleri, demir parmaklıklı olup, üst sıradaki pencereler gibi söveli ve alınlıklı olduğu görülmektedir. Ayrıca üst sıradaki daha küçük pencerelerin parmaklıkları baklava dilimi şeklindeydi ve üzerlerinde kademeli şekilde genişleyen alınlıklar vardır.

Günümüze yakın bir dönemde bu cephe, önüne bitişik olarak inşa edilen, ek bölümle kapatılmıştır. Bu sebeple asıl cephe dışarıdan algılanamamaktadır. Ek birimin doğu duvarının kuzey ucuna, geniş ve uzun bir merdiven eklenmiştir. Bu merdiven, ek birimin zemin teşkil ettiği, ikinci kadınlar mahfiline erişimi sağlamaktadır. Ayrıca cephenin ortasında dikdörtgen şekilli bir de pencere görülmektedir. Bu cephenin hemen önünde, çok yakın bir mesafede başka bir binanın bulunmasından dolayı başka pencere açılmamıştır. Bu nedenle cephenin ayrıntılı fotoğrafı çekilememiştir.

Caminin güney cephesinde iki sıra halinde dört pencere bulunmaktadır (Fot.254). Bu görünümü ile özgün yapısını korumaktadır. Alttaki pencereler dikdörtgen açıklıklar şeklinde olup, PVC doğramalıdır. Üst sıradaki pencereler ise oldukça küçük ebatta ve taş sövelidir. Üstlerinde yukarıya doğru genişleyen alınlıkları vardır. Özgün görünümünü korumaktadır.

Eserin batı cephesinde, iki sıra halinde dört pencere bulunmaktadır. Pencere düzeni açısından güney cepheyi aynen tekrar etmektedir (Fot.255). Ayrıca minare, bu cephenin kuzey ucuna konumlandırılmıştır. En kuzeyde ise, üst kat hizasında, demir doğramalı geniş bir pencere daha bulunmaktadır. Bu pencere son cemaat yerini aydınlatmaktadır.

Caminin kuzey cephesi, günümüze özgün şekliyle ulaşamamıştır (Fot.256). Farklı zamanlarda yapılan onarımlar neticesinde birçok değişikliğe uğramıştır. Asli şekliyle kareye yakın dikdörtgen planlı harimin kuzeyinde bir son cemaat yeri olduğu, bu mekanın en azından batı kenarının ahşap destekle taşınan yuvarlak kemerli bir açıklık şeklinde olduğu tespit edilmektedir. (Fot.253). Kuzey cephe önünde yer alan bugünkü birimin yapıya yakın bir tarihte eklendiğini kolon ve duvar örgüsünden anlamaktayız. Bu ilave birimin kuzey cephesi üzerinde alt sırada iki adet demir kanatlara sahip kapı vardır. Bunlardan daha batıda olan dikdörtgen şekilli olup, son yıllar eki son cemaat yerine açılmaktadır. Kuzey duvarının ortasında yer alan kapı ile harime girilmektedir. Kapının iki yanında ise birer pencere yerleştirilmiştir. Buradaki pencereler orijinal görünümlerini kaybetmiştir.

Yapının kuzeyinde bir de son cemaat yeri bulunmaktadır (Fot.257). Bu birimin oldukça yüksek tutulan tavanı, ahşap ile kaplanmıştır. Kolon ve duvar örgüsünden son yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Doğu kanadında, ilave birime açılan ahşap kanatlara sahip bir kapı bulunmaktadır. Güney duvarında ise ortada, harime açılan, plastik malzemeli kanatlara sahip bir kapı ve iki yanında dikdörtgen şekilli, PVC pencereler yer almaktadır. Harim kapısının üstünde de bir adet daha dar ve küçük pencere bulunmaktadır.

Oldukça sade bir görünüme sahip harimin, duvarları belirli bir yüksekliğe kadar fayansla kaplanmış olmasıdır (Fot.258). Harim çok aydınlık bir görünümde değildir. Süsleme olarak sayılabilecek tek unsur, İsmi Celil, İsmi Nebi ve Dört Halifenin adlarının yazılı olduğu daire şekilli, metal malzemeli madalyonlardır.

Harimin doğu duvarında, iki adet dikdörtgen şekilli kapı bulunmaktadır (Fot.259). Asıl hallerinde pencere olarak düzenlenmiş bu açıklıklar, doğudaki ilave birimin yapılmasıyla, buraya ulaşımı sağlayan kapılar haline dönüştürülmüştür. Bu kapıların hemen üstüne ise birer adet küçük ebatlarda kare pencereler vardır.

Harimin güney cephesi, yapı içindeki sadeliği bozmamaktadır (Fot.258). Cephe üzerinde iki sıra halinde dört adet pencere bulunmaktadır. Alttakiler daha büyük ve geniş üsttekiler ise küçük ve dar olarak yapılmıştır. Güney cephenin ortasında, iki yanında sekiler bulunan bir mihrap yer almaktadır. Yarım daire profilli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli, sivri kemerli bir kavsara ile örtülüdür (Fot.260). Mihrap nişi fayansla kaplanmıştır. Tepe noktasında, yakın dönem ürünü, metal malzemeli bir ayet kitabesi yer almaktadır. Bu kitabenin üstünde tavana yakın bir konumda, Allah cellü celalühü ve Muhammed aleyhisselamyazılı levhalar burada bulunmaktadır.

Harim batı duvarı, pencere düzenlemesi açısından, güney duvarı tekrar etmektedir. Tek fark, kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan ahşap merdivenlerin ve kadınlar mahfilindeki minare girişinin bu cepheye konumlandırılmış olmasıdır (Fot.261).

Harim kuzey cephesinde, dördü önde, ikisi arkada olmak üzere, kare kesitli altı adet ahşap destek üstünde taşınan kadınlar mahfili bulunmaktadır (Fot.262). Desteklerden arka iki yandaki ile ön iki yanda yer alanlar duvara bitişiktir. Diğer iki ayak ise serbesttir. Destekler arasındaki açıklıklar aynı genişlikte değildir. Mahfilin merdivenleri ve korkulukları tamamen ahşaptır. Mahfil ve harim arasındaki bağlantıyı ahşap bir kafes ayırmaktadır. Mahfilin tavanı oldukça alçaktır (Fot.263).

Yapı içindeki sadelik, vaaz kürsüsü ve minbere de yansımıştır. Caminin kürsüsü yakın dönem ürünü olup ahşap malzemelidir (Fot.264). Yakın dönem ürünü minber ise, tamamen ahşaptan imal edilmiş olup üzeri yağlı boya ile boyanmıştır (Fot.265). Tek sıra halinde, açmamış lale motifi dizisi çakma

tekniğiyle aynalık üzerine yerleştirilmiştir. Minber köşkünün, tabanlığında ise yine çakma tekniğiyle oluşturulmuş, açmamış tek parça halinde bir lale motifi fark edilmektedir. Bu motifler, harimdeki süslemeyi oluşturan tek unsurdur.

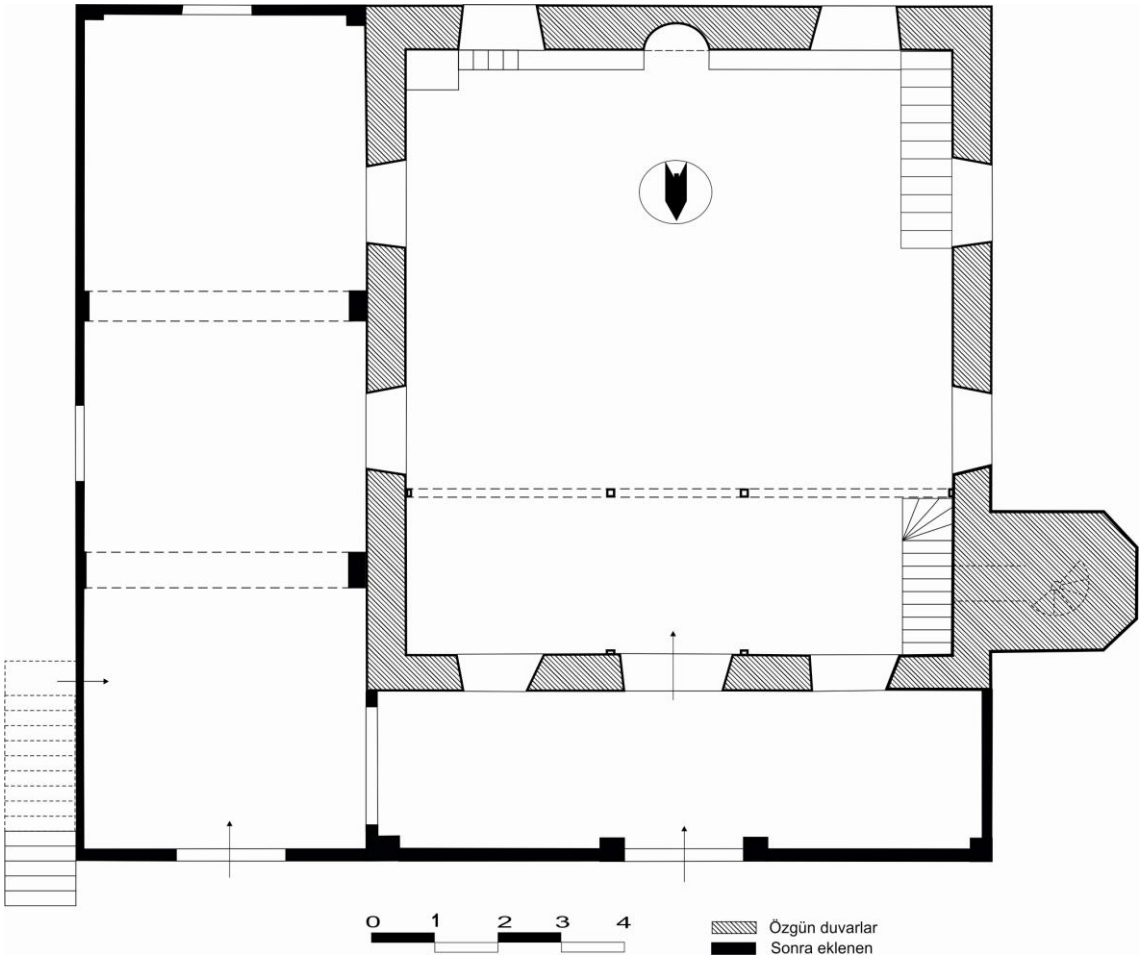

Şekil-23: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Plan.

Fotoğraf 250: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Genel görünüş.

Fotoğraf 251: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Minare.

Fotoğraf 252: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Minare kürsüsü.

Fotoğraf 253: İzmir-Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Güneydoğudan görünüş. 1896. (TKATM)

Fotoğraf 254: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Güney cephe.

Fotoğraf 255: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Batı cephe

Fotoğraf 256: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Kuzey cephe.

Fotoğraf 257: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii.

Fotoğraf 258: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Harim genel görünüşü.

Fotoğraf 259: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Harim doğu cephe.

Fotoğraf 260: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Mihrap.

Fotoğraf 261: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Harim batı duvarı.

Fotoğraf 262: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Harim kuzey cephe.

Fotoğraf 263: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Kadınlar mahfili batı duvarı.

Fotoğraf 264: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Vaaz kürsüsü.

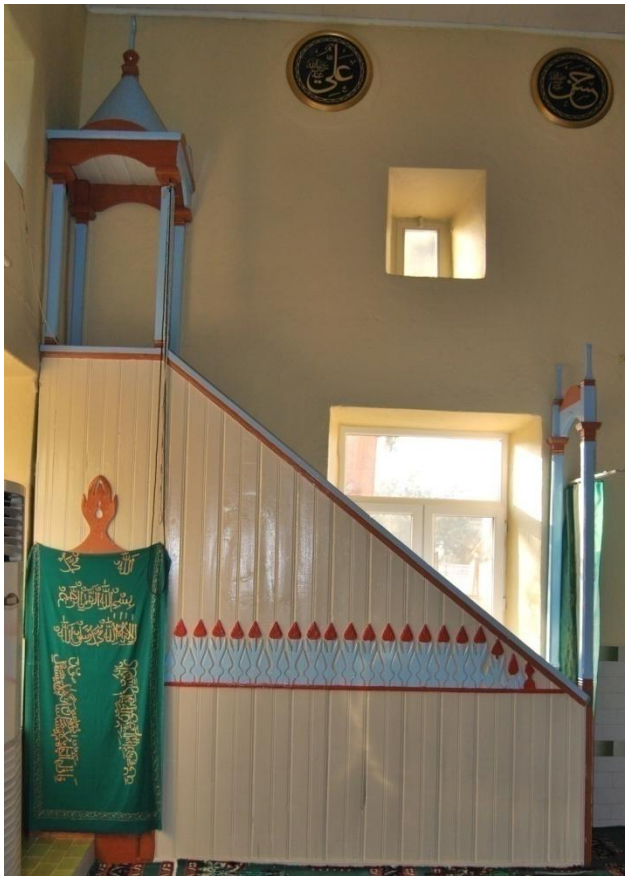

Fotoğraf 265: Torbalı, Ahmetli Köyü, Ahmediye Camii. Minber.

5-MEKTEPLER

5-1-TORBALIDA TESPİT EDİLEN MEKTEPLER

5-1-1- BÜLBÜLDERESİ HAMİDİYE MEKTEB-İ İBTİDAİYESİ

Katalog No :14 **Şekil No:**24 **Foto No:**267-274

Banisi :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi :1893-1894

Bulunduğu Yer:

Yapı, Torbalı ilçesi *Bülbülderesi Köyü*'nde, *Hamidiye Camii* ile aynı avluda yer alır

Tarihçesi:

1893 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nden, Cami ile birlikte inşaatına başlandığı belirtilmektedir, 1894 yılında ilkokul çağındaki 14'ü kız, 12'si erkek öğrenci ile eğitim-öğretime başlandığını öğrenmekteyiz[101].

Yapının incelenmesi:

Kısmen metruk haldeki yapı, şu an kullanılmamaktadır. Kare planlı yapı, bir bodrum kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. İnşa malzemesi olarak bodrum katta tuğla kullanılan yapının üst katında, ahşap çatkılar arasında, kırma taş ve tuğla kullanılmıştır. Dıştan sıvalı ve sarı renk badanalıdır. Duvarları ve üst örtüsü sağlam durumdaki yapının, zemin döşemeleri ve sıvalarında dökülmeler, bozulmalar görülmektedir. Oldukça harap haldeki yapının örtü unsuru, içten düz ahşap tavan, dıştan dört yöne eğimli kırma kiremit çatıdır (Fot.267) (Şek.24). 1896 yılına ait bir fotoğrafta cephelerinin tamamının sıvalı, pencerelerinin de söveli olduğu görülmektedir (Fot.268).

[101] Kayış 2012: 108.

Plan içinde boyutları birbirinden farklı üç oda ve bir dağılım mekânı bulunmaktadır. Mektebin güney cephesinde, girişe ulaşmayı sağlayan, iki yanda 11'er basamaklı kabayonu taşlarla inşa edilmiş bir merdiven yer alır. Merdiven sahanlığının altında sivri kemerli derin bir niş vardır (Fot.269). Ancak bu nişin işlevi hakkında bir şey söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir. Cephenin tam ortasında, kanatları günümüze ulaşamamış dikdörtgen bir kapı, iki yanında da dikdörtgen birer pencere bulunmaktadır. Kapı ve pencere açıklıkları ahşap doğramalıdır.

Yapının güneyinde yer alan dağılım mekânına dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile girilmektedir. Girişin doğusunda ve batısında, birer pencere haricinde, dışa açıklığı yoktur. Her iki odaya da dağılım mekânlarının doğu ve batı duvarlarının, kuzey ucunda yer alan, dikdörtgen şekilli birer kapı ile ulaşılmaktadır. Odalardan doğudaki daha küçük olanı görevli odası olarak hizmet vermekteydi. Batıdaki nispeten biraz daha büyük oda ise, derslik olarak kullanılmaktaydı.

Batı cephesinde tek sıra halinde düzenlenmiş iki adet, dikdörtgen şekilli pencere bulunmaktadır. Pencereler dışında cepheye hareket katan herhangi bir unsur yoktur (Fot.267). Ahşap doğramalara sahip pencerelerin eşikleri ise dışa çıkıntılı ve sıvalıdır.

Yapının kuzey cephesinde, iki sıra halinde düzenlenmiş toplam sekiz adet dikdörtgen açıklık yer alır (Fot.270). Ancak alt sıra açıklıklarından birinin daha sonradan örülerek kapatıldığı kalan izlerden açıkça anlaşılmaktadır. Alt kattaki dikdörtgen şekilli bir kapı ve iki yanında birer pencere mevcuttur. Üst sıradaki pencerelerin ahşap doğramaları ve dışa çıkıntı teşkil eden pencere eşikleri, yapı ile bir bütünlük göstermektedir.

Mektebin doğu cephesindeki pencere düzeni, batı cepheyi aynen tekrar etmektedir.

Yapının içi harap haldedir. Ahşap olan zeminde çürümeler ve dökülmelerin tehlike arz etmesinden dolayı, doğu ve batıdaki odaların ayrıntılı

fotoğrafları alınamamıştır (Fot.271,272). Odaları birbirinden ayıran duvarlar, ahşap çıtaların üzerinin sıvanması ile oluşturulmuş karkas sistemine sahiptir.

Güneydeki büyük oda nispeten biraz daha sağlam kalabilmiştir. Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı bu birim, özgününde, derslik olarak kullanılmaktaydı (Fot.273).

Yapının içinde ve dışında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

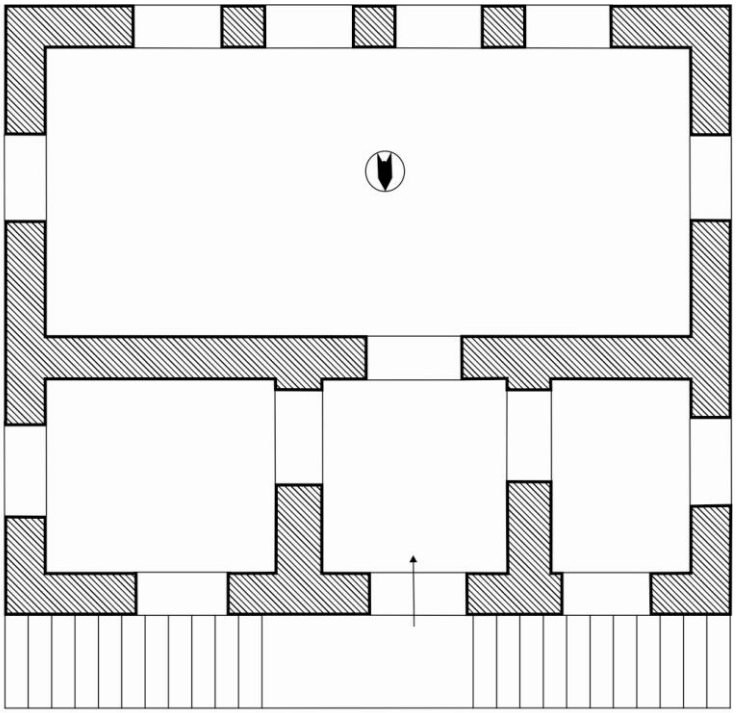

Şekil-24: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. I.Kat planı (Y. Kayış).

Fotoğraf 267: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Güneybatı köşeden batı ve güney cephe.

Fotoğraf 268: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi.1896 yılı. (TKATM)

Fotoğraf 269: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Güney cephe.

Fotoğraf 270: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Kuzey cephe.

Fotoğraf 271: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Doğu oda.

Fotoğraf 272: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Batı oda.

Fotoğraf 273: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Ana dersliğin doğu ve kuzey cepheleri.

Fotoğraf 274: Torbalı, Bülbülderesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesi. Derslik batı cephe.

5-1-2- YENİKÖY SELİMİYE MEKTEBİ İBTİDAİYESİ

Katalog No :15 **Şekil No:**25 **Foto No:**275-281

Banisi :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi :1894

Bulunduğu Yer:

Yapı, Torbalı ilçesi, *Yeniköy Selimiye Camii* ile aynı avlu içinde yer almaktadır.

Tarihçesi:

Dokuz kız dokuz erkek öğrenci ile 1894 yılında hizmete başlamıştır. 2004-2005 yılları arasında Jandarma Genel Komutanlığı'nın *Örnek Köy Projesi* kapsamında tamamen yenilenmiştir. Bu uygulama sırasında, dersliklerin önündeki güney odaların duvarları yıkılarak, bir giriş alanına dönüştürülmüştür.

Yapının incelenmesi:

İki katlı olarak yapılan bina, asli şekliyle güneyde iki küçük oda, kuzeyde de bir büyük derslikten oluşmaktaydı. Günümüzde kuzey cephesi dışa açık bir mekanın gerisinde yer alan dikdörtgen planlı bir derslikten ibaret bir plana sahiptir (Fot.275,276 Şek.25). İnşa malzemesi ahşap hatıllı, kabayonu taştır. Üzeri içten düz ahşap tavan, dıştan ise dört yöne eğimli kırma kiremit çatı ile örtülüdür. Beden duvarları sıvasız ve boyasızdır. Alt katı günümüzde kahvehane olarak kullanılmaktadır.

Dersliklerin yer aldığı birinci kata, güney cephenin üstünde yer alan iki yönlü merdivenlerle ulaşılmaktadır (Fot.276). Merdivenlerin korkulukları demir malzemelidir. Girişin hemen önünde, cephe ortasına gelecek şekilde konumlandırılmış dört ahşap desteğin taşıdığı, bir sundurma bulunmaktadır.

Cephenin alt kat ve üst katını geniş bir ahşap silme ayırmaktadır. Ayrıca, güney cephenin batı ucunda, silme seviyesinin hemen altında ufak bir pencere yer alır.

Batı cephesinde, ahşap kanatlara sahip iki adet dikdörtgen şekilli pencere yer almaktadır (Fot.277). Üç adet ahşap hatıl da cephe üzerinde görülebilmektedir. Ayrıca Geç bir dönemde, muhtemelen 2004 yılındaki onarım sırasında cepheye kahvehanenin tuvaleti eklenmiştir.

Yapının kuzey cephesinin 1896 yılına ait bir fotoğrafında, pencerelerin taş söveleri açıkça seçilebilmektedir (Fot.278). Günümüzde bu söveler mevcut değildir. Ayrıca, bugün cephe üzerinde yer alan ahşap hatılların, özgününde yapıda bulunmadığı da görülmektedir. Cephe üzerinde iki sıra halinde tertip edilmiş altı adet pencere bulunmaktadır (Fot.279). Alt sıradaki ahşap kanatlara sahip pencerelerin üzerinde tuğladan hafifletme kemerleri vardır. Üstteki pencerelere geç bir dönemde ahşap kanatlar eklenmiştir.

Doğu cephede, alt katın kuzey ucunda ahşap kanatlara sahip bir kapı bulunmaktadır. Üstüne kiremit malzemeli bir sundurma yerleştirilmiştir. Kahvehaneye açılan bu kapının iki yanında, birer pencere vardır. Üzerinde, tuğladan birer hafifletme kemeri olan bu pencerelerin, söve ve kapakları ahşaptandır. Üst sıra pencereleri de alttakilerin düzenini aynen tekrarlamaktadır (Fot.280).

Yapının derslik kısmı oldukça sadedir. Duvarları içten sıvalı ve beyaz renk badanalıdır (Fot.281). Bu sebeple odaların inşa malzemesi belirlenememiştir. İlk inşasında ocak olarak tasarlandığını düşündüğümüz yer, 2004 yılındaki onarım sırasında şömineye dönüştürülmüştür.

Yapının içinde ve dışında herhangi bir süsleme unsuru bulunmaktadır.

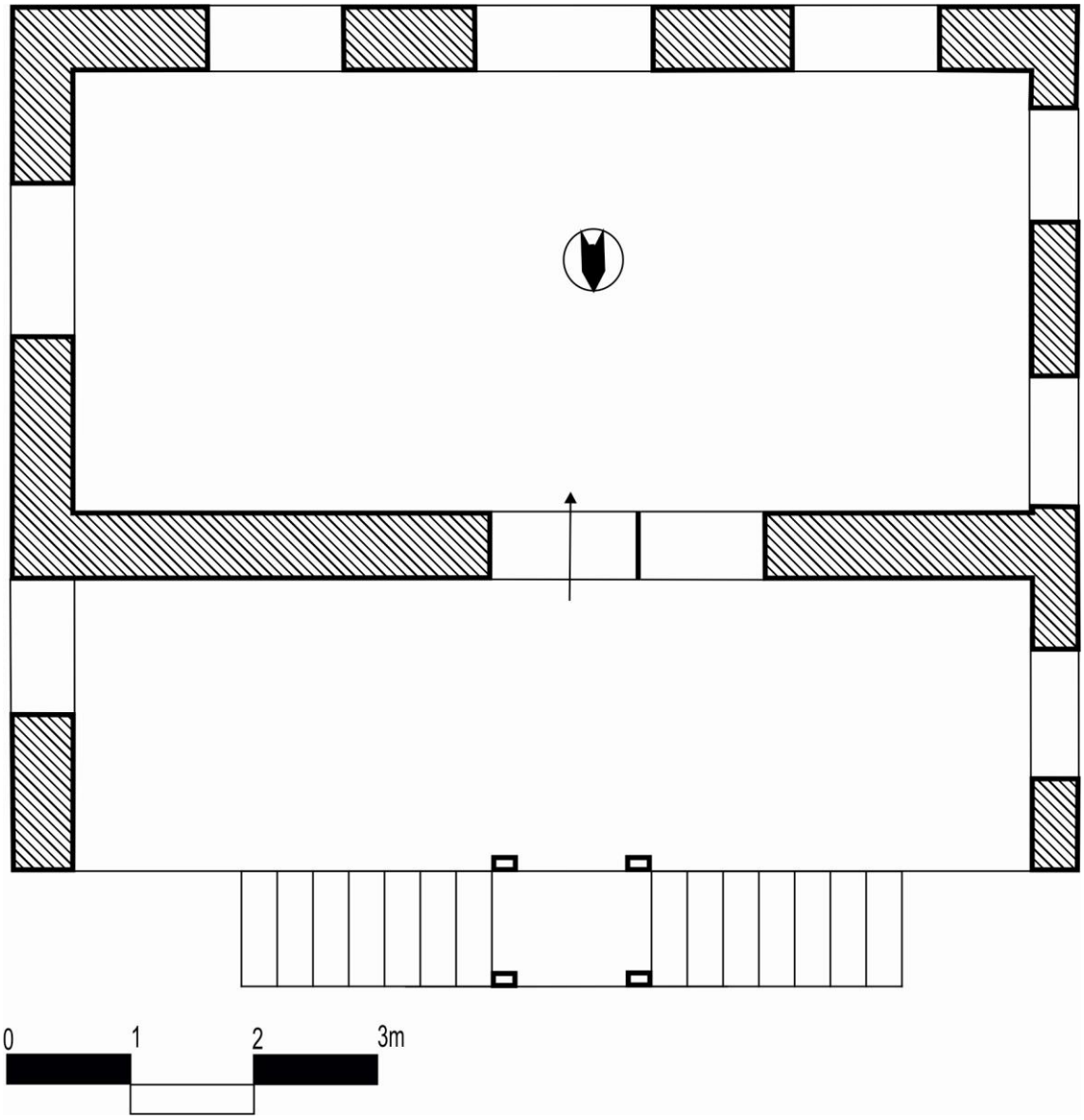

Şek.25: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Plan.

Fotoğraf 275: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Onarım öncesi 2002. (Yasin Kayış)

Fotoğraf 276: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi. Güney cephe.

Fotoğraf 277: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Güneybatı köşeden batı cephe.

Fotoğraf 278: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. 1896 yılı. (TKATM)

Fotoğraf 279: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Kuzey cephe.

Fotoğraf 280: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Doğu cephe.

Fotoğraf 281: Torbalı, Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi. Derslik.

5-2- GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN TORBALI MEKTEPLERİ

5-2-1-Sepetçiler Mecidiye Mekteb-İ İbtidaiyesi

*Çaybaşı Köyü'*nde *Mecidiye Camii* ile aynı avlu içerisinde inşa edildiği bilinmektedir. İki katlı ve ahşap olarak inşa edilen yapı, bir öğretmen odası ve iki sınıftan oluşmaktaydı[102].

5-2-2-Tulum Tirimüjgan Mekteb-İ İbtidaiyesi

Günümüze ulaşamamış olan bu yapı da iki katlı olup, vaktiyle *Tulum Tirimüjgan Camii* ile aynı avlu içerisinde yer almaktaydı[103].

5-2-3-Subaşı Abidin Mekteb-İ İbtidaiyesi

Subaşı Abidin Camii ile aynı avlu içerisinde, ahşaptan inşa edilmiştir. İki katlı olan yapı bir öğretmen odası ve iki derslikten oluşmaktaydı[104].

5-2-4- Naime Burhaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi

İki katlı olarak yapılan mektep, *Naime Köyü Burhaniye Camii* ile aynı avlu içerisinde yer almaktaydı. Vilayet Salnamesinde inşaatının 1894 yılında bitirildiği ifade edilmektedir[105] (Fot.282). Söveli pencerelere sahip olan yapının önünde bir de sundurma yer almaktaydı.

[102] Kayış 2012: 133.
[103] Kayış 2012: 134.
[104] Kayış 2012: 135.
[105] Kayış 2012: 136.

Fotoğraf 282:Naime Burhaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi. 1896. (TKATM)

5-2-5-Hamidiye (Özbey) Mekteb-İ İbtidaiyesi

Günümüzde herhangi bir kalıntısı bulunmayan yapı, *Özbey Köyü Hamidiye Camii* ile aynı avlu içerisinde yer almaktaydı (Fot.283). Kuzey cephesinde iki sıra halinde dört pencere bulunmaktaydı. Üstteki pencereler söveliyken, alttakiler daha küçük ve ahşap kanatlara sahipti.

Fotoğraf 283: Hamidiye (Özbey) Mekteb-İ İbtidaiyesi ve Camii. 1896. (TKATM)

5-2-6- Ahmedli Ahmediye Mekteb-İ İbtidaiyesi

Ahmetli Köyü Ahmediye Camii ile aynı avluda, iki katlı olarak inşa edilmiş yapı, bugün mevcut değildir (Fot.284). Eski fotoğraflarına göre doğu cephesinde iki sıra halinde üç pencere bulunmaktaydı. Üstteki pencereler söveli ve yüksek tutulmuşlardır. Alttakiler ise, daha küçük boyutlarda ve ahşap kanatlı olarak yapılmıştı. Güney cephe de iki sıra halinde üç pencere bulunmaktaydı. Üst kat pencereleri daha geniş ve yüksek, alt kat pencereleri daha küçük ve ahşap kanatlara sahipti. Kırma kiremit çatı ile örtülü yapının üç adet bacası bulunmaktaydı.

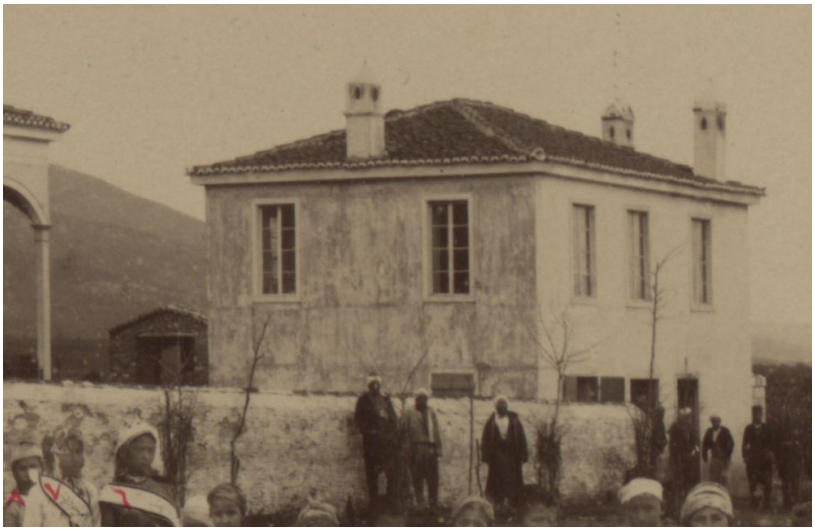

Fotoğraf 284: Ahmetli Ahmediye Mekteb-İ İbtidaiyesi. 1896. (TKATM)

5-2-7- Meşhed (Şehitler) Süleymaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi

İki katlı olan bu yapı, *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii* ile aynı avluda yer almaktaydı, günümüze ulaşamamıştır[106] (Fot.285). Eski fotoğraflarına göre giriş cephesinde iki yönlü merdiven bulunmaktaydı. Merdiven sahınlığı ise yuvarlak kemerli olarak inşa edilmişti. Giriş cephesindeki pencereler söveliydi.

Fotoğraf 285:Meşhed (Şehitler) Süleymaniye Mekteb-İ İbtidaiyesi.1896 (TKATM)

[106] Kayış 2012: 145

5-2-8- Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Mekteb-İ İbtidaiyesi

Bir öğretmen odası ve iki derslikten ibaret yapı, iki katlı olarak, *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii* ile aynı avluyu paylaşmaktaydı. Günümüze gelememiştir.

5-2-9-Kırbaş Rahmiyye Mekteb-İ İbtidaiyesi

Geçirdiği onarımlar sebebiyle asli şeklini tamamıyla kaybetmiştir. *Kırbaş Rahmiyye Camii* ile aynı avlu içerisinde yer alan yapı, iki katlı olarak inşa edilmişti[107].

5-2-10- Eğerci Karyesi Mekteb-İ İbtidaiyesi

1896 salnamesinde bahsedilen yapı iki katlı olarak inşa edilmiştir. 1908 Salnamesinde ise "*Osmaniye Zükür- İnas Mektebi*" olarak anılmaktadır[108].

5-2-11- Ertuğrul İnas (Kız) Mektebi

İlk olarak 1908 salnamesinde adı geçen yapının, 1923 yılı İzmir Vilayeti İstatistiği'nde tek katlı ve kargir olarak inşa edildiği bilgisi yer almaktadır[109].

5-2-12-Yaylayakası Mekteb-İ İbtidaiyesi

Sadece 1893 salnamesinde adı geçen yapının, inşa edilip edilmediği bilinmemektedir[110].

---

[107] Kayış 2012: 149
[108] Kayış 2012: 149
[109] Kayış 2012: 150
[110] Kayış 2012: 150.

6-ÇEŞMELER

6-1-1 AHMETLİ KÖYÜ MEYDAN ÇEŞMESİ

Katalog No :16 **Şekil No:**26 **Foto No:**287-288

Banisi :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :10.01.2014

İnşa Tarihi :1894

Bulunduğu Yer:

Torbalıya bağlı *Ahmetli Köyü*'nün meydanında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

1894 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nden köye çeşme ile birlikte havuz yapıldığı yazmaktadır [111].

Yapının incelenmesi:

Kareye yakın bir plana sahip su deposunun güneyine yerleştirilmiştir (Şek.26). Bağımsız bir yapıdır. Kesme taş ile inşa edilmiştir. Günümüzde üzeri beyaz boya ile badanalıdır. Depo kısmını teşkil eden taşlar arasında eksikler ve çatlaklar mevcuttur.

Çeşmenin üçgen şekilli alınlığının tepe noktasında, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen prizma şekilli, üzerinde ay-yıldız kabartması olan bir taş mevcuttur (Fot.287). II. Abdülhamid'in *1896 Albümü*'nde yer alan bir fotoğrafta, bu taşın üstünde ve alınlığın iki yanında küre şekilli süsleme unsurlarının var olduğu görülmektedir[112] (Fot.288). Fakat bu taşlar günümüze ulaşamamıştır. Fazla derin olmayan çeşme nişi sivri kemerle sonlandırılmıştır ve kilit taşı belirginleştirilmiştir. Kemer, iki yanda, köşeleri pahlanmış, uzun ince sütunlara oturmaktadır. Sütunların başlık kısımları yukarıya doğru genişlemektedir. Taban

[111] Kayış 2012: 155.
[112] Söz konusu fotoğrafın altında bulunan yazıda, "*Yeniköy Çiflik-i Hümayunu'na padişahımız sayesinde Yeniköy dağından su getirilen çeşmenin resmidir*" yazmaktadır. Fakat eser, *Ahmetli Köyü*'nde bulunmaktadır.

kısımları dışa küçük bir miktar çıkıntı yapmaktadır. Nişin içinde boş bir kitabelik mevcuttur.

Ortasında bir lüle deliği olan aynalık kısmı oldukça sadedir. Aynalık gemi teknesi kemeri formunda sonlanan profilli bir çerçeve içine alınmıştır. Lülenin hemen üstünde kare biçimli, sivri kemerli, derince bir niş bulunmaktadır. Yüksek bir kaide üzerine oturtulmuş mermer yalağın ön tarafına, yalakta biriken fazla suyun atılmasını sağlamak için, ağızlığı anımsatan bir gider yapılmıştır. İki yanında ise, birer testilik bulunmaktadır. İnşa kitabesi yoktur.

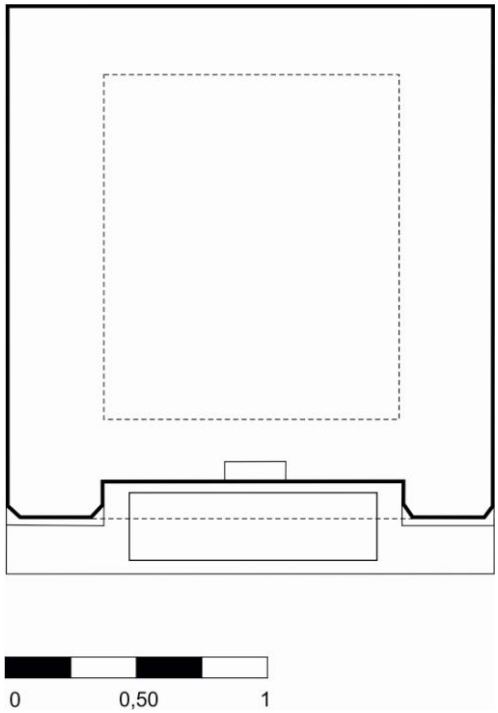

Şekil-26: Torbalı-Ahmetli Köyü Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 287: Torbalı-Ahmetli Köyü Çeşmesi. Ön cephe.

Fotoğraf 288: Torbalı-Ahmetli Köyü Çeşmesi. 1896 yılı.(TKATM)

6-1-2- AHMETLİ KÖYÜ YENİ ÇEŞME

Katalog No **:**17 **Şekil No:**27 **Foto No:**289-290

Banisi **:**Hacı Halil ve Oğlu Mustafa

İncelenme Tarihi **:**19.01.2014

İnşa Tarihi **:** 1332(H)/1913-14(M)

Bulunduğu Yer:

Köyün merkezinde bulunan meydan kahvehanesinin güneyindedir.

Yapının incelenmesi:

Düz bir arazi üzerinde kurulmuş olan yapı kesme taşlarla inşa edilmiştir. Günümüzde duvarları beyaz renk boya ile badanalıdır (Fot.289). Çeşme, dikdörtgen planlı bir su deposunun kuzey kesimine yerleştirilmiştir (Şek.27). Doğusuna, yakın bir dönemde giderler eklenmiştir. Günümüzde kullanılmamaktadır.

Yukarıya doğru taşıntı yapan üçgen alınlığın ortasında, alınlık formuna uygun şekilde biçimlenmiş mermer bir kitabe levhası görülmektedir. Üç satırlık kitabesinden, Hacı Halil ve oğlu merhum Mustafa Ağa tarafından 1332(H)/1913-14(M) yılında inşa edildiği öğrenilmektedir. Alınlık ile çeşme nişini örten basık kemer arasında, iki yandan profilli silmelerle sınırlandırılmış yatay dikdörtgen şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümün üzeri işlenmeden boş bırakılmıştır (Fot.290).

Fazla derin olmayan çeşme nişi, basık kemerle örtülüdür. Kemer kilit taşı üzerinde ay-yıldız kabartması görülmektedir. Çeşme nişinin iki yanında yer alan dikdörtgen kesitli ayakların başlıkları profillidir. Tek lülesinin hemen üstünde, kare kesitli, basık kemerli bir taslık bölümü bulunur. Aynalık kısmında oluşturulmuş silme şeklindeki süslemeler, zamanla kaybolmuştur.

Yek pare taştan imal edilmiş yalak kısmı, dışarıya doğru bir miktar taşıntı yapmaktadır. Yalak bölümü, zeminin zamanla yükselmesi sebebiyle, günümüzde oldukça alçakta kalmıştır. İki yanında ise birer testilik bulunur.

Üzerindeki tek süsleme, kitabenin iki yanında bulunan ay-yıldız kabartmalarıdır.

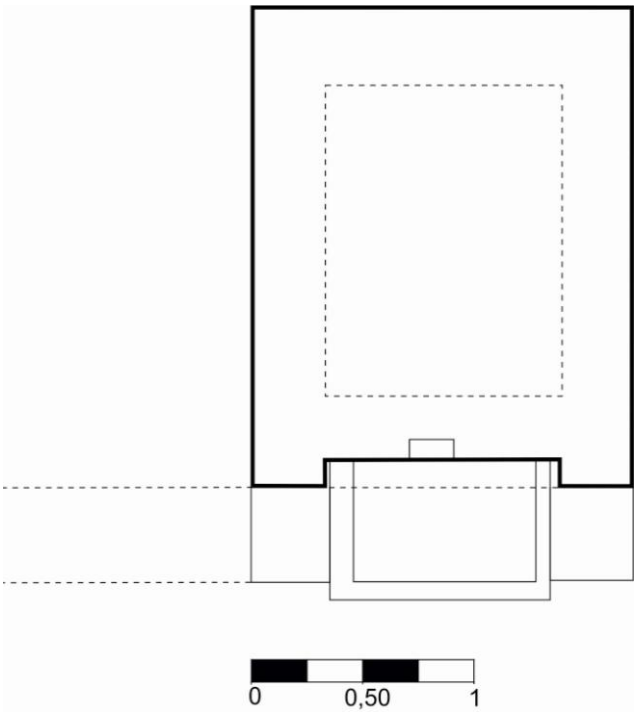

Şekil-27: Torbalı- Ahmetli Köyü, Yeni Çeşme. Plan.

Fotoğraf 289: Torbalı- Ahmetli Köyü, Yeni Çeşme. Ön cepheden görünüş.

Fotoğraf 290:Torbalı- Ahmetli Köyü, Yeni Çeşme. Alınlık ve kitabe.

6-1-3- YENİKÖY ÇEŞMESİ

Katalog No :18 **Şekil No:**28 **Fot. No:**291

Banisi Yapının :II. Abdülhamid

İncelenme Tarihi :19.01.2014

İnşa Tarihi :1894

Bulunduğu Yer:

Çeşme, *Yeniköy Köyü Selimiye Camii* avlusunun 10-15 m. kadar dışında, kuzeyde yer almaktadır.

Tarihçesi:

1894 yılı salnamesinde, havuzla birlikte inşa edildiği bilgisi verilmektedir[113].

Yapının incelenmesi:

Kesme taştan inşa edilmiştir. Çeşme kare planlı bir su deposunun, doğusuna yerleştirilmiştir (şek.28) (fot.291). Günümüzde üzeri beyaz renk badanalıdır. Halen kullanılmaktadır.

Çeşmenin üst ortasında, yarım daire şeklinde çıkıntı yapan, dendan benzeri bir taç yer almaktadır. Dış kenarı düz profilli bu unsurun üzerine ise, dikdörtgen prizma şekilli bir kaideye oturtulmuş mermer bir kavuk yerleştirilmiştir. Hemen altında kilit taşı görünümü kazandırılmış, alınlığa doğru uzanan, dikdörtgen prizma şekilli bir kabartma bulunmaktadır. Derin tutulmayan çeşme nişi, yuvarlak kemerlidir. Bunun hemen altındaki alınlıkta kitabelik bölümü vardır, fakat kitabesi günümüze gelememiştir. Nişin iki yanında, profilli başlıklara sahip dikdörtgen kesitli ayaklar bulunmaktadır.

[113] Kayış 2012: 153.

Nişin alt kenarına yakın bir konumda yer alan lüle, bir aynalık içindedir. Musluğu yakın dönem ilavesidir. Yalak kısmı tek parça halinde inşa edilmiş olup, ön tarafı bir miktar pahlanarak su gideri haline getirilmiştir.

Çeşmedeki tek süsleme aynalık üzerinde kazınarak yapılmış, bezemedir. Bu motifin alt ve üst kenarları, iç bükey kavisli olup, üstte hilal ile son bulmaktadır.

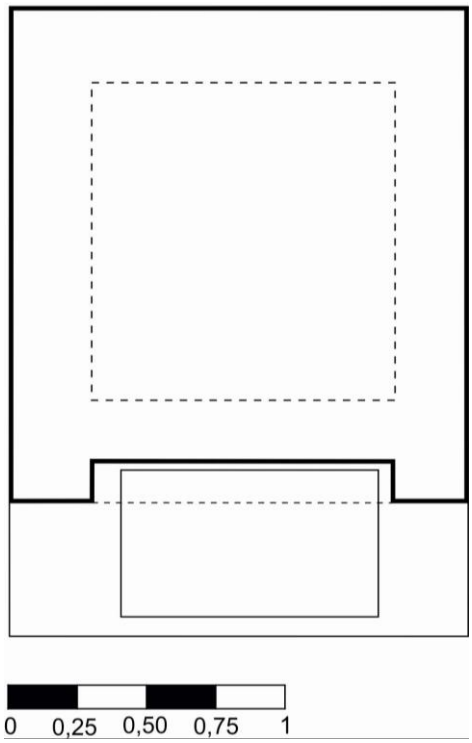

Şekil-28: Torbalı-Yeniköy Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 291: Torbalı-Yeniköy Çeşmesi. Önden görünüş.

6-1-4- ÇAPAK KÖYÜ KOCA ÇEŞME

Katalog No **:**19 **Şekil No:**29 **Foto No:**292-298

Banisi **:**Mustafa Ağa ve Hasan Kethuda Oğlu İbrahim

İncelenme Tarihi **:**11.01.2014

İnşa Tarihi **:**1311(H)/1893-1894(M)

Bulunduğu Yer:

Çeşme, köy meydanında yer almaktadır.

Tarihçesi:

Üzerindeki kitabeden 1311(H)/1893-94(M) yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının incelenmesi:

Güney-kuzey yönünde eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Buna bağlı olarak, planı da güney-kuzey yönünde uzanan dikdörtgen bir şekilde tasarlanmıştır. Yapının güney ve batı cepheleri, yapıya bitişik inşa edilmiş duvarlar sebebiyle dışarıdan algılanamamaktadır. Kuzey cephesinde bir, doğu cephesinde iki adet çeşme nişi mevcuttur (Şek.29) (Fot.292). Üzeri sıvalı ve yeşil renk badanalıyken, 2014 yılında köy muhtarlığı tarafından yapılan onarımla, tamamı fayansla kaplanmıştır (Fot.292,294). Bu nedenle inşa malzemesi tespit edilememiştir. Yapının etrafında, antik dönemden kalma mimari parçalar bulunmaktadır[114]. Çeşmenin kullanımı devam etmektedir.

Doğu cephesinde iki adet, yuvarlak kemerli, derin niş bulunmaktadır. Onarım öncesi fotoğraflarında, kemer ayaklarının üst kısımlarında, yukarıya doğru genişleyen silmelere sahip olduğu görülmektedir (Fot.293). Aynalık kısımlarında birer adet mermerden levhalar bulunur (Fot.295). Bu levhaların

[114] Bu parçalar, üç adet sütun başlıklarından oluşmaktadır.

etrafını, gemi teknesi formunda bir kemere sahip silmeler kuşatmaktadır. Söz konusu levhanın üst köşelerinde birer adet hilal motifi görülmektedir. Aynalığın tam ortasında ise, yuvarlak silme rozet içinde lüleler bulunur. Günümüzde bu lülelere, demir malzemeli musluklar ilave edilmiştir.

Levhaların üstünde, birer adet, üç satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabelerden soldaki nişte bulunanının, okunuşu şu şekildedir;

"1) Sene 1311 sahib 2) 'ül hayrat velhasenat 3) Konyalı Mustafa Ağa" (Fot.296).

Sağdaki nişte yer alan kitabe; "1) Ve Sagahüm rabbihüm şaraben tahüran 2) Sahibül- hayrat vel- hasenat Hasan Kethüda 3)Oğlu İbrahim hayratıdır. Sene gurre Ra (Ramazan) 1311" yazmaktadır[115] (Fot.297).

Yapının kuzey tarafında da bir adet niş bulunmaktadır. Bu cephe, doğu cephenin süsleme ve inşa özelliklerini aynen tekrar etmektedir. Burada yer alan inşa kitabesinin Latin harfleriyle yazılışı şöyledir;

"1) Maşallah sene 1311 barekallah 2) Bu çeşmeyi hak eyledi ihsan 3) Nuş idenlere afiyet olsun" yazmaktadır[116] (Fot.298).

Eserin cepheleri, çok derin olmayan, geniş ve yüksek tutulmuş çökertmeler ile hareketlendirilmeye çalışılmışdır. Fakat günümüzde fayansla kaplı olduğu için görülmemektedir.

Çeşme üzerindeki tek süsleme aynalıklarda yoğunlaşmaktadır. Bu süslemelerde, köşelerde yere doğru bakan hilaller görülmektedir.

[115] Çetin 2008 (a): 9.
[116] Çetin 2008 (a): 9.

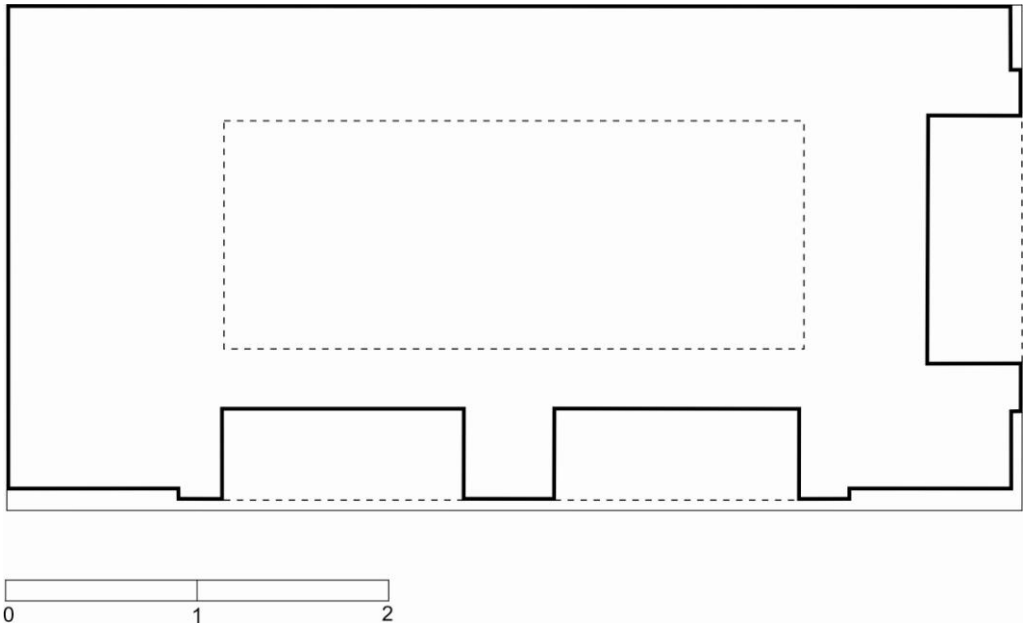

Şekil-29: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Plan.

Fotoğraf 292: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Kuzeydoğudan genel görünüş

Fotoğraf 293: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Doğu cephe. (Onarımdan önce 2014)

Fotoğraf 294: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Doğu cephe. (Onarımdan sonra 2014)

Fotoğraf 295: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Doğu cephede yer alan mermer aynalık.

Fotoğraf 296: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Doğu cephede yer alan soldaki kitabe.

Fotoğraf 297: Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Doğu cephede, sağda yer alan kitabe.

Fotoğraf 298 Torbalı, Çapak Köyü, Koca Çeşme. Kuzey cephede yer alan kitabe

6-1-5- ÇAPAK KÖYÜ DERİNKUYU ÇEŞMESİ

Katalog No :20 **Şekil No:**30 **Foto No:**299-301

Banisi :Hacı İbrahim Ağa

İncelenme Tarihi :11.01.2014

İnşa Tarihi : 1311(H)/1893-94(M)

Bulunduğu Yer:

Çeşme, köyün kuzey yönündeki çıkış yolu üzerinde yer almaktadır. Yol ile arasında kot farkı vardır.

Tarihçesi:

Üzerindeki kitabeden 1311(H)/1893-94(M) yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının İncelenmesi: Doğu batı yönünde dikdörtgen planlı bir su deposunun, kuzey duvarına bitişiktir (Şek.30) (Fot.299). Günümüzde üzeri sıvalı ve beyaz renk badanalıdır. Dökülen sıva parçalarından, depo kısmının yığma taşlarla, cephesinin ise tuğla malzemeyle inşa edildiği görülmektedir. Batı cepheye örülen istinat duvarı sebebiyle, batı ve kuzeybatı cepheler, yarı seviyesine kadar dışarıdan algılanamamaktadır. Oldukça bakımsız bir haldedir. Bugün için işlevini sürdürmektedir. Sağdaki çeşme nişinin üst kesiminde, dört satırlık bir inşa kitabesi yer almaktadır (Fot.300). Kitabesinden 1311(H)/1893-94(M) yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabenin, metni ve Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir;

1) Sahib’ ül hayrat 2)Hacı Bekir oğlu 3) Hacı İbrahim Ağa 4) Sene 1311

Latin harfleriyle;

1) Hayrat sahibi 2) Hacı Bekir oğlu 3) Hacı İbrahim Ağa 4) Sene 1311/ M.1893-94

Yapının kuzey cephesinde, yuvarlak kemerli, çok derin olmayan iki adet niş bulunmaktadır (Fot.301). Kemerler, ortada ve iki köşede dikdörtgen kesitli ayaklara oturmaktadır. Niş üzerinde, neredeyse yalak ile aynı seviyede yapılmış, birer adet lüle mevcuttur. Sol nişte yer alan lüle, taş malzeme ile imal edilmiş olup, dışa bir miktar çıkıntı yapmaktadır. Sağ nişte, diğerinden farklı olarak, bir adet taslık gözü vardır. Her iki nişin de önünde birer adet yalak yer almaktadır. Güney cephesinin bir bölümü toprak altında kalmıştır. Batı cepheye örülen istinat duvarı sebebiyle, batı ve kuzeybatı cepheler, yarı seviyesine kadar, dışarıdan algılanamamaktadır.

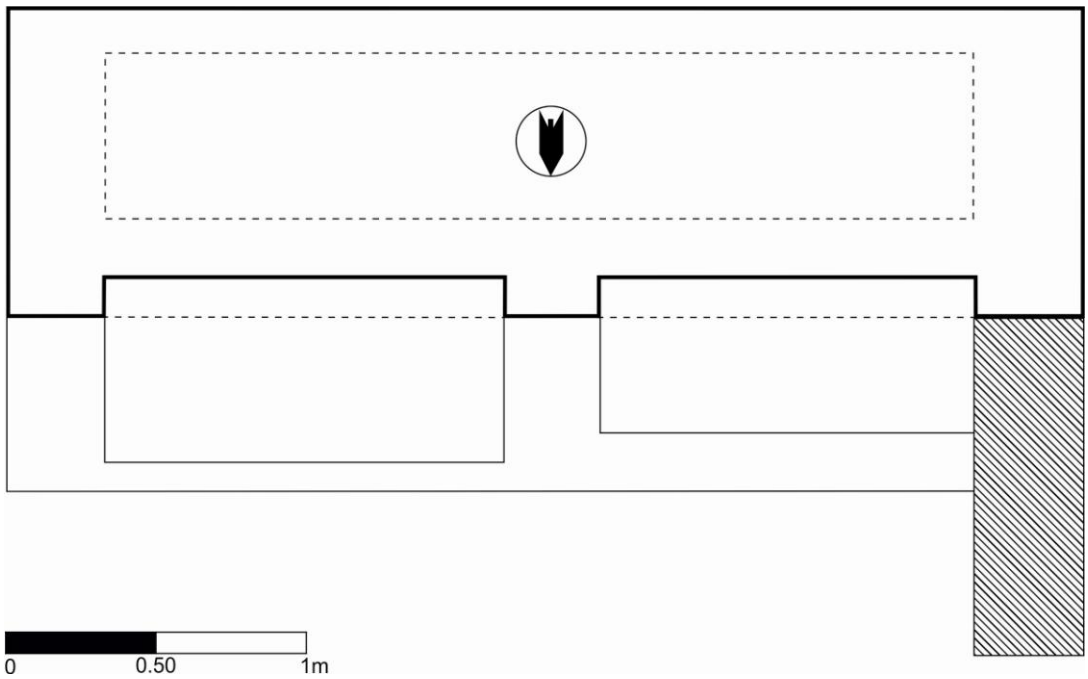

Şekil-30:Torbalı-Çapak Köyü, Derinkuyu Çeşmesi. Plan

Fotoğraf 299: Torbalı- Çapak Köyü, Derinkuyu Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 300:Torbalı- Çapak Köyü, Derinkuyu Çeşmesi. İnşa kitabesi.

Fotoğraf 301:Torbalı- Çapak Köyü, Derinkuyu Çeşmesi. Kuzey cepheden görünüş.

6-1-6-ÇAPAK KÖYÜ KÜRT ÖMER (DAĞ MAHALLE) ÇEŞMESİ

Katalog No :21 **Şekil No:**31 **Foto No:**302-304

Banisi :Mehmet Oğlu Ömer

İncelenme Tarihi :11.01.2014

İnşa Tarihi :1309(H)/1891-92(M)

Bulunduğu Yer:

Çapak köyünün dışında, Dağ Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin tarihlendirmesi, üzerindeki 1309(H)/1891-92(M) tarihli inşa kitabesinden yapılmaktadır.

Yapının incelenmesi:

Doğu-batı yönünde eğimli bir arazi üzerinde yer alan eser, güney-kuzey doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir (Şek.31), (Fot.302). Bu sebeple batı duvarı, bitişiğindeki istinat duvarına dayalı olarak inşa edilmiştir. 2012 yılında köylüler tarafından yapılan onarımda, tüm cepheleri fayansla kaplanmıştır. Bundan dolayı inşa malzemesi tespit edilememiştir. Çeşme, günümüzde işlevini halen devam ettirmektedir. Kitabesinden 1309(H)/1891-92(M) yılında yapımının tamamlandığını öğrendiğimiz eserin banisi, Yozgat doğumlu Hamza Ali oğlu Kürt Mehmet oğlu Ömer'dir.

Günümüzde üzeri boyanmış vaziyetteki inşa kitabesinin Latin harfleriyle yazılışı ve Türkçe çevirisi şu şekildedir (Fot.303);

Latin harfleriyle yazılışı:

1) Sahibül- hayrat vel-hasenat 2) Kürd oğlu Ömerin 3)Taş hayratı sene 1309[117].

[117] Çetin 2008 (a): 9.

Türkçe çevirisi:

1) Hayır ve hasenat sahibi 2) Kürd oğlu Ömerin 3) Taş hayratı Sene 1309/M.1891-92

Çeşme, nişi dikdörtgen planlı bir su deposunun kuzeyine yerleştirilmiştir. Sivri kemerli nişi, oldukça derin tutulmuştur (Fot.304). Ancak onarımlar neticesinde kemerin inşa formu bir miktar bozulmuştur. Aynalık kısmı bugün oldukça sade bir haldedir. İlk inşasındaki görünümü hakkında bir fikir sahibi değiliz. Cephe üzerindeki tek asli unsur, niş kemerine yakın bir konumda yer alan inşa kitabesidir. Lülesi günümüzde demir malzeme ile değiştirilmiştir. Üzeri fayansla kapatılan yalak kısmı, dışa doğru yarım daire şeklinde taşıntı yapmaktadır. Yalağın iki yanında, kemeri taşıyan dikdörtgen biçimli ayaklar vardır. Bu ayakların, nişe bakan yüzlerinde, dikdörtgen kesitli, sütünce şeklinde unsurları görülmektedir.

Yapının doğu duvarına, geç bir dönemde, cephe boyunca uzanan ikinci yalak yapılmıştır. Cephenin güney kanadına yakın bir yere, üst üste gelecek şekilde, günümüz ürünü demir malzemeli lüle ve çeşme yerleştirilmiştir.

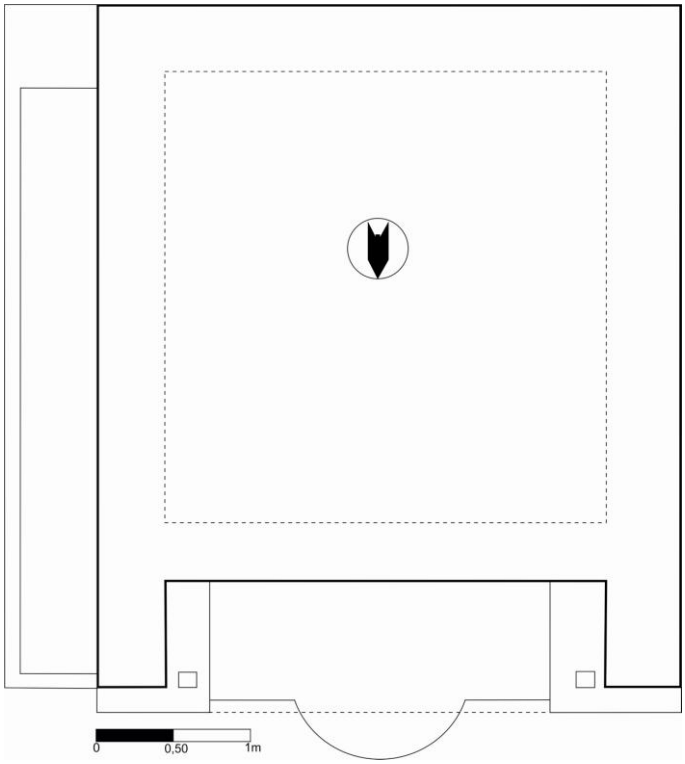

Şekil-31: Torbalı-Çapak Köyü, Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 302: Torbalı-Çapak Köyü, Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi.

Fotoğraf 303: Torbalı-Çapak, Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi. İnşa kitabesi.

Fotoğraf 304: Torbalı-Çapak Köyü,Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi. Kuzey

6-1-7- ÇAPAK KÖYÜ İNCİRCİK ÇEŞMESİ

Katalog No :22 **Şekil No:**32 **Foto No:**305

Banisi :Kelkaroğlu Bekir

İncelenme Tarihi :11.01.2014

İnşa Tarihi :1311(H)/1893-94(M)

Bulunduğu Yer:

Çeşme, *Kuşçuburun Mahallesi*'nden, *Çapak Mahallesi*'ne çıkan ara yol üzerindedir.

Tarihçesi:

Üzerindeki inşa kitabesinden 1311(H)/1893-94(M) yıllarında yapıldığını öğrenmekteyiz. Kitabesinden, 1311(H)/1893-94(M) yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabenin Latin harfleriyle yazılışı ve Türkçe çevirisi şu şekildedir.

Latin harfleriyle:

1)Sahib'ül- hayrat ve'l- hasenat 2) Kelkaraoğlu Bekir hayratı. Sene: 1311[118].

Türkçe Çevirisi: 1) Hayır ve hasenat sahibi 2) Kelkaraoğlu Bekir Hayratı sene 1311(H)/1893-94 (M).

Yapının incelenmesi:

Günümüzde işlevini sürdürmektedir. Kareye yakın dikdörtgen bir su deposunun kuzeyine inşa edilmiştir (Şek.32) (Fot.305). Sıvasız olan duvarlarının üzeri beyaz renk badanalıdır. Kabayonu taş ve tuğla kırıkları ile inşa edilmiş yapının kemerinde, kare formlu tuğla malzeme kullanılmıştır. Alınlık kısmında iki satırlık inşa kitabesi yer almaktadır.

[118] N Çetin 2008 (a): 9.

Çeşme nişi, yapının kuzey cephesi üzerindedir ve tuğla malzemeli sivri kemerle örtülüdür. Kemer tepe noktasına denk gelen bölümü bir miktar yükseltilerek, üçgen bir alınlık varmış izlenimi uyandırılmaya çalışılmıştır. Taş lülesine günümüzde, demir malzemeli bir boru eklenmiştir. Yalağı da yek pare blok taştandır.

Çeşme üzerinde herhangi bir süsleme tespit edilememiştir.

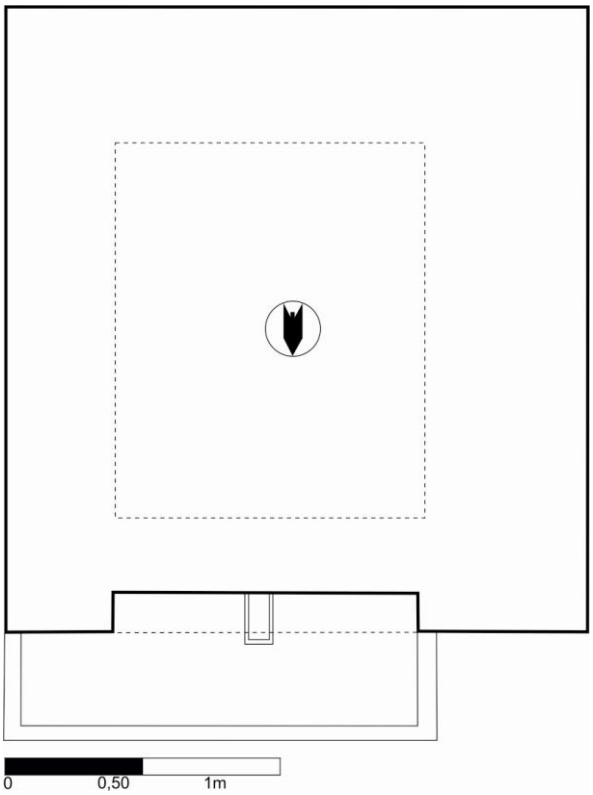

Şek.32: Torbalı- Çapak Köyü, İncircik Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 305: Torbalı- Çapak Köyü, İncircik Çeşmesi. Cepheden görünüş. (Necat Çetin Arşivi)

6-1-8-YAZIBAŞI TAŞLIZADE ÇEŞMESİ

Katalog No :23 **Şekil No:33** **Foto No:**306

Banisi :Ahmet Ağa

İncelenme Tarihi :11.01.2014

İnşa Tarihi :125? (H)/1834-43(M)

Bulunduğu Yer:

Yazıbaşı Köyü Camii ile aynı sokakta yer almaktadır.

Tarihçesi:

Üzerindeki inşa kitabesinden 125? (H)/1834-43(M)yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitabedeki yapım yılının son bölümü okunamadığı için, tarihlendirme olarak yukarda belirttiğimiz miladi yıl aralığı kullanılmıştır. İnşa kitabesinin mevcut haliyle okunuşu ve çevirisi şu şekildedir;

1) Zazgalı Taşlı-zade Ahmet Ağa velayeti 2)Hayırla itme (?) manası hak içün sarf etmeye 3) Rahm ettün (?) tarifi mahalde latifle 4) Bin iki yüz ellü (?)[119]

Hayli aşınmış olan kitabenin bugün için eksiksiz okunması mümkün değildir. Ayrıca, tarih kısmının yer aldığı sol alt kesimi bugün için mevcut değildir. Bu nedenle çeşmenin kesin inşa tarihi belirlenememektedir. Bu kitabede, diğer Torbalı yapılarında yer alan kitabelerden farklı olarak, tarih kısmı rakamla değil yazı ile verilmiştir.

Yapının incelenmesi:

Batı cephesi, çeşmeyi yaptıran ailenin evine bitişik olarak inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultulu, kare planlı bir çeşmedir (Şek.33) (Fot.306). Üzeri beyaz badanalı olan yapı tuğla ve kabayonu taş malzemelidir. Oldukça bakımsız olan çeşme, günümüzde kullanılmamaktadır.

[119] Çetin 2008 (b): .9.

Doğu cephesi tek nişten oluşmaktadır. Fazla derin olmayan nişi, tuğladan, sivri kemerlidir. Dikdörtgen aynalık kısmında, kazıma yöntemi ile işlenmiş, kıvrım dallardan oluşan bitkisel süslemelerin kalan izleri kısmen görülebilmektedir. Fakat bu süslemelerin geneli hakkında yorum yapmak oldukça zordur. Tam ortasında bir adet lüle yer alan aynalığın hemen üstünde dört satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır.

Yapının önünde bir adet yalak bulunmaktadır. Yalağın iki yanında testilik vardır.

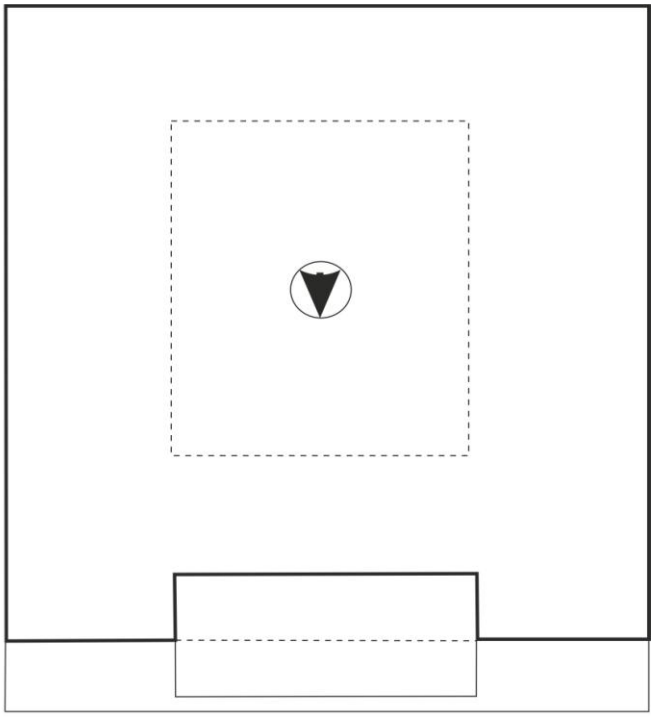

Şekil-33: Torbalı- Yazıbaşı, Taşlızade Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 306: Torbalı- Yazıbaşı, Taşlızade Çeşmesi. Genel görünüş.

6-1-9-ŞEHİTLER KÖYÜ ÇEŞMESİ

Katalog No :23 **Şekil No:34** **Foto No:**307

Banisi :Taşlızade İbrahim Ağa

İncelenme Tarihi :11.01.2014

İnşa Tarihi : 1217(H)/1802-03(M)

Bulunduğu Yer:

Çeşme, köyün merkezinde, Süleymaniye Camii'nin batı tarafında yer alır.

Tarihçesi:

Üzerindeki kitabeden 1802-03 tarihlerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. . Kitabesinde 1217(H)/1802-03(M) tarihi yer almaktadır. Bu tarih, şu ana kadar tespit edilmiş en eski yapı olduğunu bizlere göstermektedir. Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir;

Yazılışı: 1) Sahibü'l hayrat Taşlı-zâde İbrahim Ağa-yı sehâ (cömertlik) 2) Durağı anlarun cennet makamı ravzatü'l meva(mesken) 3) İçsün Hasan Hüseyin aşkına ruhlarına eyle dua 4) Geldi bir âdemi koydu tarihini halâ 5) (?) zemzem (?) datlı sudur ki olsun cana şifa. Sene: 1217 [120].

Niş kemeri üstüne en son onarıma dair, Latin harfleriyle onaran ustanın adı ve tarihi "Mustafa Usta 3 Nisan 1967" olarak yazılmıştır.

Yapının incelenmesi:

Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir (Şek.29), (Fot.307). Günümüze kadar birçok onarım geçirmiştir. Yakın dönemde üzerine bir depo bölümü inşa edilmiştir. Üzeri yeşil renk badanalı ve sıvalıdır. İnşa malzemesi seçilememektedir. İşlevini sürdürmektedir.

[120] Çetin 2008 (b): 9.

Batı cephesinde yer alan fazla derin olmayan çeşme nişi, yuvarlağa yakın basık bir kemerle örtülüdür. Aynalığın alt kesiminde, yalağa yakın bölümünde bir musluk vardır. Musluğu günümüze yakın bir zamanda demir malzeme ile değiştirilmiştir. Basık kemerli bir çökertme içine alınmış inşa kitabesi beş satırdan oluşmaktadır. Nişin iki yanında kalan dikdörtgen biçimli ayaklar fayansla kaplanmıştır. Beton ile inşa edilmiş yalak kısmı yakın dönem ürünüdür.

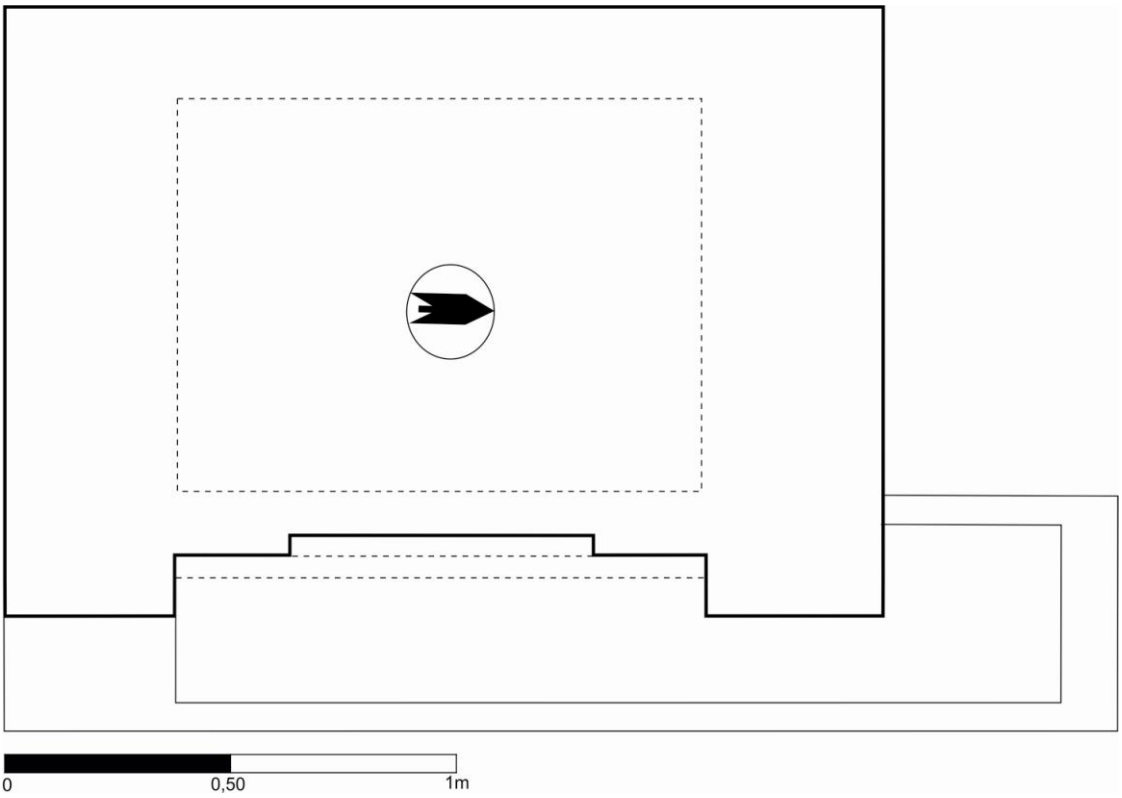

Şekil-34: Torbalı-Şehitler Köyü Çeşmesi. Plan.

Fotoğraf 307: Torbalı-Şehitler Köyü Çeşmesi. Genel görünüş.

6-2-GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN ÇEŞMELER

6-2-1-Özbeyköy Çeşmesi

Günümüze sadece kitabesi (Fot.308) ulaşan çeşme, *Özbeyköy Hamidiye Camisi'*nin hemen dışında bir alanda 1311 yılında inşa edilmiştir. 1974 yılında alınmış bir fotoğrafta, İnşa şekli ve yapı bakımından *Ahmetli* ve *Yeniköy* köylerindeki çeşmeler ile benzerlik taşıdığı görülmektedir (Fot.309).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir;

1) Ziynet efza-yı makam-ı mualla-yı hilafet-i islamiye ve erike-i pira-yı 2)Saltanat-ı seniyye-i osmaniye es-sultan ibn'üs- sultan es-sultan 3) El-gazi Abdülhamid han-ı sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden iş bu çeşme 4) Bin üç yüz onbir sene-i hicriyesi şabanında inşa edilmiştir[121].

Fotoğraf 308: Torbalı- Özbey Köyü Çeşmesi. Kitabe.

[121] Çetin 2008 (b): 9.

Fotoğraf 309: Torbalı- Özbey Köyü Çeşmesi. Genel görünüş. (Cami arşivi)

6-2-2 Helvacı Köy Çeşmesi:

Çeşme günümüzde mevcut değildir. Kitabesi *Ünal* ailesi tarafından muhafaza edilmektedir (Fot.310). Kitabenin metni şu şekildedir: 1)Sahib ül-hayrat vel- hasenat 2) Ve segahüm rabbühüm şaraben tahüran 3)Kızılcaköylü Hacı Hasan hayratı. Fi sene:20 Zilhicce 1311[122]

Fotoğraf 310. Torbalı, Helvacı Köyü Çeşmesi. Kitabe (Necat Çetin Arşivi)

[122] Çetin 2014:919

7-İSTASYONLAR

7-1-PANCAR TREN İSTASYONU

Katalog No **:**24 **Şekil No:**35-37 **Foto No:**311-317

Banisi **:**-

İncelenme Tarihi **:**17.04.2014

İnşa Tarihi **:**19.yy sonu

Bulunduğu Yer:

Yapı, İzmir-Aydın Demiryolu hattı üzerinde, İzmir'e 45 km uzaklıktaki, eski adı *Kayas*[123] olan, *Pancar Beldesi*'nin doğu ucunda yer almaktadır.

Tarihçesi:

Kesin inşa tarihi saptanamamıştır. Fakat kendisinden sonra inşa edilen *Kuşçuburun İstasyonu*'nun 1860 yılında tamamlandığı bilinmektedir [124]. Bu sebeple, aynı güzergah üzerinde yer alan bu yapı da *Kuşçuburun İstasyonu* ile yakın tarihlerde, 19.yy sonlarına doğru inşa edilmiş olmalıdır.

Yapının incelenmesi:

Doğu-batı yönünden uzanan dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan gar, iki katlı olarak inşa edilmiştir. Plan içinde boyutları birbirinden farklı olmak üzere, zemin katta 11; üst katta 7 adet oda yer almaktadır. Bu mekanların bazıları kare, bazıları ise enine veya boyuna dikdörtgen biçiminde tasarlanmıştır. Alt katı, istasyonun hizmet mekanları olarak düzenlenmişken, üst katı ise lojman olarak kullanılmaktadır (Şek.35) (Foto:311). Dıştan kiremit çatılı yapının, içten üst katları düz ahşap tavanlı, alt kat odaları ise betonarmedir. İnşa malzemesi olarak kabayonu taş tercih edilen yapının köşelerinde, kesme taş kullanılmıştır. Çatı saçağı kademeli olarak yukarıya doğru genişlemektedir. Yer yer eklemeler olmakla birlikte, günümüzde asli şeklini muhafaza etmektedir.

[123] Özkaya, 2013: 58.
[124] Atilla 2012: 90.

Yapının doğu cephesinde, altta üç üstte iki olmak üzere, iki sıra halinde beş adet dikdörtgen şekilli açıklık vardır (Fot.312). Alttaki açıklıkların ortasında, lojmanlara açılan, taş söveli bir kapı bulunmaktadır. Üzerinde ise metal malzemeli bir sundurma yer alır. Dikdörtgen açıklıklar şeklindeki pencereler taş sövelere sahiptir. Ayrıca üzerlerinde, tuğladan birer hafifletme kemeri inşa edilmiştir. Bu kemerler aynı zamanda yapıya hareket katarak, yapı üzerindeki durağanlığı kırmaktadır. Pencerelerin kenarlarında, pervazları taşıyan metal menteşeler görülmektedir, fakat pervazları günümüze ulaşamamıştır. Cepheye hareket katan bir diğer unsur da alt ve üst katı ayıran geniş taş silmedir.

Güney cephede, iki sıra halinde düzenlenmiş, altta sekiz, üstte altı adet olmak üzere toplam 14 açıklık yer alır (Şek.36) (Fot. 311). Pencere ve kapıların tamamı dikdörtgen şekilli olup, söve ve eşikleri taş malzemelidir. Ahşaptan imal edilmiş kapılara, ikişer basamaklı merdivenlerle ulaşılır. Pencereler ise ahşap doğramalara sahiptir. Her birinin üzerinde tuğladan birer hafifletme kemeri görülmektedir. Binanın güney cephesinde, raylara doğru uzanan, metal malzemeli yedi direğin taşıdığı, üstü kiremit ile kaplı ahşap çıtalı sundurma yer almaktadır. Sundurmayı taşıyan metal direklerin tepe noktalarına sütun başlığı görünümü kazandırılmış ve bu başlıkların üzerine stilize yaprak motifleri işlenmiştir (Fot.313). Ayrıca cephe üzerinde, bodrum katı ve üst katı birbirinden ayıran iki adet taş silme dikkat çekmektedir. Zemin katta yer alan silmenin altında oldukça küçük boyutlarda, taş söveli, dört adet kare formlu pencere yer alır. Güney kanadının batı ucunda bulunan kapıdan lojmana çıkış sağlanmaktadır.

İstasyonun batı cephesinde, her bir kata yerleştirilmiş iki adet pencere görülmektedir (Fot.314). Pencere görünüşü ve cephe düzeni açısından diğer cepheleri tekrar etmektedir. Ayrıca gar binasının kuzeybatı köşesine bitişik, dikdörtgen planlı bir mekan ilave edilmiştir. kabayonu taşlarla inşa edilmiş bu birimin de üzeri, dıştan dört yana eğimli kiremit bir çatı ile örtülüdür. Ek bina ile ana yapı arasındaki bitişme çizgisi ve ana yapının köşelerinde yer alan kesme taşların zemine kadar devam ettirilmiş olması, ilave birimin yapıya sonradan eklendiği fikrini vermektedir. İnşa tarihini tam olarak belirleyemediğimiz, ancak gar binası ile cephe düzeni ve malzeme açısından benzerlik gösteren bu ek birimin, yapının inşasından kısa bir süre sonra eklenmiş olduğu söylenebilir. Birimin batı cephesinde yer alan taş söveli ve eşikli pencere bilinmeyen bir zamanda örülerek kapatılmıştır. Söz konusu birimin güney cephesinde ise, dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı yer almaktadır.

Eserin kuzey cephesi, farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu fark, cephe önüne sonradan ilave edilen, ek birimler, bahçe ve bahçe duvarından kaynaklanmaktadır (Fot.315). Karışık bir mimari kurguya sahip cephe üzerinde yedi adet pencere bulunmaktaydı. Ancak bunlardan bazıları, sonraki bir tarihte önlerine eklenen birimler sebebiyle kapanmış durumdadır. İlk bakışta dışarıdan algılanan dört adet pencere düzen açısından diğer cephelerdeki pencereleri tekrar etmektedir. Kuzey cephenin batı kanadına eklenen odanın, kuzey duvarının üzerinde yalın şekilli bir pencere yer alır. Kuzey cephenin doğu kanadında, dışa taşıntı yapan, gar ile organik bağı olan bir mekan bulunur. Bu birimin batı cephesinde yer alan üç adet pencereden ikisinin önüne bir oda yapıldığı için, pencerelerin sadece hafifletme kemerleri görülmektedir. Kuzey cephe boyunca uzanan iki sıra halinde silmeler göze çarpmaktadır.

Yapı içinde yer alan odalarda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır (Fot.316,317). Bazı odalarda ocak görülmektedir (Fot.317).

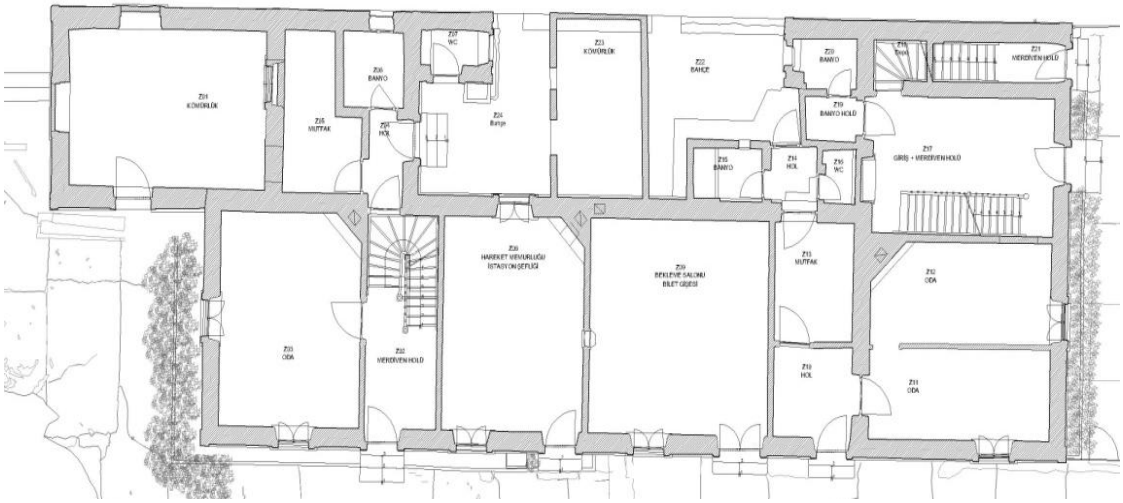

Şek.35: Torbalı-Pancar,Tren İstasyonu. Zemin kat plan. (TCDD arşivi)

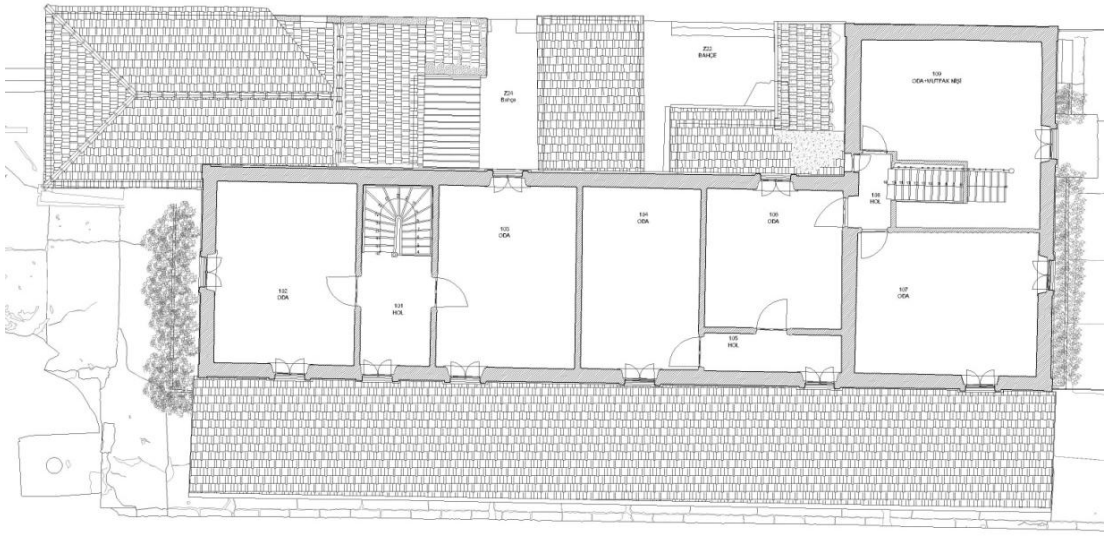

Şek.36: Torbalı-Pancar,Tren İstasyonu. Üst kat plan. (TCDD arşivi)

Fotoğraf 311: Torbalı- Pancar,Tren İstasyonu. Güneyden genel görünüş. (TCDD)

Fotoğraf 312: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. Doğu cephe.

Şek.37: Torbalı- Pancar, Tren İstasyonu. Güney cephe çizimi. (TCDD)

Fotoğraf 313: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. Sundurmayı taşıyan demir sütun başlıklarından biri.

Fotoğraf 314: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. Batı cephe.

Fotoğraf 315: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. Kuzey cephe.

Fotoğraf 316: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. Bekleme salonu.

Fotoğraf 317: Torbalı-Pancar, Tren İstasyonu. İstasyon şefliği odası.

7-2-TORBALI TREN İSTASYONU

Katalog No **:**25 **Şekil No:**38 **Foto No:**318-327

Banisi **:**-

İncelenme Tarihi **:**17.04.2014

İnşa Tarihi **:**19.yy sonu

Bulunduğu Yer:

İstasyon, İzmir-Aydın Demiryolu Hattı üzerinde, İzmir merkeze 53 km uzaklıktaki Torbalı ilçesinde *İstasyon Mahallesi*'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

İnşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hangar ve su deposu ile birlikte 19.yy sonlarına doğru tamamlandığını söyleyebiliriz. 2013 Yılında TCDD Genel Müdürlüğü tarafından cepheleri yenilenmiştir.

Yapının incelenmesi:

Asli şeklini koruyan yapı günümüzde halen gar olarak işlevini sürdürmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan istasyon, moloz taşlarla örülmüş, fazla yüksek olmayan bir temel üzerine, tek katlı olarak inşa edilmiştir (Şek.38) (Foto.318). Dıştan kiremit kırma çatı ile örtülü yapı, içten betonarme tavanlıdır. Yan cepheleri, ana cepheye oranla daha alçak olarak tasarlanmıştır. Çatı saçağı yukarıya doğru kademeli şekilde genişlemektedir.

Yapı, merkezde yer alan bekleme salonunun, kuzey ve güney tarafına iki sıra halinde dizilmiş mekanlardan oluşan bir kuruluşa sahiptir. Plan olarak simetrik bir düzenleme göstermemektedir. Bu sebeple kanatlar üzerinde yer alan odaların sayısı ve planı birbirlerinden farklıdır. Güney kanadında birbiri ardınca sıralanmış üçer oda yer alırken, kuzey kanat üzerinde doğuda üç, batıda iki oda bulunmaktadır.

Yapının doğu cephesi oldukça sade bir görünüme sahiptir (Fot.319). Bodrum kat ve asıl mekan arası, yapı boyunca uzanan geniş taş silmelidir. Ayrıca zemin seviyesinde, bodrum katı havalandırmak için sekiz adet kare şekilli, taş söveli pencere görülmektedir. Cepheye hareket katmak için, ana istasyon binası dışa doğru bir miktar çıkıntı yapmaktadır. Ancak, buna zıt olarak, bekleme salonu girişi, bir miktar içe alınarak cepheye bir eyvan görüntüsü kazandırılmıştır. Bu mekanın kuzeyinde ve güneyinde yer alan dışa taşıntılı birimlerin, girişe bakan duvarlarında birer adet yuvarlak hafifletme kemerine sahip, dikdörtgen pencere mevcuttur. Cephe üzerinde, tek sıra halinde, 15 adet dikdörtgen şekilli açıklık bulunmaktadır. Bütün açıklıkların üstü, tuğladan basık birer kemerle örtülüdür. Yan birimlerdeki pencereler kısa tutulmuşken, ana birim üzerindeki pencereler daha uzun tasarlanmıştır. Pervazları ve korkulukları ahşaptandır. Pencerelerin tamamına yerleştirilen eşikler cepheye hareket katan unsurlardır.

İstasyonun güney cephesi de, sade bir düzene sahiptir (Fot.320). Cephe üzerinde tek sıra halinde iki adet pencere bulunur. Pencerelerin üzeri, dikine yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulmuş basık hafifletme kemerleri görülür. Pervazları ve doğramaları ahşaptandır. Pencere eşikleri taş malzemeli olup dışa taşıntılıdır. Zemin seviyesinde taş malzemeli silme göze çarpar.

Garın batı cephesi, düzenleme açısından doğu cepheyi büyük ölçüde tekrar etmektedir (Fot.321). Buradaki tek fark, cepheye eklenen, sekiz adet ahşap direğin taşıdığı, ahşap tavanlı, kiremit kaplı ve tek yöne eğimli sundurma ile pencere sayısındaki artıştır (Fot.322).

Kuzey cephede, dikdörtgen şekilli, basık kemerli iki adet açıklık bulunmaktadır (Fot.323). Bu açıklıklardan doğu kanadında yer alan lojman birimine giriş kapısı, batı kanadındaki ise, pencere olarak düzenlenmiştir.

İstasyonun içi oldukça sade düzenlenmiştir. Herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir (Fot.324,325). Pencere ve kapılar içten de basık kemerlidir. Bazı odalarda ocak görülmektedir.

Yapının güneyinde, ayrı olarak inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir hangar bulunmaktadır (Fot.326). Günümüzde bu alan kullanılmamaktadır. Hangarın köşeleri kesme taştan, duvarları ise, moloz taşla imal edilmiştir. Üstü, ahşap destekli, iki yana eğimli, metal malzeme ile örtülüdür. Batı cephedeki kapıları ahşapken, doğu cephesindeki giriş açıklıkları örülerek kapatılmıştır. Çatıya yakın kısımlarında geniş pencereler mevcuttur.

İstasyon binasının ve hangarın güneyinde, bir su deposu yer almaktadır. Trenlere su takviyesi yapmak için kullanılan bu metal su deposu, kare planlı dikdörtgen prizma şekilli bir yapı üzerine oturtulmuştur (Fot.327). Su deposuna zemin teşkil eden bu yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Belirli bir yükseklikten sonra, yapının çevresini dolaşan, iki sıra halinde tuğla dizisi mevcuttur. Deponun kuzeyinde bir giriş, doğusunda ise, bir adet pencere açıklığı vardır. Her iki açıklık da yuvarlak kemerlidir.

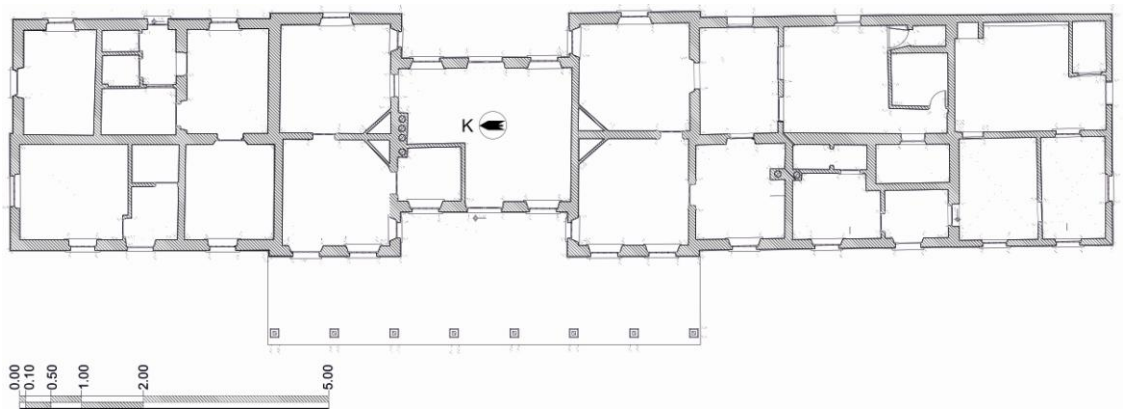

Şekil-38: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Plan. (TCDD Arşivinden düzenlenerek hazırlanmıştır.)

Fotoğraf 318: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Kuzeydoğudan genel görünüş.

Fotoğraf 319: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Doğu cephe.

Fotoğraf 320: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Güney cephe.

Fotoğraf 321: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Güneybatıdan batı cephe.

Fotoğraf 322: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Batı cephe ve sundurma.

Fotoğraf 323: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Kuzey cephe.

Fotoğraf 324: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Bekleme salonu.

Fotoğraf 325: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. İstasyon şefliği odası.

Fotoğraf 326: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Hangar binası.

Fotoğraf 327: İzmir-Torbalı, Torbalı Tren İstasyonu. Su deposu

8-DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşanan uzun savaşlar ve siyasi parçalanmışlık sebebiyle yaşanan ekonomik çöküş, dönemin imar faaliyetlerini de etkilemiştir. Artık yeni yapı tipleri oluşturacak koşular yoktur. Eski formlar da sadeleştirerek uygulanmaktadır. Özellikle merkezden uzak kırsal yerlerde inşa edilen eserler, ne nitelik ne de yapısal açıdan önceki dönemlerle boy ölçüşemeyecek düzeydedir.

Tezimizin konusunu teşkil eden İzmir'e bağlı Torbalı ilçe merkezi ve köylerinde yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda 26 adet yapı tespit edilebilmiştir. Bunların 13 tanesi cami, 9 tanesi çeşme, iki tanesi tren istasyonu, geri kalan iki yapı ise mektep binasıdır. Plan özellikleri, malzeme, cephe görünüşleri ve süsleme özellikleri bakımından incelemeye çalıştığımız bu yapılardan bir kısmı, gerçekleştirilen yanlış onarım ve müdahaleler neticesinde özgünlüğünü yitirirken, bir kısmı da günümüze kadar korunabilmiştir. Özellikle camilerin önemli bir bölümü, yapılan onarımlar sonucunda bir hayli değişikliğe uğramıştır. Bu yapıların dışında, belge ve kaynak yetersizliğinden dolayı, özgün durumu ile ilgili bir kıyaslama yapamadığımız için kataloğumuza dahil edilmeyen *Kırbaş Rahmiyye Camii*, *Sepetçiler Köyü Camii*'nde olduğu gibi tamamen yıkılarak yerine özgün olmayan yapıların inşa edildiği örnekler de vardır.

8-1-Camiler:

Torbalı ve çevresinde XIX. yy ikinci yarısına tarihlenen, tarihi özelliklerini bir kısmını ya da tamamını barındıran, elde edilen verilerle özgün hali karşılaştırılabilen toplam 13 cami tespit edilebilmektedir. Üzerlerindeki kitabelerine göre en erken tarihli olanı 1880 yılını taşıyan *Arslanlar Köyü Camii*, en geç tarihli olanı ise 1903 tarihli *Eğerci Köyü Camii*'dir.

8-1-1 Plan ve üst örtü: Camiler ilk inşalarında kare, kareye yakın ya da kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir planda inşa edilmişlerdir. *Naime Köyü Burhaniye Camii* (1891) (Şek.8) ve *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895)* (Şek.19)'leri Torbalı bölgesinde karşılaştığımız kare planlı yapılardandır

(Şek.39). *Yeniköy Selimiye Camii (1892) (Şek.10), Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893*) (Şek.23), *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii* (1893) (Şek.15) ve *Eğerci Camii* (1903) (Şek.17) ise kareye yakın bir plan şeması gösterirler. *Arslanlar Köyü Camii* (1880) (Şek.1), *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii* (1889) (Şek.2), *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Şek.4)*, *Tepeköy Orhaniye Camii (1890) (Şek.6)*, *Subaşı Köyü Abidin Camii* (1894) (Şek.12), *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894*) (Şek.18) ve *Ertuğrul Camii* (1902) (Şek.21) ise dikdörtgen plana sahip örneklerdendir (Şek.40). Bazıları daha sonraki tarihlerde, geçirdikleri çeşitli onarımlar neticesinde, kısmen ya da tamamen değişikliğe uğrayarak, asli görünüşlerinden uzaklaşmışlardır.

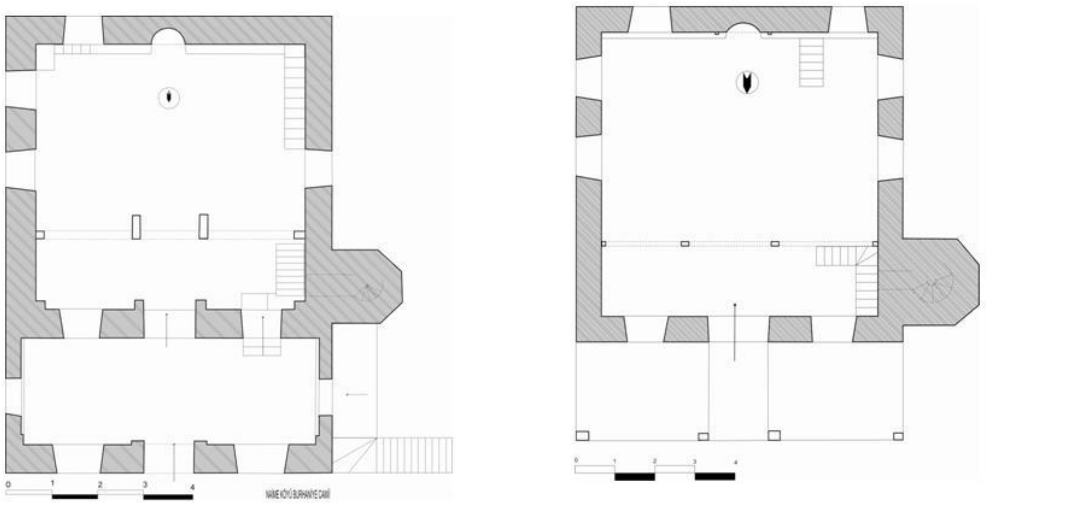

Şekil- 39: Torbalıda bulunan kare planlı camiler

Şekil-40: Torbalıda bulunan dikdörtgen planlı camiler

İncelemiş olduğumuz Torbalı ve köylerindeki camiler, kare veya dikdörtgen harimlerin dışta kiremit örtülü kırma bir çatı, içten ise düz ahşap tavanla örtülü olduğu plan şemasına sahiptir. Düz ahşap tavan Anadolu'da sıkça tercih edilen bir örtü biçimidir. Düşük maliyetlerinden ötürü çokça tercih edilen yapı öğelerindendir[125]. Bu türün Anadolu'daki örnekleri, Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra yaygınlaşmaya başlanmıştır. Fakat bu yapılar geçirdikleri yangın ve doğal afetler sonucunda günümüze gelememiştir[126]. Söz konusu plan tiplerinden Torbalı'da en fazla karşılaşılan tür dikine dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı olanlardır. Bu türün Anadolu'daki ilk örneklerini ise, Selçuklular ile birlikte görmekteyiz. *Ankara Alaeddin Camii (1178)*[127] Selçuklu devrinde yapılmış söz konusu plan tipine örnek olabilecek bilinen en eski tarihli

[125] Çakmak 2013: 131 ; Gürbıyık, 2007: 314.
[126] Aslanapa 2005: 103.
[127] Öney 1971: plan 1. ; (Çam; 2012: 10'da inşa tarihi olarak 1197 yılını vermektedir.)

eserdir. *Edincik Ulu Camii (1382)*[128]*, Ankara Kulderviş Mescidi (14.yy sonları)*[129]*, Hacı Doğan Mescidi (14.yy sonları)*[130]*, Ankara Gedik Mescidi (1443)*[131]*, Yarhisar Orhangazi Camii (14.yy)*[132]*, Ankara Molla Büyük Mescidi (14-15.yy)*[133]*, Hacı Seyid Mescidi (14-15.yy)*[134]*, Niğde Şah Mescidi (15.yy), Emir Sultan Camii (15.yy)*[135]*, Çeşme Köyü Camii (15.yy)*[136]*, İstanbul Çavuşbaşı Camii (1538), Balat Ferruh Kethüda Camii (1562)*[137]*, İstanbul Odabaşı Camii (1562)*[138]*, Bayındır Cinli (Çinili-Erenler) Mescit (16.yy sonrası)*[139]*, Kemaliye Abbas Ağa Camii (1667)*[140]*, Burhaniye Hanay Camii (1758-59), Burhaniye Hasan Ağa Camii (1758-59)*[141]*, Emin Ağa Camii (1811)*[142]*, Yapraklı Çayiçi Camii (1823-24)*[143]*, Narlı Köyü Camii (1878)*[144]*, Manisa Kısık Mescit (18.yy)*[145]*, Hatay Osmanlı Camii (1895) Aftan Ertuğrul Camii (1895)*[146]*, Burhaniye Şahinler Köyü Camii (1895)*[147] *Foça Hafız Süleyman Mescidi (18-19.yy)*[148]*, Hatay Reyhanlı Yenişehir Camii (1899)*[149]*, İzmit Hacı Ayvaz Mescidi (19.yy)*[150]*, İskele Camii (1907)*[151]*, Bayındır Hacı İbrahim Camii (1909)*[152]*, Artvin Balcıoğlu Camii (1921)*[153]*, Selçuk Gökçealan Köyü Camii (1901)*[154] ve *İzmit Hacı Ahmet Mescidi*

[128] Tüfekçioğlu 2005: çiz.1.
[129] Öney 1971: 33.
[130] Öney 1971:48.
[131] Öney 1971: plan14.
[132] Ayverdi 1966:202.
[133] Öney 1971: plan 9a.
[134] Öney 1971: plan 20.
[135] Tüfekçioğlu 2005: çiz.3.
[136] Ünal 1988, şek.1.
[137] Kuran 1972: 33-276; Gürbıyık 2007: 315.
[138] Kuran 1972: 163.
[139] Sevin 2005: şek.8.
[140] Pektaş 2006: çiz.9.
[141] İrkin 2006: 17,21.
[142] Kuyulu 1994: 147-158.
[143] Bayhan 2006: çiz.8.
[144] Yanık 2012: 76.
[145] Acun 1999: 278.
[146] Şancı 2006: 253- 693.
[147] İrkin 2006: 36.
[148] Çakmak 1997: 47-60.
[149] Şancı 2006: 520.
[150] Ürkmez 2007: şek.15.
[151] İrkin 2006: 17,21,58.
[152] Sevin 2005: şek.8-10-15-14.
[153] T.V.A.V.E.E 1983: s.737.
[154] Deniz-Kürüm 1997: 321-323.

(20.yy)[155] gibi eserler, Anadolu'daki dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı diğer örneklerdendir.

Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Şek.8) ve *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Şek.19)*'nde olduğu gibi kare planlı, düz ahşap tavanlı örnekler arasında *Kırklareli Babaeski Fatih Camii (1467)*[156]*, Ankara Hemhüm Mescidi (15.yy)*[157]*, Muğla Bali Hoca Camii (16-19.yy)*[158]*, İzmir Odunkapı Camii (1757-58)*[159]*, Niğde Dört Ayak Camii (1764-65)*[160]*, Konya Hacı Hüseyin Kabasakal Mescidi(1816), Konya Çukur Camii (1898)*[161]*, Balıkesir Burhaniye Ağacık Köyü Cami (1907)*[162] ve *Konya Kalecik Mescidi (1911-1923)*[163] gibi eserler sayılabilir.

Araştırmamız kapsamında bulunan kareye yakın planlı düz ahşap tavanlı camiler ise, *Yeniköy Selimiye Camii (1892), Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893), Şehitler Köyü Süleymaniye Camii* (1893) ve *Eğerci Köyü Camii* (1903)'dir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de görülen, kareye yakın planlı, düz ahşap tavana sahip camilerden bazıları ise şunlardır; *Muğla Ulu Camii (1344)*[164]*, Gümbemüz Köyü Samsa Çavuş Camii* (14.yy ikinci yarısı)[165], *Muğla Şeyh Camii (15.yy)*[166]*, Muğla Pazar Camii (17.yy)*[167]*, Bodrum Yahşi Köyü Camii 1747)*[168]*, Bolu Saraçhane Camii (1750)*[169]*, Ankara Ağaç Ayak Camii (18.yy)*[170]*, Muğla Konakaltı Mescidi (1863)*[171]*, Denizli Belenardıç (Torapan) Köyü Camii*

[155] Ürkmez 2007: şek.16
[156] Tuncel 1974: 13.
[157] Öney 1971: plan 21.
[158] Çakmak 2013: 83.
[159] Baykara,1974: s.48.
[160] Özkaracı 2001: çiz.75.
[161] Altın 2009:49,183.
[162] Sözlü 2014: 496-508.
[163] Altın 2009: 223.
[164] Çakmak 2013: 23.
[165] Ayverdi 1966: 10-12.
[166] Çakmak 2013: 47
[167] Çakmak 2013: 75
[168] Gürbıyık 2007: 46
[169] T.V.A.V.E.E. 1983: 315.
[170] Öney 1971: plan. 29.
[171] Çakmak 2013: 117.

(18-19.yy)[172]*, Muğla Sekibaşı Camii (19.yy)*[173]'dir. Söz konusu plan tipinin Anadolu dışında görülen örneği olarak, *Bulgaristan, Ömerler (Lübeno) Ali Rıza Bey Camii (1905)*[174] gösterilebilir.

Torbalı'daki camilerin, özgün inşa malzemeleri hakkında genel bir yorum yapmak oldukça güçtür. Bu durumdaki en büyük etken, sonraki dönemlerde geçirdiği kapsamlı ve bilinçsiz onarımlardır. Söz konusu tamiratlar sırasında yapıların cepheleri ya büyük ölçüde yıkılarak yenilenmiş, ya da beton ile sıvanarak cephe yüzeyleri, inşa malzemeleri tespit edilemeyecek şekilde kapatılmıştır. Özgün inşa malzemesi hakkında yorum yapabildiğimiz tek eser, *Yeniköy Selimiye Camii (1892)'*dir (Fot.118-122). Bu yapıda beden duvarlarının, en azından doğu ve kuzey cephelerinin moloz taş malzeme ile inşa edildiği bilinmektedir. Bu tür malzeme kullanımı Anadolu'nun her yerinde de görülebilmektedir. *Niksar Cin Camii (1160)*[175]*, Ankara Ahi Şerafettin Camii (1289)*[176]*, Birgi Ulu Camii (1312)*[177]*, Beçin Yelli (Kepez) Camii (15.yy)*[178]*, Bodrum İniler Camii (16-17.yy)*[179] *, Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii (1672)*[180]*, Bodrum Mumcular Bayır Mahallesi Camii (18-19.yy)*[181]*, Bodrum Karakuyu Camii (1824)*[182] gibi eserler inşa malzemesi açısından, incelemiş olduğumuz yapılarla benzerlik taşıyan birkaç örnektir.

8-1-2-Son Cemaat Yeri:

Torbalı Camilerinin tamamında son cemaat yerleri[183] kuzeyde yer almaktadır. Her biri ilk inşalarında üç ya da beş adet ahşap kemer gözü ile dışa açılmaktaydılar, fakat günümüzde bu görüntülerinden uzaklaşarak kapalı ya da

[172] Çakmak 1994: 19,
[173] Çakmak 2013: 132.
[174] Yıldız 2008: 85.
[175] Çal 1989: 20 ; Akar-Güneş 2002: 233.
[176] Öney 1971 : 12.
[177] Önkal 1993 : 51-55.
[178] Oduncular 2012: 106.
[179] Gürbıyık 2007: 46.
[180] Çakmak 1996: 13.
[181] Gürbıyık 2007
[182] Gürbıyık 2007: 215.
[183] Son cemaat yerinin gelişimi için bkz: Söylemezoğlu 1954: 79-96 ; Arseven 1956: 228 ; Altun 1988: 78 ; Kuban, 1995: 82 ; Özüdoğru 2005: 1 ; Durmuş 2010: 84 ; Çuhadar 2011: 8

yarı kapalı mekanlar haline dönüştürülmüştür. Eldeki mevcut belgelere bakılarak son cemaat yerlerinin özgününde her birinin doğu ve batı taraflarında birer, kuzeyde ise üç ya da beş kemer gözüyle dışa açılan, içten düz ahşap tavanla örtülü birer revak görünümünde oldukları tespit edilmektedir. Bu son cemaat yerlerinin özgün kemer açıklıklarında, üç farklı kemer formunun kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bunlar, yuvarlak, basık ve Bursa tipi kemerlerdir. En fazla uygulaması olanlar, yuvarlak ve basık kemer formunun bir arada kullanıldığı örneklerdir. Bu uygulamada, yandakiler basık kemer, ortadaki daha dar olan açıklık ise yuvarlak kemer formuna sahiptir. Bazen de bütün kemer açıklıklarının Bursa tipi kemer formunda düzenlendiği örnekler de görülebilmekteydi. *Tepeköy Orhaniye Camii (1890* (Fot.77)*, Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890)* ve *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891)'lerinin* (Fot.103) son cemaat yerleri, ortada yuvarlak, yanlarda ise basık kemerli açıklıklara sahipti. Buna karşılık, *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)* ve *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.158)*'nin son cemaat yerlerinin bütün kemer açıklıklarında Bursa tipi kemer formu uygulanmıştı. Tüm son cemaat yerlerinin doğu ve batı cephelerindeki kemer gözleri de, kendi içlerindeki kemer düzenine uygun şekilde dışa açılmaktaydı. Kemerler, bütün örneklerde kare kesitli ayaklar ile taşınmaktaydı. Yuvarlak ve basık kemerin bir arada kullanıldığı yapılarda, son cemaat yerini taşıyan ayaklar, profilli başlıklara sahipti. Bursa tipi kemerli örneklerde ise herhangi bir başlık bulunmamaktaydı. Yapılan araştırmalar ve elde edilen bazı fotoğraflar neticesinde, *Tulum Köyü Tirimüjgân Camii (1889),Tepeköy Orhaniye Camii (1890) (Fot.81-82), Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.105), Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893) (Fot.257)* ve *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.160,161)*'lerinin son cemaat yerlerinin, özgününde yukarıda belirttiğimiz özelliklerdeki sahip oldukları, bugünkü görünüşlerini ise sonradan kazandıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmamız dahilinde incelenen Torbalı camilerinin tamamının günümüzde son cemaat yerleri, tarihini kesin olarak saptayamadığımız, ancak

yakın dönemlerde yapıldığını düşündüğümüz değişiklikler neticesinde özgün hallerine oranla bir hayli farklılaşmışlardır. Bu farklılık üç ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisinde, mevcut son cemaat yeri korunmuştur. Ancak kemer araları, üzerlerinde dikdörtgen şekilli pencere ve kapı açıklıkları bulunan duvarlarla örülerek ya da belirli bir yüksekliğe kadar duvar, daha sonrasında da camekanla kapatılmak suretiyle dışa kapalı birer mekan haline getirilmiştir. *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893) (Fot.257), Arslanlar Köyü Camii (1880) (Fot.13), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.105), Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot.141), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.161)* ve *Tepeköy Orhaniye Camii (1890)* (Fot.81,82)'lerinin son cemaat yerleri, yukarda bahsettiğimiz şekilde düzenlenmiştir. İkincisinde ise, harim kuzey duvarının yıkılarak özgün son cemaat yerinin harime dahil edildiği ve yapının kuzeyine yeni bir son cemaat mekanının yapıldığı örnekler bulunmaktadır. *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.55), Ertuğrul Camii (1902)(Fot.217)* ve *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894) (Fot.181-182)*'lerinin son cemaat yerleri, bu uygulamaya örnek olarak gösterilebilirler. *Bülbülderesi Hamidiye Camii (1895), Şehitler Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot 139,141)* ve *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)*'lerinde ise diğerlerinden farklı olarak özgün son cemaat yerleri tamamen kaldırılmış, yerlerine modern inşa malzemesiyle, yeni bir son cemaat yeri inşa edilmiştir.

Karşılaştırmamız yapıların ahşap destekli, ahşap tavanlı özgün son cemaat yerleri baz alınarak yapılmıştır. Anadolu'da; *Muğla Şahidi Camii (15.yy)*[184]*, Aydın Karacasu Çarşı Camii (16.yy)*[185]*, Burhaniye Hasan Ağa Camii (1758-59)*[186]*, Edremit Mahkeme Camii (1796-97)*[187]*, Konya Polatlar Hatıp Camii (1813)*[188]*, Konya Aslanlı Kışla (Saray) Camii (1819)*[189]*, Edremit Kavcı Camii (1832*[190]*), Muğla Şeyh Camii (1865-66)*[191]*, Isparta Şarkikaraağaç Alaca Mescit*

[184] Çakmak 2013: res.,57.
[185] Dönmez 2007: res.2.
[186] İrkin 2006: res.28.
[187] Durmuş 2010: 81-84.
[188] Altın 2009: res.31
[189] Altın 2009: res.56
[190] Durmuş 2010: res.57-58.

Camii (1876)[192]*,* ve *Büyük Kovanağzı Camii (1889-1890)*[193]*,* gibi eserler araştırmamız kapsamında incelediğimiz yapıların son cemaat yerlerine benzer özellikler barındırmaktadırlar.

8-1-3- Cephe Düzeni: Torbalı camileri, pencere düzeni açısından da kendi aralarında farklılıklar sergilemektedir. Muhtemelen, 1928 yılında meydana gelen deprem sonrasında hasar gören cephelerin yenileme ve onarım çalışmalarında, açıklıkların özgün görünüşlerine dikkat edilmeden yeni bir düzende inşa edilmelerinin bu farklılığın oluşmasında önemli bir rolü olmalıdır. Elimizdeki eski fotoğraflar genelde sadece kuzey cepheleri göstermektedir. Örneğin, *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894)*'nin (Fot.158) eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla, kuzey cephesinde görülen dikdörtgen formlu pencere açıklıklarının daha sonra bilinmeyen bir tarihte, yuvarlak kemerli pencerelere dönüştürüldüğü tespit edilebilmektedir. Mevcut fotoğraflardan sadece, *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii* (1893) (Fot.253)'nin özgün doğu ve güney cephesindeki pencere düzeni görülebilmektedir. Günümüzde söz konusu yapının güney cephesi asli şeklini korurken doğu cephesi, daha sonradan eklenen birim sebebiyle özgün pencere düzenini kaybetmiştir. İncelenen diğer yapıların pencereleri, bugün itibariyle dikdörtgen şekilli ya da yuvarlak kemerli açıklıklar halinde düzenlenmiştir. *Arslanlar Köyü Camii (1880), Ertuğrul Camii (1902), Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.154-155), Tepeköy Orhaniye Camii (1890)'*sinde (Fot.75,76) pencereler ve *Yeni Köy Selimiye Camii (1892)'*inde alt sıra pencereleri yuvarlak kemerliyken, diğer yapılarda, dikdörtgen şekillidir. Bölge camilerinde pencereler sıra düzeni bakımından çeşitli farklılıklar göstermektedir. Söz gelimi, *Arslanlar Köyü Camii (1880), Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895), Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893), Eğerci Köyü Camii (1903), Ertuğrul Camii (1902), Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890), Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)'*nin sadece kuzey cephesinde*, Şehitler Köyü Süleymaniye Camii (1893)* ve *Yeniköy Selimiye*

[191] Çakmak 2013: res.37.
[192] Çok 2010: res.35,36,37.
[193] Altın 2009: res. 253.

Camii (1892)'lerinde pencereler iki sıra halinde düzenlenmiştir. Buna karşılık, *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891), Tepeköy Orhaniye Camii (1890)* ve *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.156)*'lerinde ise pencereler tek sıra halindedir. Bazı yapıların pencere üstlerinde, Torbalı camilerinde pek karşımıza çıkmayan dışa taşıntılı alınlıklar görülmektedir. *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot.136,137)* ve *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893)* pencereleri, bu şekilde alınlıklı örneklerdendir.

8-1-4- Minareler:[194] Osmanlı Devletinin yıkılmasına kısa bir süre kala inşa edilen Torbalı camilerinde yer alan minarelerinin tamamı, eserlerin kuzeybatı köşesine yakın bir yere konumlandırılmıştır. Fakat bazı yapıların zaman içinde kuzeye doğru uzatılmasıyla minare, yapıların batı cephesinin ortasında bir konumda kalmıştır. *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.51), Tepeköy Orhaniye Camii (1890) (Fot.72), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.97-98), Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893) (Fot.251), Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894) (Fot.171), Ertuğrul Camii (1902) (Fot.209)* ve *Eğerci Köyü Camii (1903) (Fot.231)* gibi eserlerde minareler, günümüzde bu durumdadır. Minarelerin tamamının çeşitli onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu onarımlar sırasında asli görüntüsünü koruyanlar olduğu gibi, ilk inşa özelliklerini kaybeden minareler de bulunmaktadır. *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)* (Fot.33)*, Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.51), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891)(Fot.97), Yeniköy Selimiye Camii* (1892)(Fot.116) ve *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895)(Fot.194)*'lerinin minareleri asli şekillerini muhafaza etmektedir. Bölgedeki minarelerin kürsülerinin malzemesi kesme taştandır. Buna karşılık, pabuç, gövde, şerefe ve petek kısımlarının inşa malzemesi, sıvalı ve badanalı oldukları için dıştan algılanamamaktadır. İçten ise tuğla ile örülüdürler. Kürsüler genelde beşgen prizma şeklindedir. Tamamen sade bir görünüme sahiptirler. Kürsüden gövdeye geçiş, *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)*'nin (Fot.34) minaresinde kullanılan soğanvari pabuç hariç tüm

[194] Minare gelişimi için Bkz: Öney 1971: 30 ; Bakırer 1971: 337 ; 1977:101-107 ; Uysal 1990: 507-508 ; Cezar Gündüz 2005: 98-101.

örneklerde, üçgen kuşak şeklinde düzenlenmiş bir bölümle sağlanmıştır. Pabuç kısmı ile gövdeyi taştan yapılmış iri bir kaytan silme ayırmaktadır. Sıvalı olan gövdeler süslemesizdir. Şerefe altlarının kimi örneklerde sadece sıvanarak boş bırakıldığı görülmektedir. *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890 (Fot.52), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891), Yeni Köy Selimiye Camii* (1892), *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893) (Fot.251), Naime Köyü Burhaniye Camii (Fot.98), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.153), Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Fot.195)*'lerinde şerefe altlarının boş bırakıldığı bir uygulama vardır. *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)*'nde (Fot.35) ise şerefe altının konsollar ile taşındığı görülebilmektedir. Diğer yapılarda şerefe altları, mukarnas benzeri, iki veya üç sıra halinde düzenlenmiş tuğlalar şeklindedir. Şerefe korkulukları çoğunlukla demir parmaklıklıdır. Sadece *Eğerci Köyü Camii (1903)*'nde farklı olarak beton ile sıvandığı görülmektedir. Petek kısımları gövdeye göre kimi örneklerde kısa kimi örneklerde uzun tutulmuştur. *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)*, *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891), Yeni Köy Selimiye Camii* (1892), *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895)*'leri kısa petek bölümüne sahip minarelerdir. Külahlar ise ya soğanvari türde ya da konik biçimde inşa edilmiştir. *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889)*, *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.52), Yeni Köy Selimiye Camii* (1892), *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii (1893)* ve *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Fot.195)*'lerinde soğanvari külahla karşılaşılırken, diğerlerinde konik külah tercih edilmiştir.

Torbalı camileri incelendiğinde, minarelerin tamamının, yapıların batı cephesine bitişik beşgen kürsüler üzerinde yükselen silindirik gövdeli ve tek şerefeli olacak şekilde yapıldıkları tespit edilmektedir. Bu minarelerden bazıları, günümüze kadar birçok onarım geçirdikleri için asli görünüşlerinden uzaklaşarak yapıldıkları dönemin özelliklerini kaybetmişlerdir. Anadolu'da genel olarak minarelerin konumları, yapının konumuna ve cephesine göre değişmektedir. Bu şekilde beşgen bir kürsü üzerinde yükselen ve konum olarak yapıların batı cephesi üzerinde yer alan örneklere Anadolu'nun bazı bölgelerinde de rastlanılmaktadır. Bolu *Mudurnu Yıldırım Beyazıd Camii (14.yy*

ortası)[195], *Ankara Karacabey İmareti (1440)*[196], *Bursa Arap Mehmet Camii (1490)*[197], *Edremit Mevlana Yusuf Sinan Camii (15.yy)*[198], *Bursa Yiğit Köhne Camii (15.yy)*[199], *Bursa Acem Reis Camii (15.yy)*[200], *Sığacık Camii (16.yy)*[201], *Bursa Koca Naip Camii (16.yy)*[202], *Birgi Derviş Ağa Camii (1663)*[203], *Aydın Süleyman Bey Camii (1683)*[204], *Bor Kör İsmail Camii* (1745)[205], *Birgi Karaoğlu Camii (1762)*[206], *Rodos Murat Reis Camii (1797)*[207], *Konak Hamidiye Camii (1890)*[208], *Artvin Arhavi Merkez Camii (19.yy)*[209] ve *Bodrum Çömlekçi Köyü Camii*[210]'lerinde de minareler beşgen kaideli olup, yapıların batılarına konumlandırılmaları itibariyle Torbalı Camilerinin minareleriyle benzeşmektedir.

8-1-5- Giriş Açıklıkları: Araştırdığımız camilerin tamamının harim girişleri kuzey cephelerinin ortasında yer almaktadır. Bu girişler genelde dışa taşıntı yapmayan, yalın, sade dikdörtgen açıklıklar halinde düzenlenmiştir. Bu genellemeye rağmen, *Tepeköy Orhaniye Camii (1890) (Fot.86)* ile *Subaşı Köyü Abidin Camii*'nde (1894) giriş açıklıklarının birer yuvarlak kemerle örtüldüğü görülmektedir. *Tepeköy Orhaniye Camii*'sinde (1890) yuvarlak kemer, iki yanda birer profilli başlığa oturmaktadır. İncelediğimiz yapılarda söve uygulaması nadiren karşımıza çıkmaktadır. *Arslanlar Köyü Camii (1880), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.162)* ve *Tepeköy Orhaniye Camii (1890)*'lerinde kapı söveleri ve eşiği taş malzemelidir. *Eğerci Köyü Camii (1903)*'inde (Fot.239) ise, son cemaat yerinin güney duvarında kalan söveler ahşap malzemelidir. Bu sebepten dolayı bazı örneklerde giriş açıklıkları önemsenmeyecek derecede az

[195] Durmuş 2010: 87.
[196] Öney 1971: plan 24.
[197] T.V.A.E.E.1987: 22.
[198] T.V.A.E.E.1987: 41.
[199] T.V.A.E.E.1987: 238 .
[200] T.V.A.E.E.1987: 4.
[201] Daş 2007: Şek.2.
[202] T.V.A.E.E.1987: 116.
[203] T.V.A.E.E.1987: 95.
[204] T.V.A.E.E.1983: 565.
[205] Dündar 2009: 67.
[206] Kuyulu 2001: şek.16
[207] Balducci 1987: şek.57
[208] Polat 2011: şek.19.
[209] T.V.A.E.E. 1983: 757.
[210] Gürbıyık 2007: şek.19.

miktarda cepheden dışa taşıntı teşkil etmektedir. Yapıların kapı kanatları genel olarak demir malzemeden imal edilmiştir. Buna karşılık, *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.105), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894 (Fot.163), Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot.139,140), Tulum Köyü Tirimüjgan Camii (1889*) ve *Ertuğrul Camii (1902) (Fot.217)*'leri ahşap kapı kanatlarının kullanıldığı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Elimizde bulunan fotoğraflardan, bir zamanlar giriş açıklıklarının üstünde, yarım daire şeklinde mükebbire yer aldığı da tespit edilmiştir. *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.55), Tulum Köyü Tirimüjgân Camii (1889), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894)(Fot.158)* ve *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.105)* 'lerinde bu balkonlar fotoğraflarda açıkça görülebilmektedir. Fakat onarımlar sırasında hepsi tamamen yok edilmişlerdir.

8-1-6- Harim: Yapılar kare ya da kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı harime sahiptir. Harim içten genelde düz ahşap tavanla örtülüdür. Kimi yapılarda betonarme tavan kullanıldığı bilgisinden, örnekleri ile yukarda bahsetmiştik. Harim duvarları tamamen sıvalı ve boyalıdır. Camilerin genelinde duvarların yerden belirli bir yüksekliğe kadar fayans ile kaplandığı görülmektedir. Buna karşılık, *Ertuğrul Camii (1902) (Fot.218)'*nde duvarlar boş bırakılmışken, *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890)'*nin (Fot.58) güney duvarı hariç*, Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii (1894) (Fot.184)*' lerinde belirli bir yüksekliğe kadar ahşapla kaplanmıştır. Ayrıca, *Yeni Köy Selimiye Camii (1892)*'nin duvarlarının bir bölümünün yeşil renkte yağlı boya ile boyandığı görülmektedir. Ancak bunlar yakın dönemdeki onarımlarda eklenmiştir. Tüm yapılarda pencere düzeni ve giriş açıklıkları içerde de dış cephelerdeki düzeni aynen tekrar etmektedir.

8-1-7- Mihrap: Osmanlı Devletinin son dönemlerinde inşa edilmiş olan Torbalı Camilerinde, güney duvarın ortasında yer alan mihraplar[211] genel olarak, yarım daire profillidir ve üzerleri çeyrek küre şekilli birer kavsara ile örtülmüştür.

[211] Yetkin 1954: 89 ; Diez- Aslanapa 1960, 294 ; Arslanoğlu 1969: 164 ; Öney 1976: 37 ; Ayverdi 1989: 22 ; Acun 1999: 107; Bakırer 2000: 31-32 ; Erzincan 2005: 30 ; Yurdakul 2007: 22.

Sadece, *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893)*'nin (Fot.145) mihrap nişi, beşgen kesitli olması sebebiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kavsara yüzeylerine bakıldığında, genellikle bu bölümlerin boş bırakıldığı tespit edilmektedir. Ancak, *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii* (1893)'inde (Fot.146) mihrap kavsarası mukarnaslıdır bu açıdan söz konusu mihrap tek örnektir. Mihraplardaki kavsara kemerleri üç farklı formda düzenlenmiştir. Birinci grupta, *Arslanlar Köyü Camii (1880) (Fot.19), Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.60)*, *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii* (1894) (Fot.186), *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii* (1895) (Fot.201) ve *Yeni Köy Selimiye Camii* (1892)'lerindeki gibi kavsara kemeri yuvarlak olan mihraplar vardır. İkinci grupta *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii* (1893) (Fot.260), *Ertuğrul Camii* (1902) (Fot.220), *Eğerci Camii* (1903), *Tepeköy Orhaniye Camii (1890) (Fot.90)*, *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii* (1893) (Fot.146) ve *Subaşı Köyü Abidin Camii* (1894) *(Fot.166)*'lerindeki gibi kavsaralarında sivri kemer tercih edilen mihraplar bulunmaktadır. En ilginç uygulamanın görüldüğü örnek ise, *Tulum Köyü Tirimüjgan Camii (1889) (Fot.43)'*nin mihrabında karşımıza çıkmaktadır. Bu yapının mihrap nişi günümüzde, üzerine düz atkı taşı yerleştirilmiş bir kavsara ile örtülmüştür. Hayli değişikliğe uğradığını düşündüğümüz bu kavsaranın da iki yanındaki kemer izlerinden, öncekiler gibi çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Olağan dışı olan bu uygulamanın, güney duvarında meydana gelen statik bir sorundan kaynaklandığı ileri sürülebilir.

İncelediğimiz yapılardan, bazılarında mihrap çevresinin ve nişinin tamamen sade özellikte olduğu, üzerlerinde herhangi bir süsleme unsurunun bulunmadığı görülmektedir. *Yeni Köy Selimiye Camii (1892*), *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii* (1894) (Fot.186) ve *Ertuğrul Camii* (1902) (Fot.220)'lerinde mihrap ve çevresi günümüzdeki şekliyle tamamen sade bir görünüme sahiptir. Bazı mihrap nişlerinin ve çevresinin ise modern fayanslarla kaplandığı tespit edilmektedir. *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii* (1889) (Fot.43), *Tepeköy Orhaniye Camii* (1890) (Fot.90), *Özbey Köyü Hamidiye Camii* (1890)

(Fot.60), *Naime Köyü Burhaniye Camii* (1891) (Fot.108), *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii* (1893) (Fot.260), *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.166), Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii* (1895) ve *Eğerci Köyü Camii* (1903) fayansla kaplı mihraplara sahiptir.

Mihrapların büyük çoğunluğunun üzerinde birer alınlığın yer aldığı görülmektedir. Bu alınlıklar genel olarak yalın plasterlerle taşınmaktadır. Fakat, *Arslanlar Köyü Camii* (1880)'inde alınlığın, mihrap nişinin iki yanında yer alan, bağımsız mermer sütunlarla taşındığı görülmektedir. Kare kesitli kaideler üzerinde yükselen bu sütunlar yuvarlak formludur.

Çalışmamız kapsamında incelemiş olduğumuz Osmanlı Devletinin son dönemlerine rastlayan eserlerde ise mihraplar, kimi zaman alçı süslemeleri ile birlikte gösterişli bir mimari eleman, kimi zaman da oldukça yalın ve özensiz bir düzende karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında sade kurgulu olanlar karşılaştırmaya dahil edilmemişlerdir. Ancak, nispeten daha hareketli olan, alçı plasterlerle taşınan dışa oldukça az taşıntılı alınlıklara sahip, *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.60), Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.108), Yeniköy Selimiye Camii (1892) (Fot.125)* ve *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Fot.201)* mihraplarına benzer özelliklere sahip mihraplarla ve *Arslanlar Köyü Camii* (1880) (Fot.19)'ndeki gibi bağımsız iki sütunla taşınan oldukça gösterişli mihraplarla bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Anadolu'da Alçı plasterler ile taşınan mihraplar arasında, *İzmir Naturzade Camii (1874)*[212]*, Antalya Hasköy Camii (16.yy)*[213]*, Kayseri Tirem Camii (1894)*[214]*, Saburhane Camii (1848-49)*[215]leri konumuz kapsamında incelediğimiz mihraplarla benzeşmektedir. Ayrıca, İzmir'de yer alan *Hisar Camii (1591-92)*[216], *Şadırvanaltı Camii (1636-37)*[217], *Kemeraltı Camii (1671)*[218], *Başoturak Camii (1652)*[219]*,Hamidiye Camii*

[212] Polat 2011:Foto.268.
[213] Parlak 2011:Foto.35.
[214] Yurdakul 2007: Foto121.
[215] Çakmak 2012:Res.89.
[216] Bulut 1996: 4.
[217] Polat 2011: şek.52.
[218] Aktepe 2003: 33.

(1890)[220]*, Hacı Mahmut Camii (1716)*[221]'lerinde *Arslanlar Köyü Camii'*ndeki gibi bağımsız iki sütunla taşınan mihraplar görülmektedir. İzmir dışında ise, *Muğla Şeyh Camii (1796)*[222]*, Akseki Ulu Camii (1894 tamir tarihi)*[223] mihrapları da benzer özellikler taşımaktadır.

8-1-8-Minber: Yapıların hepsinde bugün için birer minber bulunmaktadır. Gerek malzeme, gerekse inşa teknikleri, bunların ilk yapıdan kalma minberler olmadıklarını, yapılara sonradan ilave edildiklerini düşündürmektedir. Eserlerin özgün minberleri hakkında fikir sahibi değiliz. Harimde genel olarak güney batı köşeye konumlandırılmışlardır. Bu konuda istisna teşkil eden tek örnek, *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Fot.206)* minberidir. Burada minber, güney duvarının batı kanadı ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Malzeme genel olarak ahşaptır. Fakat, *Eğerci Köyü Camii (1903)*'inin (Fot.247) minberi betonarme malzeme ile yeniden yapılmış ve fayansla kaplanmışken, *Arslanlar Köyü Camii (1880) (Fot.27)*'inde mermer malzemeli bir minberin yer aldığı görülmektedir.

8-1-9-Kadınlar Mahfili: Eserlerin hepsinde, harim kuzey duvarı boyunca uzanan bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. İlk inşasında ahşap desteklerle taşınan, ahşap korkuluklara sahip bu unsurların kimi camilerde asli şeklini korudukları, kimi örneklerde ise onarımlar neticesinde yeni inşa malzemesi ile değiştirildikleri görülmektedir. *Arslanlar Köyü Camii (1880) (Fot.22)*, *Yeni Köy Selimiye Camii (1892*), *Ahmetli Köyü Ahmediye Camii* (1893) (Fot.262), *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot.148), Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895)(Fot.204)* ve *Eğerci Köyü Camii (1903) (Fot.244)* mahfilleri özgün halini korumaktadır. Buna karşılık *Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.168)* , *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891), Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890), Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889*) ve *Pamukyazı (Arapçı)*

[219] Aktepe 2003: 21.
[220] Aktepe 2003: 66.
[221] Polat 2011:Şek.244.
[222] Çakmak 2012:Res.43.
[223] Parlak 2011:Foto.4.

Mahmudiye Camii (1894) (Fot.191)'lerinde kadınlar mahfilini taşıyan ayakların, ilk inşasında muhtemelen ahşap oldukları, son yıllarda gördükleri onarımlar neticesinde betonarme malzeme ile değiştirildiklerini düşünmekteyiz. Harim ile mahfil arasındaki ilişkiyi iki örnek dışında genel olarak ahşap kafesler ayırmaktadır. Diğer yandan, *Arslanlar Köyü Camii (1880)* ve *Tepeköy Orhaniye Camii* (1890)'inde (Fot.92) mahfili harimden ahşap korkuluklar ayırırken, *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii* (1894)'inde (Fot.191) harim ile özgün olmayan mahfil arasındaki bağlantıyı kesen herhangi bir unsur kullanılmamıştır. Mahfile ulaşım genelde harimin batı duvarına yerleştirilmiş ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Fakat *Ertuğrul Camii (1902) (Fot.217)*'inde son cemaat yerinin batı kanadındaki merdivenlerle, *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891)*'nde (Fot.105) ise, son cemaat yerinin batı kanadındaki pencerenin kapıya dönüştürülmesiyle, *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893)*'nde (Fot.136) ise, doğu cephenin dışına inşa edilen ve önüne bir merdiven eklenen kapı ile sağlanmaktadır. Mahfil merdivenlerinde malzeme olarak çoğunlukla ahşap kullanılmıştır. *Pamukyazı (Arapçı) Mahmudiye Camii*(1894) (Fot.191) ve *Eğerci Köyü Camii (1903) (Fot.244)* 'lerinde merdivenler demir malzeme ile imal edilmişken, *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891) (Fot.112), Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890 (Fot.66)), Subaşı Köyü Abidin Camii (1894) (Fot.168)*, *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893) (Fot.136)* ve *Tulum Köyü Tirimüjğan Camii (1889*)'lerinde betonarme malzeme kullanılmıştır. Özgün halinde Ahşap olması gereken bu merdivenlerdeki değişiklikler muhtemelen yukarıda bahsettiğimiz onarımlarda yapılmış olmalıdır.

8-2-Mektepler:

Torbalı bölgesinde araştırma kapsamına dahil ettiğimiz bir diğer yapı grubu da mekteplerdir[224]. Torbalı'da bir zamanlar oldukça yaygın olarak görülen Osmanlı dönemi eğitim kurumlarının başında, *Mekteb-i İptidailer* gelmekteydi. İlçede bu okulların sayısının fazla olmasının sebebi olarak, II. Abdülhamid'in buraya gösterdiği özel ilgi sayılabilir. Torbalı ve köylerinde, 14 adet mektep

[224] Mekteplerin gelişimi ile ilgili Bknz: Ergin 1977 : 82 ; Gökmen 1990: 150 ; Kodaman 1991: 64; Bozkurt 2004: 5 ; Arıbaş 2000: 712 ; Baltacı 2004: 7 ; Baltacı 2004: 7;

tespit edilmiştir. Söz konusu mekteplerden günümüze sadece iki tanesi gelebilmiştir. Diğerleri, ya yerleri dahi bulunamayacak şekilde tamamen yok olmuş ya da yeniden inşa edilerek kahvehane, imam evi gibi amaçlar doğrultusunda kullanılır hale gelmişlerdir. Bu sebeple, araştırmamız kapsamında, günümüze ulaşabilen, *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyes*i *(Fot.267)* ve *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi (Fot.276)* ayrıntılı olarak incelenmiş, diğerlerinden ise, elde edilen bilgiler doğrultusunda katalog bölümünde kısaca bahsedilmiştir. Torbalı ve çevresinde günümüze kadar ulaşamayan mekteplerin isimleri şöyledir; *Sepetçiler Köyü Mektep-i İptidaiyesi, Naime Köyü Burhaniye Mektep-i İptidaiyesi, Tulum Köyü Tirimüjğan Mektep-i İptidaiyesi, Subaşı Köyü Abidin Mektep-i İptidaiyesi, Hamidiye (Özbey Köyü) Mektep-i İptidaiyesi, Ahmetli Köyü Ahmediye Mektep-i İptidaiyesi, Meşhed (Şehitler Köyü) Mektep-i İptidaiyesi, Arapçı (Pamukyazı Köyü) Mektep-i İptidaiyesi, Kırbaş Rahmiyye Mektep-i İptidaiyesi, Eğerci Karyesi Mektep-i İptidaiyesi, Ertuğrul Kız İnas Mektebi ve Yaylayakası Mektep-i İptidaiyesi*. Görüldüğü gibi mektepler genel olarak "İptidai" olarak anılırken, sadece Ertuğrul Mektebi, "*Kız İnas Mektebi*" olarak geçmektedir.

Mekteplerde eğitim görevini ilk başlarda cami imamlarının üstlendiğini daha sonradan, buralarda görevlendirilen öğretmenlere verildiği anlaşılmaktadır[225]. Sıbyan mektepleri, günümüz anlamıyla bir okul olmaktan ziyade, köy imamlarının öncelikle Kur'an ı ezberden okumayı ve ibadet yöntemlerini öğrettikleri, dini eğitim verilen tek odalı mekanlardı[226]. Bazen külliye tarzı mimari kuruluşlar içinde yer almışlardır. Ancak, küçük yerleşim birimlerinde külliye olmadığı için, camilere bitişik inşa edilmiştir[227]. Torbalıdaki mekteplerin genel olarak, köy camilerinin bahçelerine inşa edildiği bilinmektedir. Tezimize dahil ettiğimiz *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi (Fot.267) ve Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi (Fot.276)* konum olarak köy camilerinin bahçesi içinde inşa edilmişlerdir. İstanbul *Altı Poğaça Camii* yanında *Defterdar Ahmet Paşa,*

[225] Kayış 2012: 128.
[226] Sakaoğlu 1991: 12.
[227] Akgündüz 1997: 210.

İstanbul Muhsine Hatun Camii yanında *Çelebi Mehmed Mektebi, İstanbul İsmail Ağa Camii* yanında *Esad Efendi*, büyük bir külliye içinde bulunan İstanbul *Şebsefa Hatun Mektebi , İstanbul Sultan Selim Mektebi, Amcazade Hüseyin Paşa Mektebi* gibi eserler cami yanında yapılmışlardır[228].

Günümüze ulaşabilmiş yapılardan *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi*'nin kuzey cephesine, duvarı yıkılmak suretiyle, yakın bir dönemde eyvanlı bir görünüm kazandırılmıştır. Bugün için ayakta olan söz konusu iki mektep, dıştan dört yöne eğimli kırma kiremit çatı ile kaplıdır.

Osmanlı Sıbyan mektepleri ilk inşa edilmeye başlandıkları dönemlerde genel olarak tek katlı ve tek derslikli olarak tasarlanmışlardır. Osmanlıdan günümüze ulaşan en eski mektep ise, *Bursa Sıttı Hatun Camii (1459-60)*[229] yanında bulunan mekteptir. Bu okul binası, açık ve kapalı eyvanlı dersliklerden oluşan bir plan şemasına sahip olup, kendisinden sonraki birçok mektebe de plan olarak örnek olmuştur. *Haseki Kara Ahmed Paşa* ve *Üsküdar Rüstem Paşa Mektep*'leri[230]*,* söz konusu bu yapıyı emsal olarak alan ahşap örneklerdendir[231]. Klasik devir sonlarında ise, iki katlı, bir veya iki derslikli ve bir su basman üzerinde yükselecek şekilde inşa edilmişlerdir[232]. İki katlı olarak yapılan mekteplerde derslikler, genellikle üst katlara yerleştirilmiştir. Zemin katlarında ise çoğu zaman dükkanların yer aldığı görülmektedir. Geç dönemde yapılmış Torbalı Mekteplerinin genel plan şemaları hakkında bir yorum yapmak, verilerin yetersizliğinden dolayı güçtür. Mevcut iki mektep de plan açısından birbirleriyle benzerlik göstermektedir. *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi (Şek.24)* ve *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi (Şek.25)* kare planlı yapılardır. Plan şemaları içinde, girişin hemen önünde bir dağılım mekanı, dağılım mekanının yanlarında birer küçük oda ve gerisinde yapı boyunca uzanan derslik yer alır. Yapılar fevkani bir şekilde, inşa edilmişlerdir. Alt katları dükkan ya da bodrum olarak kullanılırken üst katları derslik olarak hizmet vermekteydi. Burada yer alan

[228] Özyalvaç 2011: 370.
[229] Candaş 2011: 49.
[230] Ahunbay 2004: 8.
[231] Ahunbay 2004: 9.
[232] Özturna 1991: 6.

derslikler plan olarak birbirlerine eşit olmayan odalar halinde düzenlenmişlerdir. Osmanlı mekteplerinde birbirine eşit olmayan iki derslikli yapılarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. *Manisa Hafsa Sultan Sıbyan Mektebi*[233] iki derslikli, fakat boyut olarak birbirinden farklı olacak şekilde yapılmış bir örnektir[234]. Bazen derslikler birbirine eşit iki kare formunda da olabilmektedir. *Edirne Saatli Medrese (1447)*[235]*, Bursa Sıtti Hatun Sıbyan Mektebi (1459), Bursa Hoca Yakup Dar'ül Kurrası(1492)* [236] bu türe örnek teşkil etmektedir. Kimi zaman, dikdörtgen kesitli dersliklerin olduğu örnekler de görülmektedir. *Cerrahbaşı İshak Kazgani Sadi Sıbyan Mektebi*[237] ve *Piri Mehmet Paşa Sıbyan Mektebi*[238] dikdörtgen kesitli dersliklere sahip mekteplerdendir. *Atik Ali Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi*[239] *ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi'*nde[240] iki katlı bir plan şeması görülmektedir. Bu yapının üst katı derslik olarak hizmet verirken, alt katı, dükkan olarak kullanılmıştır[241].

Mekteplere, girişin önünde yer alan, iki yöne eğimli merdivenler ile ulaşılmaktadır. Eldeki veriler doğrultusunda, günümüzde mevcut olmayan *Naime Köyü Burhaniye Mektep-i İptidaiyesi (Fot.282) , Arapçı (Pamukyazı) Köyü Mektep-i İptidaiyesi , Meşhed (Şehitler) Köyü Mektep-i İptidaiyesi (Fot.285)* ve *Orhaniye Mektep-i İptidaiyesi'*lerine girişin hemen önünde yer alan iki yöne eğimli merdivenler vasıtasıyla ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüze ulaşan yapılardan *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi*'nin (Fot.270) cephelerindeki sıva dökülmelerinden, zemininde taş ve tuğla, üst katında ise ahşap hatıllar arasında yığma taş ve tuğla kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi'*nin (Fot.276) hem alt

[233] İnci 2007: 67.
[234] Candaş 2011: 36.
[235] Furat 2003:198.
[236] Tanman 1996: 346.
[237] Candaş 2011:70.
[238] Aslanapa 1984: 199; Candaş 2011:158.
[239] Ahunbay 2004: 8 ; İnci 2007: 135.
[240] Aslan –Eyüpgiller 2014:72.
[241] Candaş 2011: 36.

katında hem de üst katında inşa malzemesi olarak kabayonu taş kullanılmıştır. Duvarları sıvasızdır.

Söz konusu iki mektebin pencere düzeni birbirine kıyasla farklılık taşımamaktadır. *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi*'nin (Fot.276,280) batı cephesinde iki adet pencere açıklığı bulunurken, kuzey ve doğu cephelerinin her birinde altta iki, üstte üçü adet olmak üzere beşer adet pencere vardır. Alt kat pencerelerinin üzerlerinde tuğla hafifletme kemerleri dikkat çekmektedir. Üst kat pencereleri ise yalın dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi'nde (Fot.269,270)* kuzey cephede iki, diğer cephelerde tek sıra olmak üzere toplam 13 adet sade dikdörtgen şekilli pencere açıklığı vardır. Günümüzde var olmayan *Ahmetli Köyü Ahmediye Mektep-i İptidaiyesi (Fot.284), Hamidiye (Özbey Köyü) Mektep-i İptidaiyesi (Fot.285)*'lerinin kuzey cephesinde ve *Orhaniye Mektep-i İptidaiyesi*'nin batı cephesinde ise, iki sıra halinde pencere düzenlemesine sahip olduğu bu yapıların cephelerine ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

İçten oldukça sade olan yapılar sade bir köy mektebi görünümlerini sürdürmektedir. Tavanlar ve zemin içten ahşap ile kaplıdır. *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi (Fot.270)*'nin ahşap döşemeleri ve tavanı oldukça harap durumdadır. *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi (Fot.281)* ise 2012 yılında geçirdiği onarımla tavanı ve zemini yenilenmiştir. Bu onarım sırasında derslik bölümünün doğu cephesine, özgününde olmayan bir ocak yerleştirilmiştir.

Duvarlar içten sıvalı ve boyalıdır. *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi*'nde duvar beyaz badanalıyken (Fot.281), *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi (Fot.273)* 'nde ana derslik duvarları yerden belirli bir yüksekliğe kadar koyu renk, geri kalanı ise sarı renk boyalıdır. Duvarlar ahşap çıtaların üzerinin sıvanması ile inşa edilmiştir.

Mekteplerin pencere düzenleri içerde de, dış cephelerdeki düzenleri tekrar etmektedir.

8-3-Çeşmeler:

Bir yapıdan ayrı olarak inşa edilmiş çeşmeler[242], araştırma bölgemizde çokça karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, genelde arkalarında bir su haznesi bulunmaktadır. *Şehitler Köyü Çeşmesi (1802-03) (Fot.307)*, *Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi (Fot.287), Yeniköy Çeşmesi (Fot.291), Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94) (Fot.299), Çapak Köyü İncircik Çeşmesi (1893-94) (Fot.305)* ve *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914) (Fot.289),* bir yapıdan ayrı olarak yapılmış çeşmelerdir ve arkalarında bir su deposu barındırmaktadır. Anadolu'da *Niğde Hatıroğlu Çeşmesi (1277)[243], Afyon Yusuf Bin Yakup Medrese Çeşmesi (1278), Manisa Ulu Camii Medresesi Çeşmesi (1378)[244], İzmir Hafsa Sultan Çeşmesi (14.yy), Karaman Boyahane Muhyiddin Çeşmesi (1469)[245], Tire Yeşil İmaret Çeşmesi (15.yy.)[246], Kayseri Hacı Yeled Çeşmesi (1544-45)[247], Mihrimah Sultan Çeşmesi (1680)[248] İzmir Yeğen Ağa Çeşmesi (1785)[249], İstanbul Silivrikapı Valide Saliha Sultan Çeşmesi (1725-26) , III. Ahmet Çeşmesi (1728-29), Nevşehir Baş Çeşme (1779)[250], İzmir Hacı Saliha Çeşmesi (1801)[251], Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi (1843)[252], İstanbul Abdülhamit II Çeşmesi (1892)[253], Erzurum Yeğen Ağa Çeşmesi (19.yy)[254],* gibi eserler bağımsız örnekler arasında yer alır.

Bağımlı çeşmeler arasında yer alan, *Yazıbaşı Taşlızade Çeşmesi (Fot.306)*, bir evin duvarına bitişikken, *Çapak Köyü Koca Çeşmesi(1893-94) (Fot292)* ve *Çapak Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi (1893-94)* (Fot.302) bir istinat duvarına bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Anadolu'da yaygın olan bir

[242] Çeşme mimarisinin gelişimi ve sınıflandırılması için bkz: Eyice 1962: 89-94 ; Aytöre 1962: 45-46 ; Aytöre 1962: 45-46 ; Arseven 1983: 389-390 ; Arseven 1983: 389-390 ; Ödekan 1992: 284 ; Eyice 1993: 277 ; Devellioğlu 1998 ; 156 ; Kapuz -Dülgerler 2006: 13 ; Uçar 2012: 31.
[243] Özkarcı 2007: 97.
[244] Acun 1999: 574.
[245] Denktaş 2000:15.
[246] Geyik 2007: 24.
[247] Yörükoğlu 1987: 35.
[248] Ödekan, 1992 :287.
[249] Geyik 2007:
[250] Mülayim 1996: 139.
[251] Geyik 2007:
[252] Pilehvarian 2000: 166.
[253] Tanışık 1949: 85.
[254] Yurttaş-Özkan 2002: 23.

yapıya bağımlı olarak yapılan çeşmelerden bazıları şunlardır; Manisa Ulu Camii Medresesi Çeşmesi (1378)[255], İzmir Hafsa Sultan Çeşmesi (14. yy)[256], Tire Yeşil İmaret Çeşmesi (15.yy.), Mihrimah Sultan Çeşmesi (1680)[257] Nevşehir Baş Çeşme (1779)[258], Erzurum Yeğen Ağa Çeşmesi (19.yy)[259] İstanbul Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi (1843)[260]

Yapıların inşa tarihlerini ve banilerini üzerlerindeki inşa kitabelerinden anlamaktayız. *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii Çeşmesi (1802-03)Çapak Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi (1891-92), Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94), Çapak Köyü İncircik Çeşmesi (1893-94) Çapak Köyü Koca Çeşme (1893-94) ve Yazıbaşı Taşlızade Çeşmesi*, *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914)* Üzerlerinde kitabe bulunan çeşmelerdir.

Çeşmeler genelde tamamen kesme taş veya moloz taş-tuğla birlikte kullanılarak inşa edilmiştir. *Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi (1894), Yeniköy Çeşmesi (1894)* ve *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914)* kesme taş malzeme ile inşa edilmişken, *Yazıbaşı Taşlızade Çeşmesi (1834-35), Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94), Çapak Köyü İncircik Çeşmesi (1893-94)* moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Bunların dışında*, Çapak Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşme (1891-92)* ve *Çapak Köyü Koca Çeşme (1893-94)*'nin üzerleri fayanslarla kaplı olduğu için inşa malzemesi tespit edilememiştir.

Kesme taş malzeme ile inşa edilen su yapıları Anadolu'nun birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. *Edincik Kız Dedesi Çeşmesi (1415-16)[261], Tire Mısırlı (15. yy)[262], Mimar Mehmet (1508)[263], Muradiye Külliyesi I. Çeşme (16.yy)[264]*, *Erzurum Rabia Hatun Çeşmesi (17.yy)[265], Balıkesir Merkez Sülüklü*

255 Acun 1999: 574.
256 Geyik 2007: s.24.
257 Ödekan, 1992, s.287.
258 Selçuk Mülayim, "Nevşehir'de Türk Dönemi", *Nevşehir*, Ankara 1996, 139
259 Yurttaş-Özkan, 2002, s.23-26-40-176.
260 Pilehvarian, 2000, s.166.
261 Işıkakdoğan 2013: 19.
262 Geyik 2007:23.
263 Geyik 2007: 23.
264 Uçar 2012: 56.

Çeşme (1723)[266] ve *Balıkesir Merkez Habibe Hatun Çeşmesi (1859)*[267]*,* gibi yapılar kesme taş ile inşa edilen Anadolu'da yer alan örneklerden birkaçıdır.

Mermer ile yapılanlar, inşa maliyetleri göz önüne alındığında en pahallı malzeme olduğu için sayı olarak daha az bulunmaktadır. Anadolu'da bu malzeme ile yapılan eserler arasında; *İstanbul III. Mustafa Çeşmesi (1760)*[268]*, İstanbul III. Selim Çeşmesi (1802)*[269]*, Bursa Zeyniler Çeşmesi (13.yy)*[270]*, İstanbul Darüssaade Ağası Çeşmesi(1743)*[271]*, Bursa Gediz Uluyolu Çeşmesi (1893-1894)*[272]*, Bursa Kurtbasan Çeşmesi (1851)*[273] *Uşak Ulu Camii Avlu (Münir Paşa) Çeşmesi*[274]*, Afyon Ali Vezir Çeşmesi (1926)*[275] *yer alır.*

Üretim maliyeti göz önüne alındığında en ucuz sayılabilecek malzeme moloz taştır. Anadolu'nun birçok yerinde bu türde su yapıları görmek mümkündür. *Akşehir Reis Yukarı Çeşme (1487)*[276] *Pertev Paşa Çeşmesi (1579)*[277]*, Afyon Baş Çeşme (15.yy)*[278]*, Afyon Ak Mescit Orta Çeşme (1806)*[279]*, Kemalpaşa Cumalı Köyü Camii (1885-86)*[280]*, Afyon Koca Çeşme (Eski Aşıklar Çeşmesi) (XIX. yy)*[281] *Afyon Hacı Nasuh Çeşmesi (1902)* [282]*'*dir.

Kullanılan malzeme olarak öne çıkan bir diğer tür de tuğladır. *Afyon Ali Ağa Çeşmesi (1438)*[283]*, Afyon Hodalı Çeşme (15.yy)*[284]*, Aydın Atike Hanım*

---

[265] Yurttas-Özkan 2002: 157.
[266] Işıkakdoğan 2013: 20.
[267] Işıkakdoğan 2013:44.
[268] Pilehvarian 2000: 112.
[269] Pilehvarian 2000:145.
[270] Çetinkaya 2012: 29.
[271] Çetinkaya 2012: 42.
[272] Durman 2014: Foto.12.
[273] Çetinkaya 2012 :56.
[274] Çetinkaya 2012: 58
[275] Karasu 2006: 125.
[276] Demiralp 1996: 106.
[277] Ölmez 2012 :107
[278] Karasu 2006:21.
[279] Karasu 2006: 82.
[280] Çağlıtütüncügil 1999: 216.
[281] Durman 2014: 43.
[282] Karasu 2006: 27.
[283] Karasu 2006: 37.
[284] Karasu 2006:27.

Çeşmesi (1787)[285]*, Tire Yeşil İmaret Çeşmesi (15.yy)*[286] ve *Uşak Deveci Çeşmesi (1885-1886)*[287] gibi eserler bu tür malzeme ile inşa edilmişlerdir.

Araştırma konusuna dahil edilen su yapıları genelde bir cephelidir. *Çapak Köyü Meydan Çeşmesi* bu genellemenin dışında kalan tek örnektir. Söz konusu çeşmede doğu cephesinde iki, kuzey cephesinde bir adet niş yer alması sebebiyle farklılık sergilemektedir. Bu şekilde çift cepheli olarak yapılan Anadolu'daki bazı örnekler ise şunlardır; *Selçuk Hatun Çeşmesi (1450)*[288]*, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732)*[289]*, Edirne İbrahim Ağa Çeşmesi (1669)*[290]*, Edirne Hacı Ali Ağa Çeşmesi (1732)*[291]*, İzmir Ömer Ağa Çeşmesi (1837)*[292]*, Kayseri Hacı Veled Mahallesi Çeşmesi (1544)*[293]*, Bozcada Namazgah Çeşmesi (1752)*[294] ve *Urla Gülsüm Hanım Çemesi (1898)*[295]' dir.

Yapıların niş kemerlerinin dört farklı formda inşa edildikleri tespit edilmiştir. Ahmetli Köyü *Meydan Çeşmesi (1894) (Fot.287)* nişi at nalı kemerli; *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914) (Fot.289)* basık kemerli; *Çapak Köyü Koca Çeşme (1893-94) (Fot.294), Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94)* (Fot.300) ve *Yeniköy Çeşmesi (1894),* yuvarlak kemerli; *Çapak Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi* (1891-92) ve *Çapak Köyü İncircik Çeşmesi (1893-94) (Fot.305)* ise sivri kemerli bir nişe sahiptir.

Anadolu'da inşa edilmiş yapılarda da kemer formlarında çeşitlilikler görülmektedir. Bunlar içinde en çok karşımıza çıkanlar sivri ve yuvarlak kemer uygulamalarıdır. Sivri kemerli yapılara verebileceğimiz birkaç örnek şunlardı; *Diyarbakır Sultan Şuca Çeşmesi (1208-09)*[296]*, Afyon Bolvadin Alaca Çeşme*

[285] Yılmaz 2014:118.
[286] Geyik 2007:24
[287] Durman 2014:Foto.8.
[288] Çetinkaya: 2012: 20.
[289] Tanışık 1949:85.
[290] Karademir, 2007: 101.
[291] Karademir, 2007: 107.
[292] Geyik 2007: 63
[293] Geyik 2007:141.
[294] Yavaş 2009: 145.
[295] Bayrakal 2009: 264
[296] Sözen 1971:222

(1278)[297] *Manisa Ali Bey Cami Cesmesi (1418)*[298]*, Karaman İmaret Çeşmesi (1432)*[299]*, Tire Yeşil İmaret Çeşmesi (XV. yy)*[300]*, Yılankırkan Çeşmesi (1519)*[301]*, İstanbul Hasköy Çeşmesi (1524)*[302] *Afyon Hodalı Çeşme (15.yy)*[303]*, Kemalpaşa Çarşı Camii (15-16.yy)*[304] *İstanbul Kethüda Mustafa efendi Çeşmesi (1538-1539)*[305]*, Manisa Vakvak Tekkesi Çeşmesi (1575)*[306]*, İstanbul Osman Ağa Çeşmesi (1621)*[307]*, Afyon Çavuşbaşı Çeşmesi (1713)*[308] ve *Isparta Kepeci Çeşmesi (1893)*[309]*'dir.*

Bir diğer uygulama olan yuvarlak kemerli yapılar da*, İzmir-Selçuk İsa Bey Çeşmesi (1266)*[310]*, Kayseri Pamukhane Çeşmesi (1390)*[311]*, Gelibolu Eken Çeşmesi (1449)*[312]*, Sinan Halife Çeşmesi (1453)*[313]*, Çeşme Mimar Mehmed Çeşmesi (1508)*[314]*, Afyon Abdi Kadı Çeşmesi (15. yy)*[315]*, Manisa Dilşikar Hatun Çeşmesi (1579)*[316]*, Afyon Baş Çeşme (16.yy)*[317]*, Siyavuspasa Çeşmesi (1602)*[318]*, Edirne Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (1667)*[319]*, İstanbul Hatice Usta Çeşmesi (1748)*[320]*, Akşehir Ulu Cami Çeşmesi (1811)* [321]*, Kemalpaşa Kuşlu*

[297] Önge 1997:52
[298] Acun 1999: 576.
[299] Bilici 1988: 105-125.
[300] Geyik 2007:24
[301] Önge 1997:58.
[302] Tanışık1945:14
[303] Gülay Karasu 2006: 28,29
[304] Çağlıtütüncügil 1999: Şek.18.
[305] Eyice 1993: 283.
[306] Acun 1999: 584.
[307] Pilehvarian 2000: 60.
[308] Karasu 2006: 57.
[309] Akbaş 2012: 59.
[310] Önge: 1997: 55.
[311] Yörükoğlu 1997: 77
[312] Çaylak 1997: 149
[313] Karasu 2006:
[314] Geyik-Köşklü 2007: 123-143.
[315] Karasu 2006:13,14.
[316] Acun:1999: 585-669.
[317] Karasu 2006:21
[318] Tanışık 1943: 112.
[319] Aslanapa 1949: 143
[320] Tanışık 1943: 222.
[321] Demiralp 1996: 111.

Çeşme (1828-29)[322] ve *Barla Yokuşbaşı Çeşmesi (1885)*[323] gibi yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

En az karşılaşılan kemer formundan bir olan basık kemerin Anadolu'daki örnekleri de şu şekildedir; *Bergama Dayızade Kerimesi Hatice Hanım Çeşmesi (1875)*[324]*, Diyarbakır Sahabe Paşa Çeşmesi*[325]*,Tire Çatal Çeşme (16. yy.)*[326] *Malatya-Hekimhan Dutlukpınarı Çeşmesi (1660)*[327]*, Hekimhan Şeker Pınar Çeşmesi (1744)*[328]*, Akşehir Ulu Camii Çeşmesi (1811)*[329]*, Uşak Hebil Çeşmesi (1864-65)*[330]*'*dir.

Atnalı formlu örneklerde ise; *Tuzla Hacı Hamit Bey Çeşmesi (1740)*[331]*, Manisa Polat Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1790)*[332] *ve Afyon Boyacıoğlu 1 Çeşmesi (19.yy)*[333] gibi yapıları saymak mümkündür.

İncelenen yapıların büyük çoğunluğunda mermer aynalık kısmı bulunmamaktadır. *Çapak Köyü Koca Çeşme (1893-94) (Fot.295)* mermer aynalıklara sahip tek örnektir.

Taslık gözleri genel olarak bulunmamaktadır. *Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi (1894) (Fot.287)*'nde sivri kemerli bir taslık gözü mevcutken, *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914) (Fot.289)'*de basık kemerli bir göz yer almaktadır.

Çeşmelerde genel olarak bir su yalağı bulunmaktadır. Bu yalaklar bir kısmı yek pare taştandır. *Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94), Çapak Köyü İncircik Çeşmesi (1893-94), Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi (1894), Yeniköy Çeşmesi (1894) ve Ahmetli Köyü Yeni Çeşme (1914)*'nin yek pare

[322] Çağlıtütüncügil 1999: Res.15.
[323] Akbaş 2012:165.
[324] Özünal 1997: 93-94.
[325] Yeşilbaş 2007.s.64
[326] Geyik 2007:139.
[327] Fındık 2006: 104
[328] Fındık 2006: 110
[329] Demiralp 1996: 110.
[330] Durman 2014: 28.
[331] Karakaya: 391.
[332] Uçar 2012:119.
[333] Karasu 2006:174.

taştan birer su yalağı vardır. Söz konusu çeşmelerin bir kısmı özgünlüğünü korumaktadır. Fakat, *Şehitler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii Çeşmesi* (1802-03), *Çapak Köyü Kürt Ömer (Dağ Mahalle) Çeşmesi (1891-92) ve Çapak Köyü Koca Çeşme (1893-94)* yalakları orijinal değildir.

Eserlerin sadece üçünde taslık gözü bulunmaktadır. *Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi* (1894) sivri kemerli, *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme* (1914) basık kemerli, *Çapak Köyü Derinkuyu Çeşmesi (1893-94)* ise formu bozuk taslığa sahip örneklerdir.

8-4-İstasyonlar:

Herhangi bir demiryolun ağında hareket eden trenlerin belirli bir zaman çizelgesi dahilinde durabildikleri yere "i*stasyon"* denilmektedir*.* Bunların daha küçüklerine *"durak"*, daha büyük olup, yolcular için ayrılmış tesisleri, hizmet binaları, lojmanları gibi geniş bir yapı topluluğundan oluşan türlerine de *"gar"* denilmektedir[334]. Yolcu ve yük taşımacılığının sağlanması ve düzenlenmesi, işletme hizmetlerinin giderilmesi gibi sorumluluklar istasyonların görevleri arasında yer alır. İstasyonların yerinin belirlenmesinde yukarıda saydığımız görevlerden, hangisine hizmet edeceği hususu belirleyici olmuştur[335]. Eğer trenler iki yönde hareket ediyorsa "*ara istasyon",* sadece bir yönde hareket ediyorsa "*uç istasyon*" olarak anılmaktadır[336]. *İstanbul Haydarpaşa Tren Garı* uç istasyon türünde bir örnektir. İki hattın birbirinden ayrıldığı yere ise "*kavşak istasyon"* denilmektedir. *İzmir Çatal İstasyon[337] ve Adana-MersinYenice İstasyonu[338]* kavşak olma özelliğine sahip istasyonlardandır. İkiden fazla demiryolunun birbiri ile kesiştiği yere ise "*kesişme yeri istasyonu*" denir. *Afyon Tren Garı[339]* bu tipe emsal teşkil etmektedir. Deniz, göl, nehir kenarlarında

[334] Bozkurt 1988: 149.
[335] Kösebay 2007: 27.
[336] Bozkurt 1988: 149.
[337] Ekizoğlu 2012: 195.
[338] Akpolat 2004: 83.
[339] Haştemoğlu-Erkan 2013: res.5.

bulunan istasyonlara ise "*rıhtım istasyonu"* denilir. *İzmir Alsancak Tren Garı* bu türde bir istasyondur[340].

İncelemiş olduğumuz Torbalı tren garları ise, çift yönlü sefer düzenlemeleri ve istasyon binalarının genel özellikleri göz önüne alındığında *"ara istasyonlar*" sınıfına girmektedir.

Torbalı bölgesinde beş adet tren istasyonu tespit edilmiştir. Bu yapılardan *Pancar* ve *Torbalı İstasyonları* halâ ayakta olup ilk inşa özelliklerini korumaktadır. *Tepeköy* ve *Sağlık* İstasyonlar yakın bir dönemde tamamen yıkılarak, modern yöntemlerle yeniden inşa edildiği için ve *Kuşçuburun İstasyonu* ise günümüze kadar gelememesi sebebiyle araştırmamıza dahil edilmemişlerdir.

İncelenen yapılardan *Pancar* (Şek.33) ve *Torbalı İstasyonları* (Şek.38) plan özellikleri bakımından farklılıklar sergilemektedir. *Pancar İstasyonu (Fot.311)*, iki katlı, dikdörtgen planlı ve kırma çatılı garlar sınıfına girmektedir[341]. *Torbalı istasyonu (Fot.318)* ise, tek katlı ve dikdörtgen şekilli bir asimetrik plana sahiptir. Yapıların bu plan şemaları içinde, ortada bir bekleme salonu, salonun iki yanında hizmet binaları ve lojman bölümleri bulunmaktadır. Odalar, plan içinde genelde asimetrik bir düzende yerleştirilmişlerdir. Lojman bölümleri Pancar İstasyonu'nda üst katta yer alırken Torbalı İstasyonu'nda ise yan kanatlarda bulunmaktadır. İkisi de dıştan, dört yöne eğimli kırma kiremit çatı, içte ise düz betonarme tavanla örtülüdür.

Anadolu'daki İstasyonlar, plan şeması olarak genelde dikdörtgen şekilde inşa edilmişlerdir. Bu konudaki tek farklı yapı, "U" planlı yapısı ile *Haydarpaşa Tren Garı*'dır[342]. Kimi yapılarda giriş cephesinin iki yanında veya binanın iki yanında kuleler bulunmaktadır. *Ankara Gazi Garı, Mersin Garı, Haydarpaşa Garı* bu türde eserlerdir. İstasyon binaları kimi zaman tek katlı, kimi zaman iki katlı, kimi zaman da sadece giriş bölümü iki kat yanları tek kat olacak şekilde

[340] Bozkurt 1988: 149.
[341] Sınıflandırma için bakınız;Başar-Erdoğan 2009: 41
[342] Başar-Erdoğan 2009: 39.

yapılmışlardır. *Suadiye Garı, Hamam Garı* tek katlıyken*, Ankara, Eskişehir, Kayseri, Manisa, Sivas* ve *Diyarbakır Gar*'ları iki katlı olarak tasarlanmış yapılara, *Kızıltoprak, Kartal, Erenköy, Bostancı, Maltepe Garları* giriş cephesi iki katlı yanları tek katlı yapılara örnek teşkil etmektedir. Tüm bunlardan farklı olarak *Basmane Tren Garı* giriş cephesi üç katlı yanları iki katlı olması ile dikkat çekmektedir[343]. İncelemiş olduğumuz yapılar ise biri tek katlı, biri de iki katlı olacak şekilde inşa edilmişlerdir. Ayrıca plan şeması olarak dikine dikdörtgen planlı ve köşe kuleleri barındırmayan örnekler arasında yer almaktadır.

İnşa malzemeleri yapılarda farklılık göstermektedir. Genel olarak ikili bir yaklaşımda inşa edilmişlerdir. *Pancar İstasyonu (Fot.312)*'nda kabayonu taş ve köşelerde kesme taş kullanılmışken, *Torbalı İstasyonu* (Fot.318) ana binası, kabayonu taş zemin üzerine tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Anadolu'da yapılan istasyon binaları genel olarak taş veya tuğla malzeme ile inşa edilmişlerdir. *Basmane Tren Garı*[344] ön cephesinde kesme taş, diğer yerlerinde tuğla kullanılmıştır. Kimi zaman ise taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık teknikte yapılar da mevcuttur. *Edirne Garı* bu türde bir yapıdır. Ayrıca Konya Gar binasında olduğu gibi kargir teknikte yapılan binalar da vardır[345]. Bazı yapılar ise sadece taş malzeme ile yapılmıştır. Adana gar binası sadece taş malzeme ile inşa edilen bir yapıdır. Hemen hemen bütün istasyonların zemin katlarında yerden belirli bir yüksekliğe kadar kesme taş ya da kabayonu taş malzeme kullanılmıştır.

Cepheler oldukça sade bir görünüm arz etmektedir. Yapı üzerindeki durağanlığı kırmak amacıyla sadece *Torbalı İstasyon* (Fot.319,322) binasında yolcu salonu girişi, iki yanda bir miktar dışa taşıntı yaparak eyvanlı bir görünüm oluşturulmuştur. İstasyon binalarında sıkça karşımıza çıkan unsurlardan olan sundurma her iki yapıda da görülmektedir. *Pancar İstasyonu*'nda (Fot.311) güney cephe önünde, demir malzemeli taşıyıcılar ile taşınan, kiremit ile kaplı, tek yöne eğimli sundurma yer alırken, *Torbalı İstasyonu'*nda (Fot.322) ise, batı

[343] Başar-Erdoğan 2009: 40-41.
[344] Başar-Erdoğan 2009: 33.
[345] Başar-Erdoğan 2009: 35.

cephe önünde, ahşap direklerle taşınan tek yöne eğimli kiremitle örtülü bir sundurma yer alır. Cephelere hareket katan bir unsur olarak pencere ve kapı açıklıkları gösterilebilir. Cepheler üzerinde çok sayıda dikdörtgen biçimli pencere ve kapı açıklığı kullanılması dikkat çekmektedir. Genel olarak bir sıra pencere bir sıra kapı olacak şekilde atlamalı olarak yerleştirilmişlerdir. Cephe üzerindeki açıklıklarda söve ve eşik uygulaması sadece bir yapıda görülür. *Pancar İstasyonu*'nda (Fot.311) cephe üzerindeki açıklıkların söve ve eşikleri taş malzemeyle inşa edilmiştir. *Torbalı İstasyonu*'nda (Fot.318) ise yalnızca taş malzemeli pencere eşikleri vardır. Cephelere hareket katan bir diğer unsur, tüm açıklıkların üzerlerinde bulunan tuğladan kemerlerdir. Ayrıca her iki garın da temel seviyesinin biraz üstünden yapıyı boydan boya dolaşan iri taş silmeleri bulunmaktadır.

Söz konusu iki gar binası da içte oldukça yalın özellikler göstermektedir. İçten düz betonarme tavana sahip garların tavanları da çok yüksek değildir. Sadece Torbalı İstasyon binasının yolcu salonu tavanı diğer odalara göre daha yüksek tutulmuştur. Odalar genel olarak küçük boyutlardadır. İçleri ise oldukça sade ve gösterişsiz düzenlenmiştir. Bazı odaların köşelerinin pahlandığı görülmektedir. Pencere düzenlerinin dış cepheyi aynen tekrar ettiği anlaşılmaktadır.

19.yy'dan itibaren Osmanlı devletinin en önemli beş limanından biri olan İzmir Limanı'nın geniş hinterlandında yetişen tarım ürünlerini, Avrupa'ya taşıyabilmek amacıyla Anadolu'da ilk demiryolu İzmir-Aydın hattında, İngilizlerin öncülüğünde döşenmiştir[346]. Anadolu'da Demiryolları üzerinde yapılan ilk bina ise *Alsancak İstasyonu (1861)*'dur[347]. Bu ve bunu takip eden diğer yapılarda çalışan mimar ve mühendislerin İngiliz olması sebebiyle, istasyonlar da İngiliz mimarisi tarzında yapılmışlardır[348]. Fransızların inşa ettiği hatlarda kendine özgü tipteki projeler kullanılmışken, Almanların inşa ettikleri yapılarda mali sebeplerden ötürü daha dar bütçeli yapılar tercih edilmiştir. "*I. Ulusal Mimarlık"*

[346] Kösebay 2007: 27.
[347] Başar-Erdoğan 2009: 32.
[348] Araz 1995: 303; Başar-Erdoğan 2009: 32.

döneminde ise devrin temsilcisi niteliğinde eserler inşa edilmiştir. Torbalı tren istasyonlarının yapımında İngilizlerin yer alması sebebiyle genel olarak İngiliz mimarisi grubunda yer almaktadır.

Söz konusu dönemde inşa edilen *Edirne* ve *Bandırma İstasyonları,* yabancılar tarafından yapılan *Yenice, Adana, Ceyhan* gibi istasyonlara etki etmişlerdir[349]. *Adana Garı*'nda[350] görülen ahşap payandalarla desteklenmiş olan çıtalı geometrik motiflerle bezenmiş saçaklar, yolcu salonunun meydana açılan büyük boyutlu sivri kemerleri ile bu kemerlerin arasında bulunan dikdörtgen çini panolar *I. Ulusal Mimarlık Dönemi* eserlerinde çokça karşılaşılan bir unsurdur. Fakat hem ön cephede, hem de peronlara bakan kuzey cephede kullanılan üç dilimli ikiz sağır kemerler, aynı dönemde inşa edilen diğer yapılarında görülmez[351].

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, yeni kurulan cumhuriyetin ideolojisini yansıtacak tarzda modernist yapılar ortaya konulmuştur. *Sivas, Malatya* ve *Diyarbakır Gar* binaları bu dönemin eserleri arasında yer almaktadır. 1950'lerden hemen önce II. Ulusal Mimarlık akımı ortaya çıkmış ve *Eskişehir Tren İstasyonu* gibi yapılar inşa edilmiştir[352]. Torbalı tren garları ise daha erken dönemde inşa edildikleri için bu grup arasında yer almamaktadır.

9-SÜSLEME

9-1-CAMİLER:

Katalogda ele alınan camiler bugünkü durumlarıyla, içte ve dışta süsleme bakımından son derece sade özellikler göstermektedir. Geçmiş dönemlere ait mevcut fotoğraflar, daha çok yapıların dış cepheleriyle ilgilidir. Bu nedenle harimdeki süslemelerin özgün halleri hakkında fikir yürütmek güçtür. Yapıların bugünkü halleri ile inşa edildikleri dönemdeki fotoğrafları karşılaştırıldığında,

[349] Araz 1995: 205-307 ; Kösebay 2007: 120.
[350] Akpolat 2004: 82.
[351] Akpolat 2004: 84.
[352] Araz 1995: 307 ; Kösebay 2007: 121.

onarımlar sonucunda özellikle dış cephedeki süslemelerin büyük ölçüde yok edildikleri görülmektedir. Örneğin, *Tepeköy Orhaniye Camii* (1890)'nin (Fot.77) son cemaat yeri kuzey duvarının köşelerinde bir zamanlar yer alan ayyıldız motifleri, günümüzde yok edilmiştir. Ayrıca *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891)'*nin (Fot.103) son cemaat yeri desteklerinin her birinin üzerinde de birbirlerine bakan ayyıldız motifleri bulunmaktaydı. Fakat ne yazık ki artık bu süslemeler de mevcut değildir. Yapıların dış cephe incelemelerinde sadece *Pamukyazı (Arapçı) Köyü Mahmudiye Camii (1895-1902)'*nin (Fot.175,178) orijinal harim doğu ve batı duvarlarının kuzey kanadında yer alan yuvarlak kemerli pencereler üzerinde, kabartma şekilli birer ayyıldız motifi yer almaktadır. Bu motifler dışında yapıların hepsinin kitabelerinde, stilize palmet ve rumilerden üzerinde ayyıldız kompozisyonundan oluşan süslemeler vardır. İncelenen yapılardan sadece, *Şehidler (Meşhed) Köyü Süleymaniye Camii (1893)'*sinin (Fot.140) harim girişinin iki yanında, oval silmeli madalyonlar içinde kalem işi yazılar yer almaktadır.

Minareler genel olarak sade bir şekilde inşa edilmişken, *Tepeköy Orhaniye Camii* (1890)'nin (Fot.78) özgününde şerefe altında ve peteğinde kalem işi girlant motifleri, ve *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890)*'sinin (Fot.55) şerefe altında kalem işi girlant süslemesi tespit edilmiştir. Günümüzde ise özelliğini kaybetmiş durumdaki bu minarelerin süslemelerinden geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Bölge camilerinin harimleri, günümüze ulaşan halleriyle süsleme açısından son derece sade örneklerdir. Yapıların harimlerinin özgün hallerinde, herhangi bir süsleme unsuru barındırıp barındırmadığı konusunda genel bir yorum yapmak, eldeki verilerin yetersizliğinden dolayı oldukça güçtür. Günümüzde bazı yapıların harimlerinde alçı, ahşap ve kalem işi süslemeler vardır. Ahşap süslemeler tavanlarda yoğunlaşırken, alçı süsleme mihrap ve çevresinde görülmektedir. Genel olarak yalın şekilli ve yüksek kabartmalı olan bu bezemeler yapıldıkları devrin modasını yansıtmaktadır.

Mihrap çevresinde alçı süsleme barındıran örnekler şu şekildedir; *Arslanlar Köyü Camii (1880)* (Fot.19)'nin mihrap kavsara kemerinin altından yere kadar uzanan bezemede, devrin modasına uygun, izleyende kumaş etkisi bırakan alçı malzemeli püsküllü ve boyalı bir perde motifi işlenmiştir. Niş kemerinin köşeliklerinde ve tepe noktasında naturalist kıvrım dallar ve yapraklar görülmektedir. Kademeli olarak yukarıya doğru genişleyen alınlığın her bir sırasında bitkisel ve geometrik formlarda firizler bulunmaktadır. Alınlığı, kare kesitli kaidesi olan mermer sütunlar taşımaktadır. Sütun kaidesinin dörtkenarında, rozet içinde küçük yaprak motifleri bulunmaktadır. Sütun başlıklarında ise akant yapraklarından bezemeler yer alır. Mihrabın üstünde, stilize bir vazodan çıkan kıvrımdalar ve natüralist yaprak motifler görülmektedir. *Naime Köyü Burhaniye Camii (1891)'*nde ise mihrap kemerinin hemen altında belirli bir yüksekliğe kadar devam eden perde motifi mevcuttur. Mihrabın iki yanında yer alan yivli bir gövdeye sahip plasterler, akant yapraklarıyla oluşturulmuş bir sütun başlığıyla sonlanarak dışa hafif çıkıntı yapan, sade düzenlenmiş alınlığı taşımaktadır. Alınlık üzerinde tek sıra halinde benek dizisi görülmektedir. Mihrap ve çevresinde süsleme görülen bir diğer yapı da *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii (1893)'*dir. Bu eserin mihrap çevresinde, bir sıra ters, bir sıra düz olacak şekilde stilize palmet ve rumiden oluşan bordürler vardır. Mihrap nişinde ise iç içe geçmiş bitkisel süslemelerden oluşan beş adet levha mevcuttur. İncelediğimiz yapıların bazılarının mihrap üstlerinde, alçıdan yapılmış güneş kursu görülmektedir. *Bülbülderesi Köyü Hamidiye Camii (1895) (Fot.202)* ve *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890)* (Fot.60) güneş kursu barındıran örneklerdendir. *Pamukyazı (Arapçı) Köyü Mahmudiye Camii (1895-1902)'*nin (Fot.187) günümüze asli şekliyle ulaşamayan mihrabı üzerinde de bir zamanlar güneş kursu yer aldığı tespit edilmiştir.

İstisnai olarak sadece bir yapıda alçı süsleme, harim pencereleri üzerinde de görülmektedir. *Arslanlar Köyü Camii (1880)*'inin (Fot.17) yuvarlak kemerli harim pencerelerinin hemen üzerinde, alçı ile yapılmış, kilit taşı motifi ve

iki yanında yer alan yaprak motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır.

Alçı süslemenin görüldüğü bir diğer alan ise tavan etekleridir. *Şehitler Köyü Süleymaniye Camii (1893)*'sinin alçıdan yapılmış tavan eteklerinde bitkisel motiflerle oluşturulmuş, üzeri altın yaldızla boyalı süsleme kuşağı bulunmaktadır. *Arslanlar Köyü Camii (1880)*'inin (Fot.26) tavan eteğinde ise, yine alçı ile yapılmış küçük konsol görünümünde bir bezeme kuşağı vardır.

Ahşap süslemeler genelde yapıların tavanlarında görülebilmektedir. *Yeniköy Selimiye Cami (1892)* 'sinin (Fot130, Şek.14) ahşap tavan göbeğinde, kare kesitli ve içi dört adet akant yaprağıyla doldurularak oluşturulmuş bezeme vardır. Ayrıca ahşap tavanın, harim güney duvarı ile birleştiği iki köşede, üçgen çerçeve içinde sade süslemeler görülmektedir. *Arslanlar Köyü Camii (1880)*'sinin (Fot.27-28) tavan göbeğinde, biri altıgen içinde yatay dizilmiş çıtalarla, biri de altıgen bir levhanın içinde, yuvarlak merkezden dışarıya doğru genişleyen, altlarda dar, üstlerde geniş kenarlara sahip dikdörtgenlerden ibaret, iki adet süsleme bulunur.

Harimde genel olarak kalemişi ile oluşturulmuş süsleme karşımıza pek çıkmamaktadır. Bu konuda istisna teşkil eden tek örnek Kalem işi hat bulunan *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890)'*dir (Fot.67). Söz konusu yapıda güney ve doğu duvarlarının birleştiği köşede beyaz zemin üzerinde, altın yaldız ile boyanarak yapılmış kalemişi ayet levhaları bulunur. Ayrıca bazı yapılarda yer alan mihrapların eski fotoğraflarında bir zamanlar, kalem işi ile oluşturulmuş süslemeler bulunduğu da tespit edilmiştir. *Özbey Köyü Hamidiye Camii (1890) (Fot.61)* ve *Pamukyazı (Arapçı) Köyü Mahmudiye Camii' (1895-1902) (Fot.187)*nin eski fotoğrafları incelendiğinde, özgün mihrap nişinde kalem işi perde motifi yer aldığı tespit edilmiştir. Bu süslemeler ne yazık günümüze ulaşamamıştır.

9-2- Mektepler:

İnceleme olanağı bulunan *Bülbülderesi Mektep-i İptidaiyesi'nin* ve *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi*'nin içleri oldukça sade düzenlendiği için

herhangi bir süsleme unsuru barındırmamaktadır. *Yeniköy Selimiye Mektep-i İptidaiyesi*'nin içinde bulunan ocak ise, günümüze yakın bir onarımda eklenmiş olup özgün değildir.

9-3-Çeşmeler:

Bölgedeki su yapılarının tamamı oldukça sade bir şekilde inşa edilmişlerdir. Günümüze ulaşan halleriyle, üzerlerinde yoğun bir süsleme barındırmazlar. Mevcut bezemeler taş oymalar ile oluşturulmuştur. Süslemelerin en yoğun görüldüğü alan ise alınlıklardır. Yapıların alınlık kısımları birkaç çeşme hariç genel olarak sadededir. *Ahmetli Köyü Meydan Çeşmesi*'nin alınlığında yukarıya doğru taşıntılı tek parça taş üzerine yapılmış, büyükçe bir ayyıldız kabartması bulunmaktadır. *Yeniköy Çeşmesi'*nin (Fot.291) alınlığının üzeride ise tek parça taşa işlenerek yapılmış, bir sarık süslemesi vardır. Ayyıldız bezemesinin görüldüğü bir diğer yapı da *Ahmetli Köyü Yeni Çeşme*'dir (Fot.290). Bu su yapısının basık niş kemerinin kilit taşı üzerinde de bir ayyıldız kabartması yer alır. Yapıların aynalık kısımları genel olarak sade düzenlenmiştir. Aynalığında süsleme barındıran yapılar ise, *Çapak Köyü Koca Çeşme (Fot.295)'*de görülen kemerli motifi işlenmiş kabartma ve bu kemerin iki yanında ters duran hilal motifidir. Ayrıca *Yazıbaşı Taşlızade Çeşmesi* (Fot.306)'nde de bir miktar süsleme görülebilmektedir. Söz konusu aynalıkta, ilk inşasından kalma süslemelerin sadece izleri görülebilmekte, içeriği ve kompozisyonu hakkında ise bir fikir yürütülememektedir.

9-4- Tren İstasyonları:

İstasyonlar genel olarak içerde ve dışarıda oldukça sade düzenlenmişlerdir. Tren garları içinde tek süsleme unsuru *Pancar İstasyonu* (Fot.313) güney cephesinde yer alan sundurma direklerinde görülür. Bu kompozisyonda direklerin tepe noktalarına başlık görünümü kazandırılmış, üzerleri ise stilize yaprak motifleri ile bezenmiştir.

10-SONUÇ

Torbalı, bulunduğu bölgenin tarımsal zenginliği ve ticaret yolları üzerinde yer alması sebebiyle, tarih içinde önemli bir şehir konumuna gelmiştir. *Hitit, Roma, Bizans* gibi devletlerin sınırları içinde yer almış, son olarak da *Osmanlı* devleti ile birlikte *Türk* hakimiyeti altına girmiştir. Kentin önemi, Türk egemenliği ile birlikte giderek azalır ve bir duraklama devrine girer. Fakat Osmanlı devletinin son dönemlerinden itibaren kentte yeniden bir canlanma görülür. Bu canlanmanın altında, *II. Abdülhamid*'in *Batı Anadolu* ticaretini elinde bulunduran yabancı tüccarların gücünü kırmak ve ticareti, devletin çıkarına çevirmek için, yoğun bir, imar ve iskan faaliyetlerine girişmesi yatmaktadır. Nitekim bu sebeple, daha bölgede birçok yerleşim yeri henüz yokken, sultanın emri ile bölgeye çiftlik, cami, mektep, havuz, çeşme gibi eserlerden oluşan külliyeler yaptırılarak, halk buraya yerleşmeye teşvik edilmiştir. Ardından bu eserlerin çevresinde yeni yerleşim birimleri meydana gelmeye başlamıştır. Kentteki yapıların büyük çoğunluğunun, özellikle 19.yy sonlarına tarihlendirilmesi bu görüşü desteklemektedir.

Torbalıdaki bu yapılar, belirli bir amaç doğrultusunda yapılmış imar girişimlerinin birer kanıtıdır. Özgün plan özellikleri bakımından, boyuna dikdörtgen veya kare planlı, ahşap tavanlı olarak, tek ana hacimde şemada inşa edilen camilerin büyük çoğunluğu, plan kuruluşu açısından benzerlik göstermektedir. Bölgede, devlet eliyle değil de, halkın çabalarıyla inşa edilmiş, en erken tarihli yapı olan *Arslanlar Köyü Camii (1880)*'nden, padişahın desteğiyle inşa edilen en geç tarihli *Eğerci Köyü Camii (1903)*'ne kadar bütün yapılar, bu özgün şemaya sadık kalınarak inşa edilmiştir. Fakat zaman içinde, planlara bir takım eklemeler ve çıkarmalar yapılarak değişimler olmuştur. Bu değişimlerin en önemli sebebi 1928 Büyük Torbalı Depremidir. Bu felaket sırasında yıkılan ya da hasar gören eserler bilinçsizce onarılmıştır. Ayrıca zaman içinde, yapıların işlev açısından yetersiz kalması sebebiyle eklemeler yapılarak, asli görünüşleri bozulmuştur. Birçok yapının elde edilen eski fotoğrafları neticesinde, en azından kuzey cephelerinin, asli durumları ile ilgili

oldukça sağlıklı fikirler edinmekteyiz. Bu fotoğraflarda kuzey cephe, son cemaat yeri, minare konumu, mekteplerin ve bazı çeşmelerin özgün görünümleri, varsa süsleme özellikleri gibi konularda da tespitlerde bulunulmuştur.

Camilerin inşa malzemesi, genel olarak sıvalı ve boyalı oldukları için tespit edilememiştir. Sadece *Yeniköy Selimiye Camii (1892)*'nin kuzey ve doğu cephelerinde sıva raspası yapıldığı için, moloz taş kullanıldığını görmekteyiz. Minareler, camilerin tamamında batı cepheye konumlandırılmışlardır. Son cemaat yerleri kuzeyde yer almaktadır. Yukarda bahsettiğimiz fotoğraflardan, özgününde ahşap desteklerin taşıdığı kemerlerle dışa açıldığını anladığımız bu mekanlar, daha sonraki tarihlerde, örülerek kapatılmış, önlerine yeni bir son cemaat yeri yapılmıştır. Yapılardaki pencere düzeni, birbirleri arasında farklılık gösterse de genel olarak, ya tek sıra ya da iki sıra halindedir. Mihraplar kimi yapılarda olduğu gibi kalmışken, büyük çoğunluğunda, bilinçsiz müdahalelerle özgünlüğünü kaybetmiştir. Yapıların süslemeleri de genelde mihrap ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu süslemeler alçı malzemelidir. Bazı yapıların tavanlarında da süsleme görülebilmektedir. Yapı dışında genel olarak süsleme günümüzde bulunmamaktadır.

Mektepler ise, *Bülbülderesi Hamidiye Mektebi İbtidaiyesi*'nde dış duvarlar moloz taşla, iç duvarlar ise karkas tekniğiyle inşa edilmiştir. *Yeniköy Selimiye Mektebi İbtidaiyesi'*nde inşa malzemesi olarak, kabayonu taş kullanılmıştır. Bu yapının özgün kuzey duvarı, hatalı bir restorasyon sonucunda tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mekteplerin iç ve dış cepheleri oldukça sadedir. Pencere düzenleri kendi aralarında farklılık göstermektedir.

Çeşmeler, ya padişahın emri ile ya da halktan kişiler tarafından yaptırılmıştır. Genel olarak bir yapıdan ayrı veya bir yapıya bitişik olarak tek cepheli olarak inşa edilmişlerdir. Birçoğunun üzerinde inşa kitabesi yer almaktadır. Bakımsızlık sebebiyle, bu yapılardan bazıları günümüzde işlevini kaybetmiş vaziyettedir. Kullanılan malzeme olarak değişiklik göstermektedir. Kimilerinde taş ve tuğla kullanılmışken kimilerinde kabayonu taş, kimilerinde

kesme taş tercih edilmiştir. Birkaç yapının üzerlerinin sıvalı veya fayansla kaplı olması sebebiyle inşa malzemesi tespit edilememiştir. Üzerlerinde genel olarak bir kitabe yer alır. Süslemeleri ise, kitabe veya alınlık kısmında bulunmaktadır.

Araştırmamıza dahil edilebilecek özelliklerdeki iki tren istasyonu genelde enlemesine dikdörtgen planlı olup, üzerinde bulunduğu hattı inşa eden İngiliz şirketinin mühendis ve mimarları tarafından yapılmıştır. *Torbalı Tren İstasyonu* tek katlı inşa edilmişken, *Pancar İstasyonu* iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kullanılan malzeme ise farklılık göstermektedir. *Torbalı İstasyonu*'nda tuğla malzeme tercih edilmişken, *Pancar İstasyonu* kabayonu taşlarla yapılmıştır. Yapıların günümüzdeki halleri ile üzerlerinde, herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Yukarda saydığımız bu yapılar dışında bölge konut mimarisi açısından oldukça zengindir. Fakat bunlar başlı başına bir araştırma konusu olabilecek sayıda olması sebebiyle araştırmamıza dahil edilmemiştir. Ayrıca bölgede, değirmen, hipodrom binası, ambar gibi tarihi özellikleri barındıran yapılar da bulunmaktadır. Sivil mimari özellikleri gösteren bu yapılar, incelediğimiz eserlerle nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterdiği için araştırmamız da yer almamıştır. Bahsettiğimiz bu yapılar bakımsızlık ve ilgisizlik sebebiyle, büyük oranda yok olmaya yüz tutmuştur. Bu sebeple bölgede, varlığından haberdar olamadığımız ve tespit edemediğimiz yapılar da muhtemelen vardır. Bu yapılar dışında, medrese, han, hamam, tekke, zaviye gibi yapılar tespit edilmemiştir. Söz konusu bu yapı türleriyle ilgili bilgi de bulunmamaktadır. Bundan dolayı, Torbalıda bu tipte eserlerin bugüne kadar inşa edilip edilmedikleri konusunda bir veri yoktur. Mevcut yapıların, mümkün olan en kısa zamanda koruma altına alınarak yok olmasının önüne geçilmesi, özgünlüğünü kaybetmiş olanların ise, elimizdeki verilerin ışığı altında onarılması, gelecek kuşakların Torbalı'nın mimarisi hakkında fikir sahibi olabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmamızın, ilerleyen yıllarda bu bölgede yapılacak çalışmalara katkı sağlamasını umuyoruz. Yapılacak olan bu çalışmalar neticesinde elde edilecek veriler, Torbalı bölgesinin tarihi yapılarının korunmasında, gelecek kuşaklara

aktarılmasında ve özellikle son dönem Osmanlı mimarisi içindeki yerini almasında katkı sağlayacaktır.

11-KAYNAKÇA

Acun 1981 — ACUN Hakkı, Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, S. 13 Ankara, 1981 s. 635- 715.

Acun 1999 — ACUN, Hakkı*, Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999.

Ahunbay 2004 — AHUNBAY, Zeynep, "Mektep Mimarisi" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara, 2004, s.7-9.

Akar-Güneş 2002 — AKAR Hasan- GÜNEŞ Necati, Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler, Niksar, 2002.

Akbaş 2012 — AKBAŞ Mine, *Isparta İli Ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012.

Akgündüz 1997 — AKGÜNDÜZ Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul, 1997.

Akpolat 2004 — AKPOLAT Mustafa S., "Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarlığından Bir Kesit Adana-Mersin Demiryolu istasyon Binaları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* C.21, S. 1, Ankara, 2004, s. 77-93 .

Aksoy 1992 — AKSOY Yaşar, *İzmir Rehberi (Guıde To İzmir) - A'dan Z'ye İzmir - Sokak Sokak İzmir Haritaları (Tarihi, Doğal Yapısı, Kültürü, Ekonomisi, Ünlüleri, Spor Kulüpleri,* İzmir, 1992.

Aktepe 2003 — AKTEPE Münir, *İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, sebiller),* İzmir, 2003.

Altın 2009 — ALTIN Yusuf, *Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

Altun 1988 ALTUN Ara, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988.

Anonim 1928 *30 31 Mart 1928 Yılı Tepeköy Torbalı İzmir Zelzelesi Hakkında Rapor,* Darül Fünun (İstanbul Üniversitesi), Jeoloji Enstitüsü Yayın No1

Anonim 1967 *İzmir İl Yıllığı,* İzmir, *1967*,

Anonim 1973 *İzmir İl Yıllığı, İzmir, 1973*.

Anonim 1986 "Torbalı" Maddesi, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,* C.22 İstanbul, 1986, s.11638.

Anonim 2000 *İzmir Turizm Envanteri*, İzmir İl Turizm Müdürlüğü, İzmir, 2000.

Anonim 2007 *İzmir İlçelerinin Ekonomik Profili ve Alternatif Yatırım Olanakları*, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2007.

Anonim1994 "Torbalı" Maddesi, *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi,* C.21 İstanbul, 1994.

Arıbaş 2000 ARIBAŞ Sabahattin, "Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri", *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi),* S. 32, Ankara, 2000, 711-716.

Arkoç 1996 ARKOÇ Veli, Torbalı, İzmir, 1996.

Arseven 1956 ARSEVEN Celal E*., Türk Sanatı,* İstanbul, 1956.

Arslaoğlu 1969 ARSLANOĞLU İnci "Tire'de Üç Cami" *Vakıflar Dergisi*, S.8. Ankara, 1969, s.161-168.

Aslanapa 1949 ASLANAPA Oktay, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul, 1949.

Aslanapa 1984 ASLANAPA Oktay, *Türk Sanatı, İ*stanbul, 1984.

Aslan-Eyüpgiller 2014 ASLAN Gül -Eyüpgiller Kemal, "Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi", *Restorasyon Yılllığı,* S.8, Ankara, 2014, 66-77.

Atilla 2012 ATİLLA Nedim, *İzmir Demir Yolları*, İzmir, 2012.

Aybek- Meriç 2009	AYBEK Serdar- MERİÇ Aygün- ÖZ Ali, *Ionia'da Bir Ana Tanrıça Kenti, Metropolis*, İstanbul, 2009.
Ayverdi 1966	AYVERDİ Ekrem H., *Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri I*, İstanbul 1966.
Ayverdi 1969	AYVERDİ Ekrem H.,, *Osmanlı mimarisinde Fatih Devri* II. İstanbul, 1969.
Bakırer 1971	BAKIRER Ömür, Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi,* S. 9, Ankara, 1971, s.337-362.
Bakırer 2000	BAKIRER Ömür, *On Üç Ve On Dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, 2000.
Balducci 1987	BALDUCCİ Hermes, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, Ankara, 1987.
Başar-Erdoğan 2009	BAŞAR Mehmet- ERDOĞAN Abdullah, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye'de Tren Garları" *Selçuk Üniversitesi Müh.Mim. Fak. Dergisi.*, C.24, S.3, Konya, 2009, s.29-43.
Bayhan 2009	BAYHAN Ali, *Tarihi ve Kültürel Değerleri İle Yapraklı,* Yapraklı, 2009.
Baykara 1974	BAYKARA Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974.
Bayrakal 2001	BAYRAKAL Sedat, *Edirnedeki Tek Kubbeli Camiler,* Ankara, 2001.
Bilici 1988	BİLİCİ Kenan, Z.,"Karaman'daki İmaret Çeşmesi İle İlgili Bazı Gözlemler", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi. Dergisi*, C. 32, S.1-2, Ankara 1988, s. 105-125.
Bozkurt 1988	BOZKURT Mehmet, *Demiryolu I,* İstanbul, 1988.
Bozkurt 2004	BOZKURT Nebi, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29. Ankara, 2004.
Bulut 1996	BULUT Lale,"İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi*, S.VIII, İzmir, 1996, s. 6.

Cezar 1977 — CEZAR Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık,* İstanbul, 1977.

Çağlıtütüncügil 1999 — ÇAĞLITÜTÜNCİGİL, “Kemalpaşa Kemalpaşa ve Çevresindeki Türk-İslâm Eserleri II (Hamamlar-Çeşmeler-Köprüler ve Bazı Mezartaşları)", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu* 3-5 Haziran, İzmir, 1999, s.193-230.

Çakmak 1996 — ÇAKMAK Şakir, “Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii”, *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, S.8. İzmir, 1996, s.11-20.

Çakmak 1997 — ÇAKMAK Şakir, "Foça'daki Türk Eserleri", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* Ankara 1997, s. 47-60.

Çakmak 2009 — ÇAKMAK Zafer, Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askeri Bir Rapor, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.1, Elazığ, 2009, s.209-221.

Çakmak 2013 — ÇAKMAK Şakir, *Muğla Cami ve Mescitleri*, Muğla, 2013.

Çal 1989 — ÇAL Halit, *Niksar’da Türk Devri Eserleri,* İstanbul, 1989.

Çam 2012 — ÇAM Nusret, “Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Camii’nin İlk Şekli Ve Türk Mimarisindeki Yeri” *Vakıflar Dergisi*, S.38, Ankara, 2012, s.9-42.

Çaylak 1997 — ÇAYLAK Ayşe, *Çanakkale Çeşmeleri,* Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

Çelebi 1985 — ÇELEBİ Evliya, *Seyehatname*, C.VIII. İstanbul, 1985.

Çetin 2006 (a) — ÇETİN Necat, “Torbalı Cami-i Şerif Kitabeleri”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, Torbalı, 21 Aralık, 2006.

Çetin 2006 (b) ÇETİN Necat, “Torbalı Cami-i Şerif Kitabeleri-2”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, Torbalı, 21 Aralık 2006.

Çetin 2008 (a) ÇETİN Necat, “Torbalı’daki Osmanlı Çeşme Kitabeleri”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, 12 Haziran, Torbalı, 2008.

Çetin 2008 (b) ÇETİN Necat, “Torbalı’daki Osmanlı Çeşme Kitabeleri”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, 19 Haziran, Torbalı,2008.

Çetin 2014 ÇETİN Necat, “Torbalı Bölgesinde Bulunan Osmanlıca Çeşme Kitabeleri İle İlgili Bir Alan Araştırması”, *Belgi,* S.7, Denizli, 2014, s.907-921.

Çetinkaya 2012 ÇETİNKAYA Ebru, *Bursa Çeşmeleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

Çok 2010 ÇOK Beste, *Isparta ve ilçeleri Cami Süslemeleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010.

Çuhadar 2011 ÇUHADAR Özlem, *Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*, Bursa, 2011.

Daş 2007 DAŞ Ertan, “Sığacık’ta Türk Mimarisi” *Sanat Tarihi Dergisi,* S.XVI, İzmir, 2007, s.25-48.

Demiralp 1996 DEMİRALP Yekta, *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara, 1996.

Deniz-Kürüm1997 DENİZ Bekir- KÜRÜM Mükerrem, “Selçuk Köylerinde Mimari” *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, Selçuk, 1997, s.319-343.

Denktaş 2000 DENKTAŞ Mustafa, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler-Hamamlar),* Kayseri, 2000.

Develliоğlu 2009 DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat,* İstanbul, 2009.

Diez-Aslanapa1960 DİEZ Ernst- ASLANAPA Oktay, "Mihrab", *İslâm Ansiklopedisi, (MEB),* C. 8, İstanbul, 1960, s.294-304.

Doğer 2006 DOĞER Ersin, *İzmir'in Smyrna'sı,* İstanbul, 2006.

Dönmez 2002 DÖNMEZ Emine, N., "Osmanlı Dönemi Türk Çini Sanatı (Erken, Klasik, Geç Devirler)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 2002, s. 376-375.

Dönmez 2009 DÖNMEZ Emine, N.,"Aydın Karacasu Çarşı Camii ve İç Menteşe Bölgesi Camileri İçindeki Yeri*", XI. Ortaçağ Türk- Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 2009, s. 211-219.

Durman 2014 DURMAN Ahmet, *Uşak Çeşmeleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2014.

Durmuş 2010 DURMUŞ Sevil, *Edremit ve Köylerindeki Türk Eserleri,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010.

Duymaz 2003 DUYMAZ Şevki A., *II Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anadbilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2003.

Dündar 2009 DÜNDAR Mesut "Bor Camileri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.26, Niğde, 2009, s.59-80.

Ekizoğlu 2012 EKİZOĞLU Gülin, *Demiryolu Yerleşkelerinin Endüstriyel Miras Olarak Korunma Sorunları İzmir- Aydın Hattı Üzerindeki Demiryolu Yerleşkeleri Örneği,* Dokuz Eylül Üniverstesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2012.

Ergin 1977 ERGİN Osman, *Türkiye Maarif Tarihi,* C. I, İstanbul, 1977.

Erzincan 2000 ERZİNCAN Tuğba, “Mihrap” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul, 2000, s.30.37.

Esemenli 1989 ESEMENLİ Deniz, “Alaeddin Camii ve Medresesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2,İstanbul, 1989, s.328-329.

Esin 1978 ESİN Emel, İ*slamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Ankara, 1978.

Eyice 1960 EYİCE Semavi, "Anadolu'da Türk Minareleri", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1960, s. 332-333.

Eyice 1993 EYİCE Semavi, "Çeşme” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s. 277-287.

Eyice 1995 EYİCE Semavi, “Ayazma Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, s.471.

Fındık 2006 FINDIK Nurşen, Ö., “Hekimhan Çeşmeleri”, *Sanat Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,* S.9, Erzurum, 2006, 99-117.

Furat 2003 FURAT Ayşe Z., “Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 8, İstanbul, 2003, s. 181-208.

Geyik-Köşklü 2006 GEYİK Gül- KÖŞKLÜ Zerrin, “İzmir’in Çeşme İlçesinde Çeşme Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi,* S. 12, Erzurum, 2007, s.123-143.

Gezer 2011 GEZER Asya, *Torbalı ve Köylerindeki Cami Mimarisi,* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir, 2011.

Gökmen 2006 GÖKMEN Ertan, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi” *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* S.20, Ankara, 2006, s.149-173.

Gündüz 2005 GÜNDÜZ Filiz, “Minare”*TDV İslam Ansiklopedisi,*C.30, İstanbul, 2005, s. 98-101.

Güner 1964 GÜNER Hamza, *Kütahya Camileri*, Kütahya, 1964.

Gürbıyık 2007 GÜRBIYIK Cengiz, *Bodrum Yarımadası’ndaki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

Hatemoğlu-Erkan 2013 HATEMOĞLU Hasan-ERKAN İlker, “Tarihsel Süreçte Türkiye’de Demiryolu İstasyon Binaları ve Isparta-Burdur Örneği” *History Studies International Journal of History*, C.5 S.6, 2013, 165-181.

Haykıran 2014 HAYKIRAN Aysun, S., *Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918),* Ege Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.

Işıkakdoğan 2013 IŞIKAKDOĞAN Abdülbaki, *Balıkesir Çeşmeleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2013.

İnci 1985 İNCİ Nurcan, “XVIII. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler” *Vakıflar Dergisi, S.19,* Ankara, 1985, s.223-237.

İnci 2007 İNCİ Şule, *Manisa’da Osmanlı Dönemi Sıbyan Mektepleri*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

İrkin 2006 İRKİN Özgür M., *Burhaniye’de Türk Devri Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Ve Sanatları Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Karaçağ 2002 KARAÇAĞ Abdullah, *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2002.

Karakaya 2002 KARAKAYA Ebru, "Kıbrıs", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.25, İstanbul, 2002, s.391.

Karasu 2006 KARASU Gülay, *Afyon Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Karayaman 2009(b) KARAYAMAN Mehmet, "Cellad Gölünden Sağlık Ovası'na" *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi Bildiriler*, İzmir, 2009, s.40-48.

Karayaman 2009 KARAYAMAN Mehmet, "1928 Torbalı (İzmir) Depremi", *International Periodical For the Languages, literature and History of Turkish,* C. 4/8, 2009, s.2229.

Katoğlu 1967 KATOĞLU Murat, "13. Yüzyıl Konyasında Bir Camii Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnografya Dergisi*, S.9, Ankara, 1967, s. 88-100.

Kayış 2010 KAYIŞ Yasin, "Paradiso'ya Rakip Olarak Tepeköy Çiflik-i Hümayunu At Yarışları", *İzmir Tarih ve Toplum,* S.7, İzmir, 2010, s.74-79.

Kayış 2011 KAYIŞ Yasin, "Puranda Kenti Ezber Bozdu", *Büyük Torbalı Gazetesi*, 27 Mart 2011, İzmir, s.Belirtilmemiş, (http//buyuktorbali.com/puranda-kenti-ezber-bozdu)

Kayış 2012 KAYIŞ Yasin*, Aydın Vilayeti Salnamelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid'in Hayır Eserleri*, Torbalı, 2012.

Kayış-Kızıl-Çetin, 2013 KAYIŞ Yasin- KIZIL Nazmi- ÇETİN Necat, *Tarihi ve Coğrafi Yönleri ile Torbalı*, İzmir, 2013.

Kodaman 1991 KODAMAN Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,* Ankara, 1991.

Kolay 1999 KOLAY Aktuğ, İ., *Batı Anadolu'da 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri,* Ankara, 1999.

Konyalı 1964 KONYALI İbrahim H., *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi,* Konya, 1964.

Kösebay 2007 KÖSEBAY YONCA E., *Anadolu Demiryolu Çevresinde Gelişen Mimari Ve Korunması*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2007.

Kuban 1954 KUBAN Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954.

Kuban 1995 KUBAN Doğan, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995.

Kumbaracılar 1938 KUNBARACILAR İzzet, *İstanbul Sebilleri,* İstanbul, 1938.

Kuran 1972 KURAN Abdullah, *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Eserleri Külliyeler Camiler ve Mescidler,* İstanbul, 1972.

Kuyulu 1994 KUYULU İnci, "Bademli Kılcızade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş) / İzmir", *Vakıflar Dergisi, S. XXIV*, Ankara, 1994, s. 147 - 158.

Kuyulu 2001 KUYULU İnci, "Birgi Karaoğlu Camii", *Birgi, Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi* Anıtları, Ankara, 2001, s.90-98.

Kütükoğlu 2012 KÜTÜKOĞLU Mübahat, *XV. Ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı,* İzmir, 2012.

Martal 1993 MARTAL Abdullah, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.1, S.3, İzmir, 1993, s.18.

Meriç 1992 MERİÇ Recep, *Metropolis*, İzmir, 1992.

Meriç 1996 MERİÇ Recep, *Metropolis Kazılarının Ilk 5 Yılı,* İstanbul, 1996.

Meriç 2002 MERİÇ Recep, “Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı bir Arzawa Kenti”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, ,İzmir, 2002, s. 230-234.

Meriç-Akın 1996 MERİÇ Recep- AKIN Ersoy, ”Metropolis 1995 Yılı Kazı Raporu”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1996, s.153-163.

Mülayim 1996 MÜLAYİM Selçuk, “Nevşehir’de Türk Dönemi”, *Nevşehir,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Ödekan 1997 ÖDEKAN Ayla, “Mihrap”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1997, s.1244.

Ödekan1997(b) ÖDEKAN Ayla, “Sadırvan”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997, s.1719.

Ölmez 2012 ÖLMEZ Figen, *Kocaeli Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Öney 1971 ÖNEY Gönül, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971.

Öney 1976 ÖNEY Gönül, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul, 1976.

Önge 1997 ÖNGE Yılmaz, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Türk Yapıları,* Ankara, 1997.

Öngül 1994 ÖNGÜL Ali, Tarih-i Cam-i Nuru Osmani, *Vakıflar Dergisi*, S.XXIV, Ankara, 1994, s.127-146.

Önkal 1993 ÖNKAL Hakkı, “Birgi Ulu Camii ve Selçuklu Geleneği İle İlişkisi” *1.2. Milli Selçuklu Küültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri,* Konya, 1993, s.51-55.

Öz 1997 ÖZ Tahsin, *İstanbul Camileri I.-II. Cilt*, C.II, Ankara, 1997, s.18.

Özakın 2002 ÖZAKIN Rabia, “XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Cami Mimarisinde Gelişim ve Beylikler Dönemine

Etkileri", *Türkler Ansiplopedisi*, C. 7, Ankara, 2002, s. 865-871.

Özkarcı 2001 ÖZKARCI Mehmet, *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara, 2001.

Özkarcı 2007 ÖZKARCI Mehmet, "Niğde" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.33, İstanbul, 2007. s.97.

Öz-Meriç 2002 ÖZ Ali- MERİÇ, Aygün, "Metropolis Ana Tanrıça Kenti" *İzmir Kent Kültür Dergisi*, S.5, Şubat, 2002, s.235-243.

Özturna 1991 ÖZTURNA Fikret, *Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.

Özüdoğru 2005 ÖZÜDOĞRU Şerife, *Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi,* Eskişehir, 2005.

Özünal 2011 ÖZÜNAL Ali, *Bergama Tarihinde Su yolları ve Çeşmeler,* Bergama, 1997.

Özyalvaç 2011 ÖZYALVAÇ Naci A., "Bir Müfettiş Raporunda Erken 20.yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Mecmuası,* İstanbul, 2011, s.345-373.

Parlak vd. 2013 Sevgi PARLAK- İbrahim KUNT- Argun KOCADAĞISTAN, "Siirt Ulu Camii Minaresi ve 2008 Yılı Restorasyonu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Ankara, 2013, s. 167-198.

Pektaş 2006 PEKTAŞ Kadir, *Kemaliye (Eğin)'de Türk Mimarisi*, Ankara, 2006.

Pınar 2005 PINAR İlhan, "Jacop Spon'un İzmir'i", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İstanbul, Şubat 2005, s.22.

Pınar 2011 PINAR İlhan, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir-Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir (1608-1918),* İzmir, 2001.

Pilehvarian 2000 PİLEHVARİAN NURAN K., *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul, 2000.

Polat 2011 POLAT Sibel, *İzmir'de Geç Dönem Osmanlı Camileri,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi
Ana Bilim Dalı, Türk ve İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Ramsay 1960 RAMSAY William M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960,

Renda 1977 RENDA Günsel, "Anadolu'daki Mihrapların Dili", *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi,* C.3, S.2, Ankara, 1977, s.311- 312.

Sakaoğlu 1991 SAKAOĞLU Necdet, *Osmanlı'da Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991.

Sevin 2005 SEVİN Erdal, İ., *Bayındır'da Türk Dönemi Yapıları,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005.

Söylemezoğlu 1954 SÖYLEMEZOĞLU Kemali H., *İslam Dini, İlk Camiler ve Osmanlı Camileri,* İstanbul 1954.

Sözen 1971 SÖZEN Metin, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi.* İstanbul,1971.

Sözlü 2014 SÖZLÜ Halil, "Balıkesir Burhaniye'de Ağacık Köyü Cami ve Tasvirleri", *Turkish Studies,* S.9, Ankara, 2014, s.495-508.

Şahan 2009 ŞAHAN Hacer, *Karamanoğulları Dönemi Cami Ve Mescitlerinde Yer Alan Mihraplar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009.

Şancı 2006 ŞANCI Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I.,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve

Sanatları (Türk-İslam Sanatları Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Tabak 2010 TABAK Serap, “Salnamelere Göre XIX. Yüzyıl’da Torbalı”, *Küçük Menderes Araştırmaları- Makaleler*, İzmir, 2010, s.75-89.

Tanışık 1943 TANIŞIK Hilmi İ., *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul, 1943.

Tanışık 1949 TANIŞIK Hilmi İ., *İstanbul Çeşmeleri II*, İstanbul, 1949.

Tanman 1996 TANMAN Baha M., “Gedik Ahmet paşa Külliyesi” *TDV İslam Ansiklopedisi.* C.13, İstanbul, 1996.

Tanman 1999 TANMAN Baha M., “Hüsrev Paşa Külliyesi” *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.19. İstanbul, 1999, s.49.

Tınal 2009 TINAL Melih, “1928 Torbalı (İzmir) Depremi”, *Turkish Studies,* C.4, 2009, s.2289-2243.

Top 1997 TOP Mehmet, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV.Yüzyıl),* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 1997.

Tuncel 1974 TUNCEL Mehmet, *Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*, Ankara, 1974.

Tüfekçioğlu 2005 TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamit, *Edincik’te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları,* Bursa, 2005.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I (Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın), Ankara 1972.

Türkiye’de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler II (Balıkesir-Bilecik Bilecik Bilecik-Bingöl-Bolu-Burdur) Ankara, 1977.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Ankara 1983.

Uçar 2012 UÇAR Hasan, *Sipil’den Manisa’ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa, 2012.

Umar 1979 UMAR Bilge, *Ionia*, İstanbul, 1979.

Unat 1964	UNAT Faik R., *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.
Uzar 2007	UZAR Nihan S., "Nevşehir Ürgüp İlçesinin Damsa Köyü Taşkın Paşa Medresesi." *Vakıflar Dergisi,* S.30, Ankara, 2007, s. 251-270.
Uzunçarşılı1932	UZUNÇARŞILI Hakkı İ., *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932
Ünal 1988	ÜNAL Rahmi H., "Çeşme Köyü Camisi", *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* , S.*IV*, İzmir, 1988, s.117-123
Ürkmez 2007	ÜRKMEZ Engin, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007.
Yanık 2012	YANIK Nevzat H., "Narlı Köyü Camii Ve Haziresi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S.28, Erzurum, 2012, s.75-103.
Yavaş 2009	YAVAŞ Alptekin. "Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi ve Cebeci Başı Es-Seyyid Abdullah Ağa'nın Vakfiyesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVIII/I, İzmir, 2009, s.139-153.
Yetkin 1954	YETKİN Suut K., *İslam Sanatı*, Ankara, 1954.
Yetkin 1955	YETKİN Suut K., "Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.III-IV, Ankara, 1955, s. 39-43.
Yetkin 1988	YETKİN Şerare, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni" *Mimarbaşı Koca Sinan. Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1* (Ed. S. Bayram) İstanbul, 1988.
Yıldırım 2011	YILDIRIM Cevriye, *Cellat Gölü ve Torbalı Sıtma Savaş Dispanseri*, İzmir, 2011.
Yıldız 2008	YILDIZ Şenay Ö., "Eğridere Ve Ömerler'de (Bulgaristan'da) Bilinmeyen İki Cami" *Sanat Tarihi Dergisi,* S.17, İzmir, 2008, s.77-104,
Yıldız 2010	YILDIZ İrfan, "Kızıltepe'nin Ğurs Bölgesindeki Camiler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S.24, Erzurum, 2010, 207-229.

Yılmaz 1999 YILMAZ Can, *İslam'ın Kutsal Mabetleri*, Samsun, 1999.

Yılmaz 2009 YILMAZ Şadiye, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik Ve Gelişmeler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlk Öğretim Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

Yılmaz 2014 YILMAZ Muzaffer, "Aydın'da Cihaoğullarına Ait İki Su Yapısı Cihanoğlu Abdülaziz Ve Atike Hanım Çeşme-Sebili", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi,* S.9, Malatya, 2014, s.115-128.

Yörükoğlu 1987 YÖRÜKOĞLU Ömer, *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987.

Yurdakul 2007 YURDAKUL Eylem, *Kayseri Mihrapları (Kayseri Merkez İlçelerinde Bulunan Cami Ve Mescitlerdeki Mihraplar),* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2007.

Yurttaş-Özkan 2002 YURTTAŞ Hüseyin-ÖZKAN Haldun, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum, 2002.

12-ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Muhammet Usta

Muhammet Usta, 1985'de Konya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de Tamamladı. 2006 yılında Ege Üniversitesinde başladığı lisans eğitimini, 2011 de tamamladı. 2012-2013 Akademik yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı ABD'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2015-2016 akademik yılında bu bölümden başarıyla mezun oldu

AKADEMİK ÇALIŞMALARI:

Lisans Tezi: *Konya Sahip Ata Külliyesi Çini Mozaikleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Bitirme Tezi, İzmir, 2011.

Makaleler:

Kestane Pazarı'ndan Konak'a Kemeraltı, *Ekoloji Magazin Dergisi,* S.39, İzmir, 2013, s.44-51.

Kemeraltında Bir Yolculuk, *Ekoloji Magazin Dergisi,* S.40, İzmir, 2013, s.28-37.

İletişim: 0555 712 03 53

El-mek: m—usta@hotmail.com